

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

„JÁDRO VYBRANÉ Z MNOHÝCH KNIH LÉKAŘSKÝCH“ Z ROKU 1674

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc.

Autor práce: Šárka Hlůžková

Studijní obor: Archivnictví

Ročník: třetí

2013

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Klatovech dne 9. května 2013

ANOTACE

Tato bakalářská práce předkládá kodikologický a obsahový rozbor rukopisu Vlastivědného muzea dr. Hostaše v Klatovech z roku 1674 s názvem „Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ a signaturou RK 80, který z části vychází z Lékařských knížek mistra Křišťana z Prachatic. V první kapitole jsou stručně nastíněny dějiny lékařství a jsou představeny některé významné osobnosti české středověké medicíny. Další část práce se již zabývá samotným rozbořem rukopisu, jehož součástí je také porovnání s Křišťanovým dílem. V přílohách lze najít obsahové tabulky, ukázky písma z rukopisu, obrázky filigránů papíru, na němž je tento rukopis napsán, a slovníček v práci se nejčastěji vyskytujícími staročeskými výrazy.

ANNOTATION

This bachelor's thesis presents a codicological and content analysis of manuscript titled „Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ of 1674 with pressmark RK 80, which is housed at the Vlastivědné muzeum dr. Hostaše in Klatovy and is partially based on Lékařské knížky from master Křišťan of Prachatice. First chapter contains brief history of medicine and introduces some of the significant persons of czech medieval medicine. Next part of the thesis deals with the analysis of the manuscript, whose part is also comparison with Křišťan's work. In appendices can be found tables of contents of the manuscript, samples of handwriting, pictures of watermarks of paper, on which is this manuscript written, and a dictionary, which contains most frequently occurring Old Czech words in this thesis.

PODĚKOVÁNÍ

Mé díky směřují především k vedoucí mé práce doc. PhDr. Marii Ryantové, CSc. za cenné rady, trpělivost a milý přístup. Také bych chtěla poděkovat zaměstnancům oddělení knihovny a archivu Vlastivědného muzea dr. Hostaše v Klatovech, zejména panu Jindřichu Hůrkovi.

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. PŘEHLED VÝVOJE LÉKAŘSKÉ VĚDY	
1. 1 Starověká medicína	9
1. 2 Středověké lékařství	10
1. 3 Od renesance k osvícenství	11
1. 4 Osvícenská medicína.....	13
1. 5 Vědecká medicína 19. a 20. století.....	14
1. 6 Osobnosti středověkého lékařství v českých zemích	14
2. ROZBOR RUKOPISU	
2. 1 Vnější popis.....	17
2. 2 Vnitřní popis	
2. 2. 1 Autor rukopisu.....	19
2. 2. 2 Rozbor obsahu rukopisu.....	20
ZÁVĚR	74
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	78
SEZNAM PŘÍLOH.....	81

ÚVOD

Náplní valné většiny této práce je kodikologický a obsahový rozbor rukopisu Klatovského muzea „Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ z roku 1674, který z části vychází z Lékařských knížek Křišťana z Prachatic.¹ Jedná se o rukopis patřící ke skupině rukopisů zvaných „Jádra“, což jsou lékařská kompendia vznikající především opisováním českých tištěných verzí děl středověkých lékařských kapacit (hlavně mistra Křišťana).² Obsahem zkoumaného rukopisu jsou lékařské rady a recepty, léčivé modlitby a pověrečné praktiky, popis vzniku i průběhu některých nemocí, popis léčivých účinků rostlin a v neposlední řadě jsou součástí rukopisu též kuchařské recepty. Je tedy důležitým pramenem ke studiu lidového lékařství, jemuž se věnuje jen vcelku malé množství literatury. Většina prací zabývající se tímto tématem je spíše etiologických než historických a povšechně se jedná o starší práce, např. Čižmářovo *Lidové lékařství*³ či dílo Čenka Zíbrta.⁴ Zíbrt je také autorem knih o staročeské kuchyni, jež jsou zpracovány formou kompletních či částečných edic.⁵

Text jsem rozdělila (vyjma Úvodu a Závěru) do dvou kapitol. První z nich je věnována stručnému přehledu dějin medicíny a v jejím závěru jsou pak ještě představeny hlavní osobnosti českého středověkého lékařství. Z množství literatury zabývající se tématem dějin lékařství, z níž se velká většina věnuje velmi podrobně medicíně různých historických období, jsem zvolila k vypracování této kapitoly dvě souborné práce, tedy obsáhlé dílo britského historika Roye Portera *Největší dobrodini lidstva*,⁶ kde je detailně popsána historie medicíny jako vědy (s důrazem na osobnosti a objevy) od starověku až po současnost i budoucnost, jíž se věnuje svými úvahami na konci knihy, a relativně útlou knihu *Kapitoly z dějin lékařství*,⁷ která na několika desítkách stran vystihuje všechny důležité události, osobnosti, objevy i instituce nejen světového lékařství, ale také medicíny tuzemské od nejstarších dob do druhé poloviny 20. století. Skvělým pomocníkem mi byla rovněž kniha Petra Svobodného a Ludmily

¹ Vlastivědné muzeum dr. Hostaše v Klatovech, Křišťan z Prachatic, Jádro vybrané z mnohých knih lékařských 1674, RK 80 (dále Jádro 1674).

² Bohuslav Havránek - Josef Hrabák a kol. (edd.), Výbor z české literatury doby husitské II, Praha 1964, s. 570.

³ Josef Čižmář, Lidové lékařství v Československu 1 - 2, Praha 1946.

⁴ Čeněk Zíbrt, Staročeská tělověda a zdravotní věda, Praha 1924.

⁵ Týž, Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety, Praha 1917.; Týž, Staročeské umění kuchařské, Praha 1927.

⁶ Roy Porter, Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost, Praha 2001.

⁷ Milada Řihová a kol., Kapitoly z dějin lékařství, Praha 2005.

Hlaváčkové *Dějiny lékařství v českých zemích*,⁸ v níž se autoři zabývají nejen osobnostmi české medicíny, ale i demografickým vývojem, rozšířením nemocí a jejich léčením, lékařskými, lékárenskými a ošetrovatelskými institucemi, vzděláváním zdravotnických pracovníků a zdravotnickými povoláními vůbec.

Druhá kapitola obsahuje již samotný rozbor rukopisu počínající vnějším popisem následovaným rozbohem obsahu, jež jsem rozdělila do podkapitol stejně tak, jak je rozčlenil autor rukopisu, jehož identifikaci jsem zde též věnovala krátkou podkapitolku. Jednotlivé oddíly s lékařským obsahem jsem porovnávala s edicí Křišťanových *Lékařských knížek* Zdeňky Tiché.⁹ K porovnání i k tvorbě Křišťanova životopisu jsem použila i další edice (nejen Křišťanových děl)¹⁰ a botanický rozbor Křišťanova *Herbáře* vytvořený Karlem Čížkem.¹¹

K práci je připojeno pět příloh. Příloha A obsahuje ediční zásady k tvorbě citovaných částí rukopisu a tři tabulek znázorňujících obsah rukopisu (tabulka č. 2 pak ještě zahrnuje odkazy na edici Zdeňky Tiché),¹² jež tvoří přílohu C. V příloze B předkládám slovník v práci se často vyskytujícími staročeskými výrazy (především botanických), který jsem vytvořila pro lepší orientaci v textu. Slovníček (včetně slov vysvětlených v poznámkách pod čarou) jsem vytvářela s využitím tabulek Karla Čížka,¹³ různých herbářů a atlasů rostlin,¹⁴ slovníku v edici *Lékařských knížek*,¹⁵ knihy Josefa Čižmáře o lidovém léčitelství¹⁶ i internetových databází.¹⁷ Velmi podrobně pak bylo lidové botanické názvosloví zpracováno Idou Rystonovou,¹⁸ z kteréžto práce jsem

⁸ Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

⁹ Zdeňka Tichá (ed.), *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic*, Praha 1975.

¹⁰ Alena Černá (ed.), *Staročeské knihy lékařské*, Praha 2006.; Hana Floriánová-Myškovská (ed.), *Křišťan z Prachatic, O pouštění krve*, Praha 1999.; Alena Hadravová - Petr Hadrava (edd.), *Křišťan z Prachatic, Stavba a užití astrolábu*, Praha 2001.; Zuzana Silagiová (ed.), *Křišťan z Prachatic, Základy aritmetiky*, Praha 1999.

¹¹ Karel Čížek, *Křišťan z Prachatic a jeho dílo z hlediska botaniky*, Sborník Západočeského muzea v Plzni: Příroda 90, 1994, s. 1 - 39.

¹² Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*.

¹³ K. Čížek, *Křišťan z Prachatic*.

¹⁴ Jiří Janča - Josef A. Zentrich, *Herbář léčivých rostlin I - V*, Praha 1994.; Jaroslav Kresánek - Jindřich Krejča, *Atlas léčivých rostlin a lesných plodů*, Martin 1988.; Jan Novák, *Naše jedovaté rostliny*, Praha 1984.

¹⁵ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*.

¹⁶ J. Čižmář, *Lidové lékařství*.

¹⁷ *Naše řeč*, ročník 8, 1924, č. 7 [on-line]. Dostupné na <<http://nase-rec.ujc.cas.cz>>. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

¹⁸ Ida Rystonová, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha 2007.

však nevycházela. Zbylé dvě přílohy obsahují obrázky - jedna ukázky písma v rukopisu a druhá nákresy filigránů papíru, na němž je rukopis napsán.

1. PŘEHLED VÝVOJE LÉKAŘSKÉ VĚDY

1. 1 Starověká medicína

Snaha o léčení všelijakých zranění a nemocí je stará jako lidstvo samo, i když v nejstarších dobách se neuplatňovala lékařská věda v pravém smyslu slova. Do vytvoření lékařské vědecké teorie Hippokratem a jeho žáky, bylo lékařství založeno spíše na víře v léčebné schopnosti bohů, magických amuletů a zaříkávačů (Mezopotámie, Egypt) než empirickém poznání.¹⁹ Medicína se při určení diagnózy spoléhala na věštby, znamení i pozorování plamenů ohně. Nemoci pak byly považovány za důsledek působení zlých duchů, kouzel, zlé vůle i „vnitřního rozkladu“. Choroba fungovala jako rozsudek i trest. Léčilo se zaříkáváním, prosbami směřovanými k bohům, ale i minerálními a rostlinnými látkami stejně jako živočišnými produkty.²⁰ Staří Řekové také věřili, že nemoc je trestem seslaným na člověka bohy či zkouškou jeho víry. Až Hippokrates a jeho přívrženci zavrhlí pověry a magii a místo toho se obrátili k systematickému zkoumání nemocí a jejich příčin. Navíc vypracovali etický vzor správného lékaře obsažený v Hippokratově přísaze, jež ale nereprezentuje všeobecně platné chování. Základním principem jejich medicíny, jenž byl vyjádřen v jejich díle *Corpus Hippocraticum*, byla zásada harmonie a rovnováhy, která byla v Řecku považována za závaznou už před Hippokratem. Choroby byly považovány za symptom nerovnováhy mezi čtyřmi tělními šťávami (krví, žlučí, černou žlučí a hlenem), jimž odpovídaly čtyři kvality (horko, sucho, studeno a vlhko) a čtyři elementy (oheň, vzduch, země a voda). Na základě toho, zda převažuje ta či ona šťáva, se také určoval temperament osoby, tedy jestli je člověk povahou sangvinik, choleric, flegmatik, nebo melancholik. Žluči, černé žluči a hlenu byly často přisuzovány škodlivé účinky. Krev však byla považována za tekutinu života, i když její přílišný nadbytek též škodil. Tělesné šťávy měly také vztah k ročním obdobím, kdy vždy jedna z nich přebývala (např. v zimě měl člověk příliš mnoho hlenu), a věku člověka. Téměř šest set let po Hippokratově smrti se objevila další významná osobnost starověkého lékařství, jejíž autorita se stala závaznou i pro středověk - Galénos. Ten učinil ve své době převratné

¹⁹ M. Říhová a kol., Kapitoly z dějin lékařství, s. 33.

²⁰ R. Porter, Největší dobrodíní lidstva, s. 63 - 69.

objevy na poli anatomie, fyziologie a patogeneze. Galénos vycházel z Hippokratových poznatků, které dále rozvíjel. Prováděl pitvy zvířat, ale nikdy člověka, z čehož vyplývají jeho dokonalé anatomické znalosti lidské kostry a mezery ve znalostech anatomie lidských vnitřních orgánů. Galénovy anatomické poznatky zůstaly nezpochybněny až do roku 1543, kdy Vlám Andreas Vesalius vydal dílo, v němž upozornil na Galénovy chyby. Jeho hlavními omyly byly domněnky, že lidé mají „*rete mirabile*“, tedy zvláštní síť neuronů a cév na bázi mozku, kterou našel při pitvě telete a představa jater obklopujících svými „*prstovými výběžky*“ žaludek. K lidskému zdraví se svými úvahami obraceli i antičtí filozofové - především Platón a jeho žák Aristoteles.²¹

1. 2 Středověké lékařství

Principy antické medicíny přetrvaly až do středověku, kdy se spolu s tezemi medicíny arabské začlenily do křesťanské kultury. Z osobností arabské medicíny se dočkal asi největšího uznání Abú Alí al Husain ibn Abdalláh ibn Siná známý především pod svým latinským jménem Avicenna. Znalost jeho díla se stala povinností pro evropské univerzitně vzdělané lékaře. Přijetí a rozvoj antické medicíny je spjat především s medicínou klášterní (5. - polovina 12. století) a scholastickou (12. - 16. století). Z počátku tak byla medicína po dlouhou dobu provozována hlavně mnichy a kněžími, kteří tvořili jedinou vzdělanější skupinu v populaci. Autory lékařských spisů byli např. Isidor Sevillský (zemřel 636), Hildegarda z Bingen (1098 - 1179) a Petr Hispánský (1210 - 1277). S církví byla spojena od 5. století i léčba a péče o širší veřejnost (především pocestné, chudé a staré nemocné lidi), která se soustředila v zařízeních, jež fungovala při kláštorech. Tyto instituce se nazývaly špitály. V kláštorech existovala také infirmária, což byla zařízení sloužící k péči o staré a nemocné mnichy. Zakládaly se rovněž specializované instituce nazývané leprosária, které sloužily k péči o lidi nakažené leprou.²² Nejstarší špitály byly zřizovány u klášterů, biskupských sídel a kapitul a od 12. století přebírali iniciativu jejich zakládání také měšťané, šlechta i panovník, z čehož vyplývá kolísání kvality péče, která byla přímo úměrná výši nadání fundátora. Ve špitálech pracovali hlavně ošetřovatelé a v některých dokonce i lékaři (s ustanovením funkce městských fyziků, tedy lékařů placených městem, se návštěvy špitálů těmito doktory staly povinnými).²³ Vznik špitálů

²¹ Tamtéž, s. 75 - 99.; M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 33. - 42.

²² Tamtéž, s. 49 - 55.

²³ P. Svobodný - L. Hlaváčková, Dějiny lékařství, s. 27 - 29 a 44 - 48.

je úzce spjat s křížovými výpravami a křížáckými řády (především johanity, templáři a německými rytíři), které tyto instituce budovaly v oblasti Středomoří i německy mluvících zemích.²⁴ Funkce špitálů byly postupně od konce 18. století předávány nemocnicím, jež se staly nejdůležitějšími zařízeními organizované a specializované zdravotní péče.²⁵

Období středověku je také spojeno s obnovením víry, že nemoci jsou Božím zásahem (většinou trestem). K Bohu se nemocní obraceli s prosbami přímo nebo prostřednictvím bezpočtu svatých, z nichž každému byla přisuzována moc léčit různé choroby (např. svatý Roch byl spjat s léčbou moru). Další změnou oproti předchozím údobím byla změna postavení chirurgie, jež se z postavení zvláštního lékařského oboru propadla na pozici podřadné disciplíny, kterou již neprováděli učení lékaři, nýbrž lazebníci, bradýři, mastičkáři a podobně. I přesto však žili lékaři, kteří tvrdili, že lékař se nemůže obejít bez znalostí z oblasti chirurgie, např. Henri de Mondeville, Guy de Cauliac či Jan z Arderne. Od 13. století pak začaly vznikat lékařské fakulty univerzit, které s časem nabývaly na stále větším významu, a postupně se začal klást veliký důraz na odborné vzdělání lékaře. Vedle univerzitně vzdělaného lékaře se nalézala také všemožná „nižší“ řemesla, jejichž představitelé víceméně v běžném životě lékaře nahrazovali. Byli to chirurgové, ranhojiči, již zmínění lazebníci, mastičkáři, lékárníci, kořenáři, porodní báby, léčitelé všemožného typu atd. Jedno z největších a nejproslulejších center tehdejší vzdělanosti byla univerzita v Padově. Medicínské studium bylo ovlivněno tzv. novým aristotelovským učením, jež propagoval Tomáš Akvinský (1226 - 1274) a Albert Magnus (1200 - 1280). Lékaři se tak neučili pouze medicíně, ale také filozofii, matematice a mnoho z nich se věnovalo i astrologii. Rozvíjel se rovněž význam anatomie jako vědy. Běžně se pitvala zvířata a v roce 1315 byla provedena italským lékařem Mondinem de' Luzzi první zdokumentovaná pitva člověka. Pitváni byli hlavně popravení zločinci. Vzestup těchto znalostí předznamenal další období vývoje lékařské vědy.²⁶

1. 3 Od renesance k osvícenství

Dalších změn dosáhla lékařská věda s nástupem renesančního myšlení a rozvojem přírodních věd obecně. S vrůstajícím obdivem k antice šla ruku v ruce touha

²⁴ R. Porter, Největší dobrodiní lidstva, s. 136.

²⁵ P. Svobodný – L. Hlaváčková, Dějiny lékařství, s. 75.

²⁶ R. Porter, Největší dobrodiní lidstva, s. 156 -159.; M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 60 - 64.

obnovit poznatky a názory starověké medicíny v původním znění (hojně se vydávaly spisy v latině a řečtině - zvláště Galénovy). Tehdejší akademická medicína však nebyla jen pod vlivem Galénova učení. Objevovaly se i nové myšlenky, které se týkaly příčin nemocí a účinků léčiv.²⁷ Diskuze se týkaly především nových chorob - zvláště syfilidy, která byla do Evropy zavlčena ze zámoří a rozpoutala epidemii.²⁸ Od konce 15. a v 16. století se začaly vést spory o správnost tezí antických lékařů, kteří byli do té doby považováni za nezpochybnitelné autority. Tím vynikl obzvláště německý lékař Theophrastus Bombastus z Hohenheimu (známý též jako Paracelsus), Giacomo Berengario da Capri a již zmíněný Andreas Vesalius a Realduus Colombus, jenž se řadí k objevitelům malého krevního oběhu. V tomto údobí vznikalo množství nových teorií a byly učiněny nové objevy - hlavně anatomické, ale i etiologické (i když diagnostické schopnosti tehdejších lékařů stále nebyly nijak valné). Centry anatomických objevů byly severoitalské univerzity (Padova a Bologna) a autory objevů univerzitní profesoři. Navíc byl v 16. století položen základ fyziologie jako samostatného oboru.²⁹ Po rozšíření knihtisku se začalo vydávat množství herbářů, návodů na správnou životosprávu, spisů porodnických nebo proti moru, takže se staly lépe dostupnými (v českých zemích to byly např. *Lékařské knížky mistra Křišťana z Prachatic*, překlad díla Eucharia Roeslina „*Zpráva a naučení ženám těhotným a babám pupkořezným...*“ Mikulášem Klaudyánem či protimorový spis Jana Berky z Chocně „*Knížky o morních příčinách, znameních, o nemocech i lékařství...*“).³⁰ V 17. století pokračovaly anatomické a fyziologické objevy - byla pochopena funkce a činnost krevního oběhu a objeven velký krevní oběh Williamem Harveym (1578 -1657). V následujících století se lékařská věda vyvíjela ve znamení rozšiřujícího se vlivu empirismu. Zásadním zde byl především objev mikroskopu (kolem roku 1600) a krevního oběhu, který předurčil cestu rozvoje lékařství v dalších staletích.³¹ Díky mikroskopovému bádání byly např. Regnierem de Graaf objeveny na povrchu vaječníků „měchýřky“ skrývající neoploďná vajíčka (Graafův folikul). V roce 1667 byla Richardem Lowerem poprvé provedena transfúze beránčí krve člověku. Začaly se objevovat také první vzdělanější

²⁷ Tamtéž, s. 73.

²⁸ R. Porter, Největší dobrodiní lidstva, s. 192 - 193.

²⁹ M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 73 - 74.

³⁰ P. Svobodný – L. Hlaváčková, Dějiny lékařství, s. 41 a 56.; K04589, K14863, K03472.

³¹ R. Porter, Největší dobrodiní lidstva, s. 211.; M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 72 - 81.

porodní báby, pro něž existovaly speciální vzdělávací kurzy. Avšak i přes tyto objevy zůstávaly lékařské postupy i diagnostické schopnosti lékařů v podstatě stále stejné.³²

1. 4 Osvícenská medicína

Medicína se v době osvícenství stala oborem přírodních věd a využívala objevů ostatních vědních oborů (hlavně biologie, chemie a fyziky). V 18. století došlo k dalšímu vývoji znalostí v oblasti fyziologie (Albrecht von Haller) a vzniku nového oboru - patologické anatomie (Giovanni Battista Morgani), jež se vyčlenila jako samostatná disciplína z anatomie a byla založena na studiu pitevních nálezů. Rozšiřovaly se také znalosti mikroskopické anatomie - především poznatky týkající se nervového systému (Jacob Winslow, Samuel T. von Sömmerring) a lymfatické soustavy. Změny postihly také porodnictví, v němž se vyvíjela nová odbornost. Osmnácté století se vyznačuje rovněž zakládáním vědeckých společností a nalezením nových způsobů vyšetření pacienta (poklepem a poslechem - vynález stetoskopu). V druhé polovině 18. století se počala vydávat odborná lékařská periodika, která umožnila šíření a výměnu informací o nových objevech.³³ V osmnáctém století se rozvíjelo taktéž soustavnější zkoumání nemocí. Vycházely např. spisy o záškrtu, kurdějích, syfilidě, angině pectoris a „nervových onemocnění“. Byly započaty i pokusy o klasifikaci nemocí např. Broissierem de Sauvages či Williamem Cullenem. Léčebné postupy se sice o něco změnily, ale stále přetrvávala takřka posedlost pouštěním žilou a nadále se k léčbě používala rtuť, kterou považovali lékaři za zdraví nezávadnou. Jako prevence téměř všech nemocí se doporučovala střídmost, hygiena i pobyt na čerstvém vzduchu a cestování za zdravějším prostředím. Dokonce i cestování samotné bylo pokládáno za prostředek k upevnění zdraví (hlavně jízda na koni). Změn se dostávalo i farmakologickému spektru, z nějž postupně mizely různé kuriózní preparáty (pavučiny, nosorožčí roh atd.), avšak některé z nich zůstaly (např. perly či jedovatí hadi). Propagovaly se nové přípravky - hlavně různá léčiva na bázi minerálů a kovů. Zásadní novinkou bylo očkování proti neštovicím. I přes různé vědecké objevy se stále prolínalo léčitelským s náboženstvím (používala se svěcená voda, relikvie, poutě na svatá místa i různé oběti).³⁴

³² Tamtéž, s. 81.

³³ M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 86 - 89.

³⁴ R. Porter, Největší dobrodiní lidstva, s. 277 - 317.

1. 5 Vědecká medicína 19. a 20. století

V 19. století byl zaznamenán další velký pokrok v oblasti výzkumu anatomie, fyziologie, diagnostiky, očkování, anestezie, antiseptiky i vzdělání lékařů a ostatních zdravotnických profesí (zdravotní sestry, ošetřovatelky). V této době proběhlo první stadium specializace a diferenciací teoretických oborů (v druhé polovině 19. století to bylo především u mikrobiologie, imunologie, patologie, bakteriologie, sérologie, rentgenologie, radiologie, psychiatrie a vědecké farmakologie). Na lékařské fakulty byla postupně zaváděna výuka nových specializovaných oborů a došlo také k povznesení chirurgie z řady řemesel na předmět zájmu univerzit a klinik, k čemuž významně přispělo používání anestetických prostředků (éteru - poprvé použitého v roce 1846) a dezinfekce. K nejvýznamnějším objevům 19. století patřila buněčná teorie Jana Evangelisty Purkyně, genetický výzkum Johanna G. Mendela, syntetizace aspirinu Felixem Hoffmannem či odhalení bakterií způsobujících tuberkulózu, antrax a cholera Robertem Kochem. Dalším zásadním objevem se stal v roce 1895 rentgenový přístroj, který posunul kupředu diagnostické schopnosti lékařů. Všechny tyto objevy, vynálezy a bádání devatenáctého století připravily cestu prudkému rozvoji medicíny ve dvacátém století symbolizovaném lékem Prontosilem Gerharda Domagka (úplně prvním antibiotickým lékem ze skupiny sulfonamidů) a především objevem účinků plísně Penicillium Alexandrem Flemingem během druhé světové války. Došlo k potlačení infekčních chorob a dalšímu rozvoji diagnostických dovedností, chirurgie, farmakologie a hlavně lékařské techniky, který trvá i nadále.³⁵

1. 6 Osobnosti středověkého lékařství v českých zemích

Před založením pražské univerzity byli zájemci o studium medicíny z českých zemí odkázáni na zahraniční univerzity (hlavně na Bolognu, Padovu a Paříž). Založení domácí univerzity v roce 1348 znamenalo počátek tvorby domácích lékařů i učitelů na lékařské fakultě a začátek působení českých lékařských kapacit.³⁶

Havel ze Strahova

Mistr Havel byl kolem roku 1365 prvním učitelem hvězdářství a matematiky na pražské univerzitě, osobním lékařem Karla IV., kanovníkem pražským a roku 1346

³⁵ M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 87, 94 - 95 a 103.

³⁶ P. Svobodný – L. Hlaváčková, Dějiny lékařství, s. 33 - 38.

arcibiskupským vikářem pro Hradecký kraj. Je rovněž autorem několika latinsky psaných lékařských prací: *Regimen sanitatis ad Carolum imperatorem*, *De Urinis*, *Excerpta de libris medicorum* a *Herbarium*. Především rukopisy adresované Karlu IV. se dočkaly velkého rozšíření po celé Evropě.³⁷

Albík z Uničova (cca 1358 - 1427)

Narodil se okolo roku 1358 v Uničově na Moravě. Vystudoval pražskou univerzitu, kde také pak přednášel na fakultě artistické a lékařské. Byl ženatý a po ovdovění přijal v roce 1412 nižší stupeň svěcení, následně byl vysvěcen na kněze a téhož roku byl potvrzen do úřadu pražského arcibiskupa. Od roku 1412 také držel hodnost probošta vyšehradského (následující rok bylo jeho zvolení potvrzeno papežem) a roku 1413 mu byl přidán titul patriarchy caesarejského. Albík byl vynikající lékař své doby a působil též jako osobní lékař Václava IV. a Zikmunda Lucemburského. Studoval také v Padově, kde se stal doktorem práv. Jeho lékařské spisy jsou psány latinsky (např. *Medicinale magistri Albici*; *Tractatulus de regimine hominis*, *Regimen tempore pestilentiae Albici medici*) a jsou dochovány v rukopisech ve starých knihovnách v Čechách i mnohde v Evropě. Některé jeho spisy byly tištěny už v roce 1484 v Lipsku. Kládl důraz na praxi a osobní zkušenost. Zemřel v Uhrách roku 1427.³⁸

Jan Šindel (cca 1370 - 1443)

Jan Šindel také známý jako Joannes de Praga se narodil kolem roku 1370 v Hradci Králové. Medicínu vystudoval ve Vídni, ale studoval také na pražské univerzitě. Působil jako osobní lékař Václava IV. a v roce 1410 i jako rektor pražské univerzity. Byl také kanovníkem Pražského hradu a děkanem vyšehradské kapituly. Je autorem spisů lékařských (např. *Comentarius in Marci versus de virtutibus herbarum*), matematických (*Efemerides*) a hvězdářských (*Tabulae astronomicae*). Jeho dílo se ale nedochovalo. Díky němu se velmi rozrostla knihovna Karolina, jelikož jí odkázal přes dvě stě matematických, astronomických a lékařských svazků.³⁹

³⁷ Ottova encyklopedie obecných vědomostí díl X., s. 982.; M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 66.

³⁸ Ottova encyklopedie díl I., s. 726.; M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 66.

³⁹ Ottova encyklopedie díl XXIV., s. 623 - 624.; M. Říhová, Kapitoly z dějin lékařství, s. 66 - 67.

Křišťan z Prachatic (cca 1370 - 1439)

Křišťan se narodil před rokem 1370 (uvádí se rok 1360 nebo 1366) v jihočeském městě Prachaticích a zemřel v Praze na nákazu morem 4. září 1439. Z Prachatic odešel 1386 do Prahy, kde započal univerzitní studium. Roku 1388 získal titul bakaláře na pražské univerzitě a o dva roky později složil tamtéž i mistrovské zkoušky. Od roku 1392 přednášel matematiku a astronomii na artistické fakultě, kde zastával třikrát během 17 let post děkana. V letech 1405-1436 byl pak několikrát zvolen i univerzitním rektorem. Během svého pobytu v Praze se seznámil s učením oxfordského mistra Jana Wycliffa a s o několik let mladším Janem Husem, kterého také v březnu 1415 navštívil ve vězení v Kostnici. Křišťan z Prachatic působil rovněž od roku 1405 jako farář u svatého Michala na Starém Městě a od roku 1410 i jako kanovník kostela Všech svatých. Ze svého úřadu faráře zavedl již roku 1414 přijímání podobojí a nijak se netajil svým smýšlením. Po Husově upálení se však stal konzervativcem (i když ještě roku 1417 přijal na fakultu Petra Payna, Wycliffova stoupence). Byl také dvakrát vězněn a vypovězen do Jindřichova Hradce, kde se věnoval převážně vědecké činnosti (poprvé v letech 1420 - 1422 a podruhé v roce 1427). Do Prahy se Křišťan vrátil v roce 1430. Stále působil jako farář u svatého Michala, v roce 1437 byl zvolen administrátorem pražského arcibiskupství a následující rok ho císař Albrecht II. Habsburský ustanovil jako nejvyššího úředníka nad kněžími vyjma kapituly. Je autorem mnoha vědeckých děl psaných především latinsky.⁴⁰ V tehdejších učeneckých kruzích se proslavil svými matematickými spisy *Algoritmus prosaycus (Základy aritmetiky)* a *Computus chirometralis*, v nichž vycházel z vědeckých pojednání Iohanna de Sacrobosco a Jana z Erfurtu a pojednáními o astronomii *De compositione astrolabii (O stavbě astrolábu)* a *De usu astrolabii (O užití astrolábu)*. Věnoval se však také botanice (*Herbarius*, který se tiskl česky pod názvem *Knihy o mocech rozličného koření*) a lékařství, díky kterému se stal známým. Je autorem dvou česky psaných medicínských spisů (*Rozličná lékařství* a *Lékařské knížky*) a spisů *Antidotarium (Kniha o lécích)* a *Signa egritudinum (Příznaky nemoci)* psaných latinsky.⁴¹ Jeho lékařské traktáty se u nás často opisovaly a tvořily tak různá lékařská kompendia (tzv. jádra).⁴² Především v jeho lékařských knihách jsou znát jeho husitské názory, už jenom tím, že jsou psány česky a především zaměřením

⁴⁰ H. Floriánová-Myškovská (ed.), Křišťan z Prachatic, s. XIV - XV.; A. Hadravová - P. Hadrava (edd.), Křišťan z Prachatic, s. 19.; Ottova encyklopedie díl XV., s. 187 - 188.; Z. Silagiová (ed.), Křišťan z Prachatic, s. XV - XIX.; Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 22 - 24.

⁴¹ A. Hadravová - P. Hadrava (edd.), Křišťan z Prachatic, s. 25 - 39.

⁴² B. Havránek - J. Hrabák a kol. (edd.), Výbor z české literatury doby husitské II, s. 570.

medicíny na nejširší vrstvu obyvatelstva (jeho recepty na léčiva vyžadují k výrobě většinou lehce dostupné suroviny).⁴³

2. ROZBOR RUKOPISU

2. 1 Vnější popis

Rukopis „Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ z roku 1674 je od roku 1906, kdy byl muzeu darován majitelem klatovské tiskárny Otakarem Čermákem, uložen ve Vlastivědném muzeu dr. Hostaše v Klatovech se signaturou RK 80. Kniha je vázána v tvrdých papírových deskách, které pocházejí ze třicátých let 20. století. Původní desky se nedochovaly. Na těchto deskách je perem napsán transliterovaný název rukopisu: „*Kristann z Prachaticz: Jadro wybrane z mnohých knih lykaržských s welykaú Praczy*“ a je na nich uveden rok 1674 (jednou perem podruhé tužkou) společně s tužkou psanou signaturou. Rozměry rukopisu jsou 301mm x 210mm x 39mm.

Rukopis je foliován. Číslování začíná číslem III (s tím, že první dvě folia očíslována nejsou) a pokračuje s vynecháním čísel X - XII, jež by připadly nečíslovaným prázdným stranám, do čísla XIII. Všechna římská čísla jsou psána tužkou. Od následujícího folia začíná číslování arabskými číslicemi od čísla 1. Čísla 1 a 234 jsou psána také tužkou, ale další čísla, tedy čísla 2 - 233, jsou napsána inkoustem a písmem shodným s tím, kterým je sepsána hlavní část rukopisu. Čísla psaná tužkou jsou podle všeho novodobá. Foliaci arabskými číslicemi pak autor uvádí v registru na konci knihy, jež měl usnadnit orientaci v textu. Poslední listy rukopisu vyjma toho, na kterém začíná „*registrum*“ (fol. 234^r), foliovány nejsou. Číslování je plynulé až na jeden případ, kdy po čísle 162 bezprostředně následuje 167. Fol. 173 bylo vytrženo. Pro ulehčení vyhledávání v textu označil autor některé oddíly alfanumerickými značkami: A1 - Z1, A2 - Z2 a A3 - V3. Toto značení je občas chaotické (vynechání značky, prohození písmen a čísel), jelikož autor některým oddílům v registru připsal značku, která jim v textu neodpovídá, a odkazy na čísla listů bývají mnohdy též chybné. První dva listy, které nejsou foliovány a folia VIII a XIII se zdají být napsána odlišným písmem než zbytek rukopisu.

⁴³ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 27.

Psací látka a filigrán

Rukopis je napsán na papíře černým inkoustem. V novověku se pergamen pro vysoké náklady, které vyžadoval jeho složitý výrobní proces, používal již jen pro vyhotovování významných listin a rukopisů. Proto je drtivá většina písemností z tohoto období psána na papíře, jehož výroba nebyla tak náročná a tudíž byla tato psací látka celkově lacinější. Na papíře můžeme často najít filigrány, které se dají použít k identifikaci papírny a doby vzniku papíru. Někdy se jimi dá vysledovat dokonce i konkrétní mistr. Vyráběly se zvláštní technikou pomocí měděného nebo mosazného drátku, který ohýbáním dostal požadovaný tvar a následně se připevnil na pletivo formy, do které se lila papírovina.⁴⁴ Ve zkoumaném rukopisu můžeme najít dvě různé značky (viz příloha E). Jedna je tvořena písmeny „N D“ vyvedenými dvojitou čarou a bez interpunkce. Druhou tvoří polcený štít s ozdobenými hranami (spíše kartuše) a korunou s pěti lístky a pěti kameny umístěnou nad štítem. V pravém poli je osmicípá hvězda a v levém vpravo hledící orlice. Tyto filigrány ani erb, jenž tvoří jeden z nich, se mi nepodařilo s pomocí literatury a internetových databází identifikovat.⁴⁵

Písmo

Jazykem rukopisu je čeština a je psán českým novogotickým písmem konce 17. století. Hlavní text je napsán novogotickou kurzívou. Názvy jednotlivých oddílů jsou psány kresleným novogotickým písmem zdobeným vlásečnicemi a routami a jsou podtržené. Podnadpisy označující jednotlivé postupy léčby či přípravy léku nebo pokrmu jsou napsány buď polokurzívou, často ozdobně stylizovanou, nebo kurzívou stejné velikosti a formy jako zbytek textu. Podnadpisy jsou častokrát navíc od ostatního textu odděleny podtržením nebo také jednoduchým zdobením pomocí stylizovaných dvojteček a pomlček. Kurzívou psané podnadpisy jsou velmi často umístěny přímo v textu a mnohdy nejsou od textu nijak odlišeny.

⁴⁴ Ivan Hlaváček, Úvod do latinské kodikologie, Praha 1994, s. 50 - 52.; Jaroslav Kašpar, Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím, Praha 1976, s. 25 - 26.

⁴⁵ Použitá literatura a databáze k identifikaci filigránů: Charles Moise Briquet, Les Filigranes. Dictionnaire historique des margues du papier dèsleur apparition vers 1282 jusqu'en 1600 [on-line]. Dostupný na <<http://www.ksbm.oeaw.ac.at>>, [citováno ze dne 18. 4. 2013].; Gerhard Piccard, Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart [on-line]. Dostupný na <<http://www.piccard-online.de>>, [citováno ze dne 18. 4. 2013].; František Zuman, České filigrány XVI. století, Památky archeologické 33, 1923, s. 277 - 286.; Tentýž, České filigrány XVII. století, Památky archeologické 35, 1927, s. 442 - 463. Literatura použitá k pokusu o identifikaci erbu: Jiří Čarek, Městské znaky v českých zemích, Praha 1985.; Vladimír Růžek (ed.), August Sedláček, Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 2, Praha 2001.

Od folia 1 je na stránkách patrné tužkou narýsované orámování textu tzv. zrcadlo, kterým se autor důsledně řídil. Jednotlivé řádky narýsované nejsou.

Pravopis

V 17. století ještě ustálený český pravopis neexistoval, a tak je v rukopise vidět jeho značná rozkolísanost, kdy se různé hlásky graficky znázorňují různými způsoby. Souhlásky -ř-, -č- jsou vyjádřeny buď spřežkami -rz- a -cz- (spřežkou -cz- je vyjádřeno někdy i -c-) nebo spřežkami s diakritickým znaménkem nad jedním z písmen a souhláska -š- je vyjádřena spřežkou -ss-. Další měkká souhláska -ž- je označena zřídka, a to pouze diakritickým znaménkem (háčkem nebo tečkou). K vyjádření měkkosti -ě- je použito buď -ie- nebo háčku buď nad -e-, nebo v případě slabik -ně- a -tě- často i nad souhláskou. Ve slabikách -tí-, -ní-, -ti-, ni je mnohdy ještě naznačena diakritickým znaménkem měkkost souhlásky. Označení délky samohlásek je také velmi nestálé: -í- je vyznačeno buď jako -j- (to především na konci slova), -y- s dvěma čárkami nebo není vyznačena vůbec. Jako -j- autor však také zaznamenává -i-. Rovněž se v rukopisu vyskytuje zdůraznění délky samohlásky -u- ve slovech, kde se dlouhá samohláska nenalézá např.: „*múch*“, „*sskworú*“, „*úwaržiti*“, „*bielmú*“ a dokonce i v souhlásce au: „*aúrazú*“, „*slauúžj*“. Souhláska -ou- je vyjádřena -au- (jako ve většině dobových textů). Nepravidelnost v psaní je vidět také u -i- a -y-, stejně jako u -s- a -z-. Grafém -j- je psán jako -g- či -y- (např. „*gey*“). Souhláska -v- je vyjádřena písmenem -w- a -u- je na počátku slov nahrazeno -v-. Co se týče interpunkce, objevují se čárky, tečky, dvojtečky i pomlčky, ale je jich užíváno velice nahodile.

2. 2 Vnitřní popis

2. 2. 1 Autor rukopisu

Jak už je uvedeno výše, „Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ z roku 1674 daroval klatovskému muzeu roku 1906 majitel zdejší tiskárny Otakar Čermák, avšak původ rukopisu zůstává neznámým, není tedy jisté, zda vůbec vznikl na Klatovsku. Stejně tak neznámou je identifikace osoby autora hlavní části rukopisu. V celém rukopisu se nenachází jediná indicie, která by s jejím určením mohla pomoci. Tematické zaměření rukopisu, tedy orientace na povětšinou praktickou medicínu (výrobu léků, různé rady k prevenci i pověrečné léčebné praktiky) a kuchařské recepty, by mohlo svědčit o tom, že rukopis vznikl spíše pro vlastní potřebu autora, jenž se mohl

medicině věnovat profesionálně, nebo o ní mohl mít jen osobní zájem. Jelikož se v rukopisu vyskytuje množství latinských výrazů a jeden recept psaný celý v latině,⁴⁶ mohlo by se jednat o lékaře (což je málo pravděpodobné) nebo spíše o lékárníka či příslušníka jiného lékařského povolání. Autor tedy musel být znalý základů latiny, což nasvědčuje, že se mu dostalo alespoň nějakého vzdělání. V rukopisu se také vyskytuje návod na vyvolání potratu.⁴⁷ Různé abortivní a antikoncepční praktiky byly církví zakazovány, takže autor s určitostí nezastával žádný církevní úřad - jednalo se tady o laika. Autora několika listů na začátku knihy psaných jinou rukou než zbytek rukopisu, které vznikly nejspíše až později, také nelze blíže identifikovat.

2. 2. 2 Rozbor obsahu rukopisu

Zkoumaný rukopis obsahuje recepty na různé léky, z nichž část byla opsána z *Lékařských knížek* mistra Křišťana z Prachatic (tedy jejich pozdějšího tištěného zpracování), několik popisů nemocí, pověrečné rady k léčbě a prevenci nemocí i zahrnutí zlých bytostí, popis účinků a příklady praktického využití léčivých rostlin, přičemž snad částečně vycházel z Křišťanova herbáře, a kuchařské recepty (dílem jistě opsána z některé či některých tištěných kuchařek). Tento rukopis řadíme k rukopisům zvaným „jádro“, což je skupina rukopisných sborníků převážně lékařského obsahu. Tato „jádra“ často vycházela právě z česky zpracovaných a tiskem vydávaných Křišťanových děl (hlavně z *Lékařských knížek* a *Knih o mocech rozličného koření*).⁴⁸

Folia III^r (I^r) - XIII^v obsahují různé recepty, které nejsou nijak rozříděny. Od folia 1 pak začíná členění do tematických oddílů, jež obsahují podnápisy označující konkrétní recepty a popisy nemocí. Kapitoly je v hlavním textu vyznačeno 66, ale v „registru“ na konci knihy je jich uvedeno 70. V „registru“ jsou totiž uvedeny i oddíly, které nejsou v textu označeny stejným způsobem jako většina kapitol nebo jim chybí alfanumerické označení či obsahově nadpisu vůbec neodpovídají (anebo velmi poskrovnu). Pak jsou tu zařazeny také oddíly, jež jsou nadepsané v textu, ale chybí v registru. Především se jedná o kapitoly od folia 117 dále.

Obsah jednotlivých kapitol rozeberu v následujících podkapitolách pojmenovaných (až na první) stejně, jako jsou nazvány příslušné oddíly v rukopisu

⁴⁶ Jádro 1674, fol. 129^v.

⁴⁷ Tamtéž, fol. 76^r.

⁴⁸ B. Havránek - J. Hrabák a kol. (edd.), Výbor z české literatury doby husitské II, s. 570.

(některé názvy jsou převzaty z „registra“). Jelikož titul rukopisu odkazuje na *Lékařské knížky* mistra Křišťana z Prachatic, porovnávala jsem náplň oddílů zejména s edicí Křišťanových lékařských knížek PhDr. Zdeňky Tiché.⁴⁹

Obsah folií III^r (I^r) - XIII^v

První dvě folia zkoumaného rukopisu jsou nečíslovaná a stejně tak prázdné strany, kterým by připadla čísla X - XII. Prázdna jsou také folia VIII^v a IX. Text obsažený na nečíslovaných foliích I a II a foliích VIII^r a XIII je napsaný odlišným písmem než zbytek rukopisu. Jelikož není obsah začátku rukopisu uveden v „registru“ na konci knihy (zač. na fol. 234^r), byl tento zápis pořízen pravděpodobně až po dopsání hlavní části knihy a tematicky se v podstatě shoduje s jádrem rukopisu, jež je tvořeno recepty na léčiva a sladká jídla. Tato část rukopisu obsahuje recepty na „*rakovou*“ mast, mandlové mýdlo, syřiště, „*akvavitu*“, léky proti zimnici, epilepsii, psotníku, močovému kameni, dušnosti, úplavici, kolice, „*prymu*“, závratí, bolesti hlavy, „*bláznění*“, bradavicím, bledosti a červenosti, stěvním parazitům a pro „*byhy*“ (myšleny snad pihy), srdce, počištění těla a podporu trávení. Zbylé recepty obsahují návody na přípravu perníčků, preclíků, růžového sirupu, piškotů, kdoulí a bedrníku v cukru a chleba z bezinek používaný jako léčivo proti úplavici neboli červené nemoci.

Proti škrkavkám se zde doporučuje pít teplé mléko svařené s česnekem a proti „*padoucí nemoci*“ prach ze spáleného černého slepého štěněte v červeném víně. Prachem z jitrocele užívaným v červeném psím víně se zas zaháněla zimnice. Další nápoje se vařily např. z „*kardu benediktu*“, omanu, „*melisy*“, „*borákového koření*“, „*satorije*“ (saturejky), yzopu, „*persanu*“ (bertrámu), „*veroniky*“,⁵⁰ anýzu atd. Užívaly se při různých potížích s trávením a chutí k jídlu, při dušnosti, škrkavkách a bolestech břicha, psotníku, močovému kameni, bolesti srdce, kolice, úplavici a závratí. Do nápojů (piva a vína) se také sypal prach vyráběný z puškvorce, galgánu, kardamomu, muškátového květu, „*sanejtru*“ (ledku),⁵¹ zázvoru a dalších přísad (hlavně bylin). Práškem se léčily bolesti hlavy a problémy se zažíváním a používal se i „*pro otevření starých věcíh v životě*“.⁵² Dalšími léky zde uvedenými jsou různé obklady, tedy kousky látky namáčené v různých rostlinných odvarech, olejích či potíraných mastmi. Takové

⁴⁹ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*.

⁵⁰ Tj. rozrazil. J. Čižmář, *Lidové lékařství*, s. 193.

⁵¹ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 19. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

⁵² Jádro 1674, fol. XIII^v.

„*flastry*“ se přikládaly na bolavé břicho, hlavu (pro bolest hlavy někdy i na nohy), krk a „*prym*“. Zarudlé a suché oči se proplachovaly vodou z ledku a ústa (kvůli bolestivým zubům) bylinkovou vodou. Pro psotník se radí užívat rozetřené semínko z penízku (polního) a bolest hlavy měla přestat, když člověk ráno rozkousal kousek kafru a večer muškátového oříšku.

Proti závratu a hlavy bolení (fol. 1^r - 10^v)

Tento oddíl začíná krátkým pojednáním o příčinách nemocí hlavy a vyjmenováním léčivých bylin, z nichž uvařený nápoj má pomáhat proti dně v hlavě. Připomíná, že bolení hlavy se stává z různých příčin (horkosti nebo studenosti), které by měl zkušený lékař velmi pečlivě zkoumat, aby mohl následně určit správnou léčbu. Při tom by měl přihlížet k podstatě toho konkrétního člověka, tedy jestli je základu horkého, studeného, mokrého nebo suchého. Příčiny závratu hlavy jsou opisem Křišťanovy práce⁵³ a jsou přičítány velkému hněvu, smutku, pití množství silného vína a smilství, kterým je původ většiny bolestí hlavy přičítán i dnes. Hlavním obsahem tohoto oddílu jsou návody na výrobu léků proti neurologickým potížím - konkrétně závratí, bolestem, nespavosti, „*blázněni*“ a „*schnutí mozku*“ i mrtvici („*šlaku*“). Rovněž se zde dají najít recepty na profouknutí a zalehnutí hlavy, dnu a prašivinu. Několik receptů se vztahuje také k pročištění hlavy. Shodných s Křišťanovým dílem je zde 21 receptů (viz tabulka č. 2).

Prohlédnout názvy jako „*schnutí mozku*“ nebo dna hlavy a určit co se za nimi skrývá za onemocnění je obtížné. Ale např. střední dna je označení pro koliku, z čehož lze usuzovat, že dna v hlavě mohla být nějaká sotva snesitelná bolest. Samotná bolest hlavy je popsána jen v jednom případě, a to v receptu věnujícímu se bolesti hlavy, jež povstává z nedostatku matky (dělohy), při níž pacientka pociťuje bolest, která „*stojí na čelem v rozdílech lbi, aneb mezi čelem a vrchem hlavy*“, nebo je to „*tak tesklivá citedlnost, jakoby vlasy rukou vytrhoval a někdo [!] vzadu hlavy citedlnost, jakoby ho v hlavu zbil*“.⁵⁴

Jak bylo již řečeno, začátek kapitoly je mimo jiné věnován léčivým rostlinám prospěšným léčení nemocí hlavy. Je zde jmenována bukvice, šalvěj, routa, „*kavias*“, zvoneček, „*koření svatého Jana*“, červená lebeda, kteréžto byliny mají po uvaření

⁵³ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 45.

⁵⁴ Jádro 1674, fol. 7^r.

odvaru a jeho vypití pomáhat proti dně v hlavě. Bukvice, starček, polej, mateřídouška, červená lebeda a routa pomáhají proti dně ve vodě, kterou se hlava umývá. Verbena, starček, černobýl, skořice, hřebíček, koriandr, muškát, dlouhý pepř, zázvor, kmín, silermontana (sillamontana) a kubeba má zase pomoci od bolesti hlavy.

V dalších receptech je užíván navíc ještě pelyněk, hořčice, vlašské ořechy, anýz, kmín, „bobek“, benedikt, mák, netřesk, břečťan, kadidlo, kafr, jalovec, „listí svatě Máří“, „boží dřevec“, bezový květ a dřevo, „zaječí lupen“, rozmarýn, „ambrožka“, rmen, kopr, levandulový květ, fialka, diviznový květ, šťovík, „ozimní semenec“, růže, lněné semeno, šafrán, mandle, chmel, fenykl, bazalka, majoránka, locikové semeno, libečkové semeno, vrbové listí, omanové koření, celer, jahody a aloe.

Ovšem ne všechny léčivky psané v receptech skutečně mají požadované účinky. Z tohoto velkého množství bylin má praktické terapeutické užití k potlačení bolesti, závratí a nespavosti jen 14 rostlin, a tedy bazalka, bukvice, hřebíček, chmel, levandule, mák, majoránka, mateřídouška, netřesk, rmen, routa, třezalka, vavřík a verbena (čili sporýš lékařský).⁵⁵ To ale neznamená, že léčiva vyrobená pouze z ostatních surovin byla neúčinná - naopak se dozajista projevil placebo efekt, díky němuž se pacient mohl cítit lépe.

Některé rostliny se spolu vařily v octě nebo víně a tvořily se z nich obklady (z látek a konopných koudelí). Jiné se vařily s mlékem či vodou, anebo se nechaly louhovat ve vodě či víně a výsledek se pak pil nebo se z nich vařila kaše (s mlékem nebo pivem). Suroviny se také tloukly v moždíři, kterážto výsledná směs se pak natírala na „flastry“ a přikládala na hlavu.

K léčbě se nepoužívaly pouze byliny, i když ty hrály jako léčebné přísady hlavní roli. Proti „závratu“ autor rukopisu radí rozložit kolem hlavy horký žitný chléb a pro „bláznění“ se může třeba také uvařit polévka z odkrojků nových kůží, které se dají sehnat u ševce, anebo si lidé mohou nachytat velké červené mravence, uvařit je a vyluhovat ve víně, do kterého se potom namočí kus látky, jímž se obloží hlava. Ze zbytku se pak měla uvařit kaše.⁵⁶ Používalo se také sádlo (husí, slepičí, kocouří a vepřové) a „bobrový stroj“.

⁵⁵ J. Janča - J. A. Zentrich, *Herbář IV*, s. 232.

⁵⁶ Jádno 1674, fol. 3, 4 a 9.

Počínají se lékařství na vlasy a na kadeře (fol. 10^v - 11^v)

Tato kapitola je jednou z těch, která se v Křišťanově díle vůbec nevyskytuje. Autor rukopis v ní uvádí návody na masti, louhy a „*flastry*“, které mají člověku dopomoci k dlouhým a pěkným vlasům, anebo naopak odpomoci od „*molů*“, což je snad nějaké dermatologické onemocnění, patrně druh ekzému. Tyto léky se pak aplikovaly na postižené místo několikrát denně, aby se docílilo kýženého výsledku. Většinou postačilo pouhé nanesení léčivého prostředku, ale v jednom případě („*Aby vlasy rostly na holém místě*“) se musela ještě hlava sušit nad uhlím se sírou. Tento recept je také zvláštní tím, že na jeho přípravu je nutné mít krtka, hlemýždě a včely, které pomřely v úlu. Krtek se pak využívá (společně se zelenou žábou) ještě v jednom receptu.⁵⁷

Louhy se vyráběly z břečťanu, hrachoviny, ovesné slámy, bezového květu, kořene chebdí a slézového kořene. K přípravě jednoho louhu je zapotřebí i holubího trusu.⁵⁸ Tyto louhy sloužily k podpoře růstu vlasů.

Masti a oleje se většinou aplikovaly na holou hlavu, takže si dotyčný musel hlavu před procedurou oholit. Oleje se používaly lněné a dřevěné, které se užívaly buď samotné, nebo s kořenem vlašovičnicku či s dubovým listem. Hlavní součástí mastí je zde vepřové sádlo, do kterého se přimíchávaly uvařené rostliny (starček, vrbové listy, břečťan), nebo slanina, s níž se vařila vlašovičnicková šťáva. Mazání se vyrábělo také z medu a hořčice nebo také z beraního rohu spáleného na prach.

Vlasy nejspíš s pomocí těchto výtvorů o moc rychleji nerostly, ale některé recepty proti „*molům*“ snad byly i účinné, jelikož se k jejich přípravě používal vlašovičnick, který je známý svým účinkem proti ekzémům a některým bakteriálním infekcím.⁵⁹

Počínají se lékařství o nedostatku sluchu (fol. 12^r - 13^r)

V této kapitole najdeme všechny čtyři Křišťanovy recepty (viz tabulka č. 2), které se týkají léčby hluchoty a recepty další týkající se léčení bolesti v uších. Křišťan do této kapitoly zahrnul i lékařství proti škvoru v uchu,⁶⁰ kterému autor rukopisu

⁵⁷ Jádro 1674, fol 11^r.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ J. Janča - J. A. Zentrich, Herbář V, s. 82.

⁶⁰ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 52.

vyhradil samostatný oddíl. Na rozdíl od terapií uvedených v předchozích kapitolách se v ušním lékařství léčivек tolik nevyužívalo. Nemoci uší se léčily buď tekutinou, která se pouštěla do ucha nebo párou, nad kterou se uši napařovaly.

Rozdíl je také v tom, že léčivé byliny se nevařily (vyjma lopuchu velkého neboli hořkého lupene, heřmánku a rmenu), ale používala se jejich šťáva buď samotná (bukvice, polská tykev, ředkev, vavřínový list, netřesk), smísená s kozím i ženským mlékem (bukvice, dobromysl) nebo s dřevěným olejem (skořice a šťáva z pórku). Do obou mlék se přidával ještě med.

Jako léčivá se do ucha mohla nalít i liščí krev nebo šťáva z raků potočních. Také se používal úhoř, ze kterého se vyráběl olej, nebo (jak radí Křišť'an) se používala k výplachu uší úhoří krev.⁶¹ Mistr Křišť'an rovněž doporučuje využít mravenčí vejce.⁶² Mravenci jsou použiti také v jiném receptu proti hluchotě, v němž se musí uvařit ve vodě část mraveniště. Po užití této scezené vody má být člověk „*zdráv jako ryba*“.⁶³

Počínají se lékařství, když komu škvor vlezl v ucho (fol. 13^v)

Lékařství proti škvoru v uchu, která mají v Křišť'anově spisu společnou kapitolu s lékařstvím o nedostatku sluchu, jsou vyjma jednoho receptu totožná s Křišť'anovými lékařskými knížkami, ve kterých se radí použít vody z jasanové kůry, pálené víno, „*farlejev*“ jablko, anebo pečené sele, které bude škvorovi tak vonět, že k němu z ucha vyleze.⁶⁴ Návod na zabití škvora, který není převzatý z Křišť'anova díla (jako jediný z tohoto oddílu), jež obsahuje radu k zabití škvora jen jednu,⁶⁵ počítá s účinností lněného oleje nalitého do ucha.

Počínají se lékařství rozličné na oči, buďto proti červenosti, bělmu povlacc i proti všem jiným nemocem v vočích (fol. 13^v - 22^v)

Péči o zrak, který je nejostřejším a nejdůležitějším lidským smyslem, se v tomto rukopisu věnuje velká pozornost, i když v menší části tohoto oddílu se rozebírají ještě bolesti hlavy, „*bláznění*“ a nespavost. V rukopise se dají najít rady k léčení očních zákalů (šedého i zeleného), zarudnutí očí, krvácení do sklivce, zánětů, otoků, zvýšené

⁶¹ Tamtéž, s. 51.

⁶² Tamtéž, s. 52.

⁶³ Jádro 1674, fol. 12^v.

⁶⁴ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 52.

⁶⁵ Tamtéž, s. 52.

slzavosti, nebo naopak suchých očí, únavy a bolesti očí různého původu. Množství receptů je zaměřeno také na počištění očí. V této kapitole jsou, jako v jedné z mála, opsány všechny Křišťanovy recepty k této problematice, i když netvoří ani třetinu z celkového počtu receptů v tomto oddílu.⁶⁶ Nachází se zde rovněž dvě velice zajímavé podkapitolky, a to o zachování očí ve zdraví a správa a naučení o původu bolesti hlavy.⁶⁷

Ve správě o zachování zraku se radí vyhýbat se jídlu v noci a před spaním a každé ráno oči promývat „*ambrožkovou*“, anýzovou, bukvicovou, koprovou, růžovou, topolovou a jen teplou vodou. Autor také píše o příznivém vlivu zelené barvy na oči.

Původ bolestí hlavy má podle autora každý „*pilně znáti*“. Pravá strana hlavy bolí prý kvůli malfunkci jater, což se pozná, když kromě hlavy bolí i pravý bok. Bolest hlavy ale může způsobit taktéž slezina. Tato bolest bývá na levé straně hlavy a v levém boku. Pro úlevu od těchto bolestí se pouštělo žilou a užívalo se obkladů.

Léky k očím byly v podobě tekutin, které se používaly k proplachování nebo se do oka kapaly perem či houbou, mastí, obkladů a prachu, který se sypal do očí a vyráběl se z léčivých rostlin a v jednom případě i ze skla. Léčiva se vyráběla především z bylin a nějaké tekutiny (hlavně vody a vína), do které se léčivky namáčely a většinou se také v ní vařily (tak se vyráběly rovněž léčivé vody s všestranným využitím, např. růžová voda). Masti se vyráběly z vosku nebo sádla (většinou z běžných zvířat, ale někdy dokonce i z medvěda) a přidával se do nich často i med. Též mezi recepty k očím se dají najít kuriózní rady, které vyžadují zvířecí krev, výkaly a žluč nebo dokonce celá zvířata (raky), lidskou moč (dětskou nebo panenskou) a sliny. Jako suroviny k výrobě některých léků se užívalo dokonce i rtuti, zelené skalice a nehašeného vápna, což jsou látky zdraví nebezpečné. Příprava několika receptů je obzvláště složitá, jelikož vyžaduje suroviny sebrané v určitém čase (např. rosu sbíranou v máji nebo mravenčí vejce v den před sv. Janem Křtitelem) a může trvat velmi dlouho - třeba i celý rok.

Počínají se lékařství proti rýmě a proti přílišnému tečení krve z nosu (fol. 22^v - 24^r)

Zde se radí jak zastavit rýmu, nebo způsobit aby všechna vytekla a také jak zadržet tečení krve z nosu nebo jiných ran. Necelou polovinu tvoří recepty mistra

⁶⁶ Tamtéž, s. 53 - 57.

⁶⁷ Jádro 1674, fol. 21^v.

Křišťana (viz tabulka č. 2) a zbytek je neznámého původu. Rozdíl je zde v tom, že v *Lékařských knížkách* Křišťana z Prachatic jsou do tohoto oddílu zahrnuta navíc lékařství proti neštovicím, nečisté tváři a malomocenství, která jsou v rukopisu obsažena v jiné kapitole.⁶⁸ V samotném Křišťanově díle stejně jako v rukopisu existuje též oddíl věnující se neštovicím podrobněji.⁶⁹

Proti rýmě se dělaly obklady, různé nápoje a prášky a vdechoval se kouř z pálicího se plátna,⁷⁰ nebo pára z vepřového trusu položeného na rozpálené cihle. Do nosní dírky se také mohlo nasát kozí mléko, což zapříčinilo, že „*rýma a ten flus [...] se pustí hlavy*“.⁷¹

Krev se měla přestat řinout z rány, např. když se ta rána přikryla flastrem z léčivých bylin (aloe a kadidla), anebo se na ní nakladla nastrouhaná bavlna, „*jako jí strouží pergamenici*“.⁷² K zaražení toku krve z nosu nebo z rány mělo navíc postačit, když s sebou nosil člověk v pytlíčku na prach spálenou vodní žabku.

Krvácení z nosu se mohli lidé pokusit zastavit také modlitbou („*Počal se pán Bůh v Nazarethě, narodil se v Betlémě, jestli to pravda stůj krev: ve jméno otce + i syna + i ducha svatého + amen*“),⁷³ nebo mělo postačit napsat postiženému na čelo tou krví *consummatum est*.

***Počíná se lékařství o malomocenství* (fol. 24^f - 31^v)**

Malomocenství je staročeský výraz pro bakteriální onemocnění, které způsobuje *Mycobacterium leprae* neboli Hansenův bacil pojmenovaný podle svého objevitele, norského lékaře Gerharda Henrika Hansena.⁷⁴ Lepra byla do Evropy zavlečena z Blízkého východu v době křížových výprav. Malomocní bývali izolováni od ostatního obyvatelstva různými zákazy a případně byli umístováni do lazaretů či leprosárií nalézajících se mimo město.⁷⁵ V tomto oddílu je zahrnuto Křišťanovo lékařství k malomocenství, neštovicím a celkově nečisté tváři, které je v *Lékařských knížkách* obsaženo v předchozí kapitole. Autor se zde věnuje nejen léčbě lepry, ale také podává

⁶⁸ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 57 - 60.

⁶⁹ Tamtéž, s. 105 - 107.

⁷⁰ Tamtéž, s. 58.

⁷¹ Jádro 1674, fol. 23^f.

⁷² Tamtéž, fol. 23^v.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ *Ottova encyklopedie* díl X., s. 863.

⁷⁵ R. Porter, *Největší dobrodiní lidstva*, s. 145.

zprávu o původu nemoci a popis vzhledu malomocného člověka. Též udává rady, jak poznat lepru z krve a moči.

Původ nemoci se v rukopisu připisuje „*smrdutému povětří*“, společnému jídlu s malomocným, dechu nemocného, pohlavnímu styku s malomocným nebo ženou po malomocném či menstruuující ženou, konzumaci vepřového masa a suchého uzeného, horké krvi, která se mezi masem a kůží kazí a není v čas vypouštěna, a silnému pití a pití „*vláčkovitého*“ vína. Dítě se také může nakazit mlékem od své chůvy, pokud je infikovaná.

V podkapitole „*Chceš-li poznati člověka malomocného*“ je popsáno vzezření nemocného a způsoby poznání této choroby jinak, než podle vzhledu. Malomocný je popsán jako člověk se svěšeným obočím až k očím, velkýma okrouhlýma očima, sípavým a huhňavým hlasem, smrdutým dechem a deformovanými rukama. „*Jest také uhřívý na jazyku, pod jazykem, všudy.*“⁷⁶ Infikovaný se dal také poznat, že když se mu pouštěla krev na sucho bez lázně a na té krvi byli „*uhři*“ a ti se po posypání solí změnili v teplou vodu. Jinak se lepra poznávala po moči, do které se vložilo na prach spálené olovo, a pokud kleslo ke dnu, byl člověk nemocný.

Přestože se tato choroba v 17. století již příliš nevyskytovala, autor rukopisu poskytuje léčení této „*velmi zlé a ohavné nemoci*“⁷⁷ notnou dávkou prostoru. K léčbě malomocenství i jiných neduhů na tváři se používaly léčivé vody (na pití i na potírání), masti a koupele. Jedna léčivá voda, která se pila s vínem, se vyráběla z jahod, které se mohly také spálit na prach, a z toho prachu se dělal louh, jímž se pomazávala neduživá tvář. Vody se dělaly i z jiných bylin, např. z benediktu, routy a osladiče. Léky se vyráběly často z vína, síry, rtuti, kafry, octu a sádra.

V rukopisu lze najít také životosprávné rady, kterými by se měl řídit člověk již nakažený. Měl by se vyvarovat konzumaci vepřového masa, mléčných potravin, slaných jídel, sladkého a kyselého zelí a omezit pití bílých piv a kalných vín.

⁷⁶ Jádro 1674, fol. 24^v.

⁷⁷ Tamtéž, fol. 24^r.

Tato kapitola obsahuje rovněž recept na vodu, jejíž „*drahosti nemůž zlatem zaplatiti*“, která má být všelékem a dokonce se může tato voda nalít „*na čisté zlato neb zlaté číše a budeť se pěnit i a z těch pěn budeť čistý zlato*“.⁷⁸

Počínají se lékařství proti tváři pihavé, zbadané i proti žábě na tváři (fol. 31^v - 33^v)

Tento oddíl je přibližně z jedné třetiny tvořen opisy Křišťanových receptů (viz tabulka č. 2). Rady se zde vztahují k dermatologickým problémům, konkrétně pihám, jizvám po neštovicích a „*žabám*“, tedy trudovinám či puchýřům.⁷⁹ Rovněž jsou zde udělovány pokyny, jak postupovat, když „*koho zlejí v lázni jedem*“,⁸⁰ jak mít pěknou, barevnou, anebo naopak bledou tvář.

Léky se vyráběly opět především z léčivých rostlin (např. libečku, jahod, řeřichy, kopřivy) a byly ve formě mastí, nebo koupelí. K přípravě léčiv se využívalo i medu, vajec, mýdla, „*bobrového stroje*“, nebo zvířecích výkalů. Jeden recept by se navíc měl připravovat jen v máji nebo v létě.

Počíná se lékařství proti té nemoci, která slove nerod se mne dotýkati to jest, když koho německá myš na tváři uští (fol. 33^v)

Toto je velmi krátká kapitola, která je až na jeden recept („*K témuž i tak k vlku*“) totožná s lékařskými knížkami mistra Křišťana, kde se radí zasypávat nemocné místo prachem buď přímo ze spálených myších mláďat, nebo myších „*nároků*“ (tedy varlat), či ze skla.⁸¹ V receptu obsaženém jen v rukopisu se radí použít prach ze sušeného řebříčkového květu, a protože aplikace tohoto prachu bolí, doporučuje autor dát nemocnému před úkonem „*silný piti*“. Na rozdíl od Křišťanových rad, mohla tato spíše pomoci díky léčivým účinkům řebříčku na hojení různých kožních defektů a nehojících se ran.⁸²

Počínají se lékařství k zubům i také co se jiných nemocí dotýče okolo oust (fol. 34^f - 36^f)

Bolesti zubů patří mezi nejnepříjemnější, proto se je lidé snažili utiřit všemožnými prostředky - kromě odstranění bolavého zubu, které prováděli především

⁷⁸ Tamtéž, fol. 30^f - 31^f.

⁷⁹ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 198.

⁸⁰ Jádro 1674, fol. 32^v.

⁸¹ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 63.

⁸² J. Janča - J. A. Zentrich, Herbář IV, s. 150.

představitelé lékařských řemesel (barbíři a lazebníci, neboli zubotrhači), to bylo pomocí všemožných pověrečných terapií a nejrůznějších léků, kterými se vyplachovala ústa, potíraly zuby, nebo se z nich tvořily obklady.⁸³

V této kapitole jsou uvedeny recepty na léky proti bolesti zubů a dásní, zubnímu kazu, zápachu z úst, oparům, „*masu odevstanému od zubů*“ (tj. asi zánětu dásní), oněmění, „*lišejí*“ na tváři a nechutenství. Bolesti se lidé zbavovali výplachy úst vínem vařeným s pepřem, solí či posedem, vodou, v níž se vyvařil jitrocelový kořen, pivem a octem s betonikou, starčekem, kopřivou a šípkovou kůrou. Také se přikládaly přímo na zuby různé léčivky, a to buď samotné (např. blín, cibule, kadidlo, „*zubal*“) nebo svažené s máslem, octem nebo medem. Zub se pomazával též „*utřejchem*“ smíchaným s octem. Obkládala se i tvář (např. směsí vosku, vína a kmínu). Bolest zubů se zaháněla rovněž parami z octa či vody, ve které se vařily různé přísady (např. „*dobrýsek*“ a „*otěrky*“ z jeleního paroží) a různými pověrečnými praktikami (přikládáním „*umrlčího zubu*“ či nošením kořene třemdavy a libečku na krku). Zkažené zuby se potíraly šalvějí a ječnou moukou smísenou s medem a sypal se na ně prach z kůry „*červeného*“ (asi tisu červeného).⁸⁴ Zápach z úst se potlačoval bylinkami drženy v ústech (např. šalvěj, polej, bukvice, mateřídouška) a výplachy úst octem. Dále jsou zde uvedeny návody na terapii nemoty šalvějovou vodou a octem s medem a rady na podporu chuti k jídlu (např. se měl jíst chléb namáčený ve slané vodě nebo pít prach z kozího trusu v teplé vodě). Tento oddíl obsahuje všechny recepty obsažené v Křišťanově díle, ale je rozsáhlý, a tak Křišťanovy rady netvoří ani čtvrtinu obsahu.⁸⁵

Počínají se lékařství proti všem nemocem, kteréž bývají v hrdle i také svrchu na hrdle (fol. 36^f - 39^v)

Tato kapitola se zabývá otoky hrdla, různými puchýři a nežity v krku a ústech, také ztrátou hlasu nebo jeho poškozením, škytavkou a léčbou „*návné kosti*“. „*Návná kost*“ je zde popisována jako druhá kost v hrdle, které kdyby se roznemohla, „*tehdy by od nich musel člověk umřít*“.⁸⁶ Léčila se buď dávením prstem namočeným v medu, nebo pálením houby, která se používala ke křesání, přímo u hrdla.

⁸³ Přemysl Paichl, Dějiny zubní medicíny, Praha 2000.

⁸⁴ Tis červený je prudce jedovatý. J. Novák, Naše jedovaté rostliny.

⁸⁵ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 64 - 66.

⁸⁶ Jádro 1674, fol. 37^v.

Léky byly ve formě nápojů, kloktadel a obkladů. Vyráběly se z léčivek, medu, vody, vína, octa, piva, sádla a také psích výkalů nebo živých raků. Dále se léčilo napařováním dutiny ústní, např. v receptu „*Kdo má žábu, aneb že jej v hrdle bolí*“⁸⁷ se uzdravovalo párou z úkropu smíchaným se starou rozpálenou hlinou z pece a strusky od kováře. Doporučuje se tu rovněž jíst některé rostliny samotné - jahody, jeřabiny, svatojánský chléb a zázvor. „*Žlázy*“ v hrdle se pak léčily „*flastrem*“ namočeným ve směsi sádla s bolehlavovou a pelyňkovou šťávou a lněným oleji smíchaném s bílým vínem.

Recept, který se věnuje vyléčení „*škavky*“, obsahuje poučení o tom, že škytavka je dvojího druhu a každý se musí léčit jinak. Popisuje se zde škytavka z přílišného hladu, jež mohla být i smrtelná (především starým lidem) a druhá škytavka pocházela z přílišné plnosti. Pokud byla škytavka z přeplnění, bylo nutno vyvolat zvracení a nadále se střídě stravovat a požívat „*cicvár*“. Je-li z hladu, muselo se uvařit staré kuře, skořice a mastix. Také bylo třeba dbát na to, zdali pacient netrpěl horkostí. Pokud ano, podával se růžový anebo fialový cukr a „*dyadragant*“. Když horkost neměl, dal se mu „*dyamargariton*“, nebo „*dyaciton*“ či zázvor. Škytavka se dala též zahnat „*přílišným uhašením*“, tedy pořádným napitím, nebo leknutím.

Z Křišťanových receptů jsou zde opsány všechny, vyjma receptu „*Proti upadení z vysoka, že by nemohl mluvit*“.⁸⁸ Tento oddíl je v porovnání s Křišťanovým velmi rozsáhlý - obsahuje totiž asi sedmkrát více receptů.

Počínají se lékařství proti těžkostem rozličným v prsech, kašli a dušnosti prsův
(fol. 39^v - 42^r)

V Křišťanových lékařských knížkách jsou v tomto lékařství začleněny ještě recepty věnující se ženským prsům, kterým autor rukopisu věnoval celý oddíl zvlášť, a tak se zde nalézají pouze rady vztahující se k problémům dýchací soustavy. Jsou zde vypsány všechny mistrovské recepty až na jeden - v edici pod názvem „*Proti kašli a dušnosti*“.⁸⁹

Kromě receptů u nichž lze prokázat, že pochází z Křišťanových knížek, nacházejí se v této kapitole ještě dva recepty, u nichž je připsaný autor. Prvním z nich je

⁸⁷ Tamtéž, fol. 37^r.

⁸⁸ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 67.

⁸⁹ Tamtéž, s. 68.

„*proti kašli mistra Albíka lék*“,⁹⁰ jehož autorem je arcibiskup Albík z Uničova. Druhý je přičítán mistru Havlovi. Jedná se o radu tomu, „*kdo má zádulku v prsech*“.

Rukopis obsahuje recept proti kašli určený pro malé děti (fol. 42) a radu, jaká jídla by měl požívat ten, koho trápí kašel, a kterým by se měl vyhýbat. Doporučuje se zde jíst suchá řepa maštěná dřevěným olejem, řecké víno, mandle, fíky sypané cukrem, mandlové mléko, drobné ryby (jako je mřenka nebo ježdík), kroupy, rýži a růži s kozím mlékem, špenát a zelí. Vyvarovat by se zase člověk měl octa, vína (kromě řeckého) a velmi slaných a suchých věcí.

Kašel a dušnost se léčila většinou pomocí léčivých nápojů, případně flastrů, kaše, nebo pevnější hmoty vytvarované do kuliček či šištiček. Vyráběly se z šalvěje, máty, yzopu, fiků, „*medvědí tlapy*“ (tedy bolševníku),⁹¹ skořice, muškátového květu, chvojky, kmínu, zázvoru, brotanu, pepře, starčeku, „*myšího ouška*“, omanu, routy, poleje, jitrocele, hořce, česneku, bedrníku, petržele, anýzu a libečku. Léky se velmi často doslazovaly medem, cukrem nebo lékořicí, která, když se žvýkala, zastavovala kašel a „*mokrost*“. K výrobě některých léků se používal také „*bobrový stroj*“, paví peří a „*oxymel*“, což je směs medu a kyseliny octové.⁹²

Počínají se lékařství proti bolestem ženských prsův a které ženy mléka nemají, ještě jim je odjímají jiné zlé ženy a také aby pannám cecky nerostly (fol. 42^v - 44^v)

Tato kapitola se zaměřuje na léčbu otoků a bolestí ženských prsů a pozornost se zde věnuje také řešení nedostatku mateřského mléka. Jsou zde obsaženy veškeré Křišťanovy rady k této oblasti, jež jsou však v lékařských knížkách zařazeny do předchozího oddílu.⁹³ Své místo tu mají i návody v situaci, kdy krávy a kozy dávají málo mléka a když pomírá dobytek.

Nedostatek mléka jak u žen, tak u dobytka se často přisuzoval nepřejícnosti a zlobě zlých žen, které svým působením schválně odjímaly mléko, nebo kvůli nim hynul dobytek. K odehnání těchto zlých vlivů se používalo různých podivných rad. Například se měla vyvrtat do kravského rohu díra, do které se měla dát rtuť. Rtuť se měla taktéž

⁹⁰ Jádro 1674, fol. 41^r.

⁹¹ Ottova encyklopedie díl XVII., s. 15.; Ottova encyklopedie díl XI., s. 118.

⁹² Ottova encyklopedie díl XVIII., s. 1021.

⁹³ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 69 - 70.

dávat společně s bylinkami do chleba, který se poté dával žrát dobytku. Jaký vliv měla jedovatá rtuť na tvorbu mléka, si snad dokážeme představit.

Další rady souvisí také s náboženskými představami tehdejších lidí. Působení zlých žen na tvorbu mléka mělo zastavit také syřiště (tj. prostředek sloužící ke srážení mléka při výrobě sýra)⁹⁴ připravené na Štědrý den, do kterého se namočila kopřiva. Další syřiště se mělo vyrobit opět za rok. Věřilo s rovněž v účinky soli a zelené pupavy pokropené svěcenou vodou, která se dala dobytku do chléva. Samotná sůl měla být navíc svěcená ve třech kostelech.

Spoléhalo se taktéž na sílu modlitby, jež měla zahnat zlé bytosti, o kterých se věřilo, že způsobují všelijaké nemoci.⁹⁵ Jednu takovou modlitbu lze nalézt i v této kapitole.⁹⁶

Bolesti a otoky se léčily hlavně obklady, které se vyráběly zejména ze soli, sádla, medu, vosku, léčivých rostlin (polej, jitrocel, řebříček, kmín, pepř, „*ostropec*“, kopr) a výkalů (holubích, kozích i lidských).

Dva recepty navíc obsahují rady, jak zabránit růstu poprsí pannám. Jeden radí potírat prsy bolehlavovou šťávou a připomíná, že když se s ní potřou panně i ledviny, stane se neplodnou. Tento recept snad i fungoval, jelikož bolehlav je známý svou prudkou jedovatostí, kterou způsobuje v něm obsažený alkaloid koniin.⁹⁷ Druhý obsahuje o nic méně podivné doporučení. Dívka by se podle něj měla vyvarovat konzumaci vepřového masa (především slaniny a klobás) a mládenců, kteří by jí mačkali prsa.

Proti bolesti srdce i také klání v srdci (fol. 44^v - 47^r)

Na rozdíl do Křišťanova díla nejsou v této kapitole zahrnuty recepty týkající se píchání v bocích a zažívacích problémů, jež lze opět najít v samostatném oddílu.⁹⁸ Obsah této kapitoly se týká pouze léčení bolesti a bodání u srdce, otoku, kousnutí jedovatými hady a žábami a otrav jedy. Jsou zde vypsány také dva recepty na dryáky.

⁹⁴ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 24. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

⁹⁵ J. Čižmář, Lidové lékařství.

⁹⁶ Jádro 1674, fol. 43^v.

⁹⁷ J. Novák, Naše jedovaté rostliny.

⁹⁸ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 71 - 73. srovnání s folii 47 - 52.

Kromě receptů týkajících se problémů výše zmíněných jsou v rukopisu opsány všechny Kříšťanovy recepty vyjma jednoho („*Kdo se dotkne jedovatého něčeho tak, že by otěkal*“⁹⁹) a tvoří necelou polovinu rad uvedených v tomto oddílu.⁹⁹

Zmíněné dva dryáky, tedy dryák „*Diaetchearon*“ [?] a dryák nejvýbornější od „*Theofrasa*“,¹⁰⁰ jsou složité na přípravu kvůli velkému množství surovin, které je k ní zapotřebí, např. podražec z Itálie či drobně nakrájené tabulkové zlato. Kromě Theofrasta je zde jmenována další osoba, které je přičítáno autorství jednoho receptu, konkrétně receptu na prach proti jedu - arcikníže August ze saské země.¹⁰¹

Léčebné prostředky se používaly ve formě nápojů a obkladů (v jednom případě i suché lázně) a hlavní materiál potřebný k jejich výrobě tvoří opět léčivky, eventuálně med, víno, pivo, mléko a různé oleje. Ze zvířat se zde setkáme s využitím much nebo hada vařeného ve vodě, jež se pak pila pro své léčivé účinky proti „*hadům a žabám v břiše*“.

Počínají se lékařství proti klaní v bocích i také snědku a žaludkové nemoci (fol. 47^v - 52^r)

Tato rozsáhlá kapitola zabývající se poruchami trávení, bolestí ledvin, boků (tedy jater, žlučníku, slinivky a sleziny), žaludku a pročištěním těla obsahuje pět ze šesti rad mistra Kříšťana z Prachatic.¹⁰²

Tyto problémy se léčily nápoji, pilulemi tvarovanými z hustých kaší a obklady z léčivých rostlin, sádla, másla, oleje, mléka, medu, piva, vína a octa, ale také strouhaného kančího zubu či much. Jelikož se jedná o léčbu špatného trávení, především nafouklosti, plynatosti, zvracení a „*snědku*“ (což je nestrávená potrava), léčilo se rovněž vyvoláním zvracení, pročištěním trávicí soustavy i celého těla a dietami, i když ty jsou podávány spíše formou doporučených a škodlivých potravin, např. v jednom receptu se radí varovat se syrového medu, protože škodí játrům, stejně jako syrovému ovoci a tučnému masu. Recept „*Počištění žaludka, když člověk*

⁹⁹ Tamtéž, s. 72.

¹⁰⁰ Theofrastus Paracelsus (1493 - 1541) byl známý lékař, který se vyjádřil proti učením starověkých lékařských autorit. Dával přednost praktické medicíně a je autorem mnoha lékařských spisů. Ottova encyklopedie díl XIX., s. 195.

¹⁰¹ Buď August (1553 - 1586) saský kurfiřt - pobýval nějaký čas v Praze, nebo August vévoda sasko-weissenfelský (1614 - 1680), či August II. brunšvicko-lüneburský (1579 - 1666). Ottova encyklopedie díl II., s. 1030.

¹⁰² Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 73 - 74.

*chřapi [...]“ rozlišuje léčbu podle toho, zdali je nemocný bledý, mlčenlivý a tesklivý, nebo jestli má rýmu.*¹⁰³

Vyskytují se zde tři jména patřící buď autorům receptů, nebo známým osobám, přes které rady kolovaly či je jim autorství připisováno proto, aby se vyzdvihl účinek léku. Prach dobrý k zažívání prý dělával doktor Crato Maxmiliánovi II. „*a mnoho let jeho milosti týmž prachem činíval dobře*“.¹⁰⁴ Zbylá dvě jména souvisí s receptem „*výborné vody pro bolení žaludka i pro jiné všelijaké nemoci od paní hraběnky Ambrožové z Turnu, kterejž jest paní od jeho milosti arciknížete Karla dostala*“.¹⁰⁵

Počínají se lékařství proti žloutenici: a proto se po snědku klade nebo se z snědku stává a jest trojí: žlutá, černá a zelená (fol. 52^r - 53^v)

Tento oddíl obsahuje všechny Křišťanovy rady, které tvoří přibližně čtvrtinu této kapitoly.¹⁰⁶ Vznik „*žloutenice*“ (žloutenky) se již podle názvu kapitoly přičítal špatně natrávené potravě a samotná žloutenka byla považována za nemoc, i když je vlastně pouze příznakem různých onemocnění. Žloutenka je způsobena hromaděním bilirubinu v krvi z různých příčin, ten pak proniká do tkání, které následně žloutnou.¹⁰⁷

Terapie žloutenky byla různá - léčilo se nápoji, lázněmi, obklady, dýmem, párou, jídlem i různými pověrečnými praktikami. Léčivé účinky se například přisuzovaly dívání se na malého špačka, kterého si lidé museli nejdříve chytit a přinést do domu, nebo si měli přivázat do podpaží dva živé líny a nosit je tak po tři dny. Lín se používal i v jiném receptu, pro nějž se využívala voda, v níž se musela ryba omýt. V té vodě, do které se přidala ještě jiná horká voda, se nemocný měl koupat a ještě předtím si dát staré teplé pivo. Tuto rybu také musel vařenou sníst. Další recept radí natrhat ječmen, jenž roste u sladoven podél koryta nebo stoky, a tím se měl nemocný třít v lázni.

¹⁰³ Jádno 1674, fol. 49^v.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž, fol. 51^v - 52^r.; Hraběnkou Ambrožovou z Thurnu je snad myšlena Marie Salomena z Thurnu rozená Šliková (+ 1617) manželka Jana Ambrože z Thurnu - Valsassina (1537 - 1621). Genealogie české šlechty [on-line]. Dostupný na <www.patricus.info>, [citováno ze dne 13. 5. 2013]. Arcikníže Karel by mohl být Karl von Burgau (1560-1618) či snad Karel II. Štýrský (1540 - 1590). Ottova encyklopedie díl XIII., s. 1045.

¹⁰⁶ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 74 - 75.

¹⁰⁷ Robert K. Murray, Daryl K. Granner, Peter A. Mayes, Victor W. Rodwell, Harperova biochemie, Praha 2002, s. 363.

I k léčbě žloutenky se využívalo zvířecích výkalů (pro muže od samce a pro ženu od samice), lidské moči a dokonce i vši. Vši měly být nejlépe pacientovy, ale když je neměl, měly se vzít vši někoho jiného. Nemocnému se pak dávaly ve vajíčku naměkko. Doporučuje se zde rovněž o tom pacientovi neříkat. V Křišťanově knize se také radí nosit na pupku uvázané holé holoubě.¹⁰⁸ Léčivé účinky měl též dým jdoucí z „*akštejnu*“ položeném na rozpáleném uhlí. K přípravě léků se používaly rostliny (jitrocel, šafrán, mech, kosatec, brotan, myrha, bílé kadidlo, šalvěj, vlašské ořechy a mák), mléko, pivo, víno a ocet.

Počínají se lékářství proti všelijakým zimnicem (fol. 53^v - 56^f)

Kapitola obsahuje všechny Křišťanovy recepty, vysvětlení vzniku nemoci a rozdělení zimnice na každodenní a tu, která bývá čtvrtý den.¹⁰⁹ Několik receptů počítá s podáním léku „*před tím časem, když ho napadnouti má zimnice*“.

Zimnice se léčila bylinami (verbena, šalvěj, čekanka, zázvor, bukvice, cicvár, jitrocel, všedobr, lopuch, máta, chvojka, zeměžluč, čekanka, osladič, pelyněk, brotan, vratič) vařenými nebo jen přisypanými do nápoje - piva, vína, octa, nebo mléka. Některé bylinky se jedly i samotné, např. hřebíček. Vyráběly se také šišky z těsta z medu a rezné mouky, do kterého se přimíchal pepř, muškát a šafrán. Šišky se usušily a skladovaly dlouhou dobu (prý vydržely až šest let), a když bylo potřeba, jedly se v namočené oplatce. Též se pilo zaječí srdce rozetřené s vínem.

Rovněž zde fungovaly náboženské i jiné pověry. Například si měl člověk natrhat tři listy šalvěje, přičemž při utrnutí každého lístku měl pronést určitá slova a další slova napsat na jednotlivé lístky před tím, než je vypije v pivě. V dalším receptu se zase mělo napsat: „*Tetragrammaton, jakýž otec + alpha et o. takýž i syn lékařství + duch svatý lék: alpha et o: bud' k tobě Mikuláši k zdraví pomoc a lékařství + Amen.*“¹¹⁰

Uplatňují se zde také pověry o účincích popravčího provazu a kostí visatce, či nekřtěných dětí, které se měly spálit na prach, a ten se dával pít nemocnému tak, aby o tom nevěděl. Věřilo se, že moc odehnat zimnici má i mateřské mléko, jehož se měly požit tři kapky hodinu před příchodem zimnice.

¹⁰⁸ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 75.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 76 - 77.

¹¹⁰ *Jádro 1674*, fol. 54^f.

Počínají se lékařství komu hníjí plíce i játra i také proti bolení sleziny a horkosti a koho kule (folio 56^r - 57^v)

Vyjma jednoho receptu jsou v tomto oddílu zahrnuty všechny rady z *Lékařských knížek* mistra Křišťana.¹¹¹ Autor rukopisu zde zmiňuje kromě návodů na přípravu léků také popis člověka, kterému „*plíce a játra hníjí*“. Takový člověk je postavy opuchlé a tváře bledé, má smrdutý dech a „*uvnitř je malomocný*“.¹¹²

Léčiva se vyráběla nejčastěji z bylin, z nichž se nejvíce používala šalvěj, která má antibiotické účinky. Její používání se mezi lidmi velmi rozšířilo a užívalo se jí prakticky jakýmkoli způsoby.¹¹³ Léky byly ve formě prachu, nápojů a obkladů. Hojně se používaly „*pálené vody*“ z rostlin - především březová (pálená nejlépe v březnu) a šalvějová voda. V jednom případě se doporučuje pálit voda z telecích jater a šalvěje. Pro dvě suroviny byli lidé posíláni do apatyky - pro „*tamaristum*“ [?] a „*selenetiti*“ [?].

Počínají se lékařství proti té nemoci, ješto slovou souchotiny (fol. 57^v - 59^r)

Souchotiny neboli tuberkulóza jsou způsobeny některým kmenem ze skupiny *mycobacterium tuberculosis complex*. Původce tuberkulózy objevil v roce 1882 německý lékař Robert Koch. Toto onemocnění se dnes léčí kombinacemi antimykobakteriálních léků. Tuberkulóza stále představuje světový problém a je jí nakažena asi třetina světové populace. Kromě plicní tuberkulózy existují také další druhy, které napadají jiné orgány (kosti, uši, střeva...). Bez adekvátní léčby je tato choroba smrtelná.¹¹⁴

Rukopis obsahuje bez jednoho všechny Křišťanovy recepty a také jeho naučení o původu této nemoci.¹¹⁵ Recepty opsané z Křišťanova spisu zde tvoří necelou polovinu obsahu. Autor rukopisu doporučuje mimo všelijaké nápoje a masti (např. směs masti „*dyaltové*“ a masti „*populium*“, na které jsou recepty uváděny v pozdějších kapitolách, s psím a starým sádlem, máslem, bobrovým strojem a špekem z hnátů hovězích) rovněž sedřít kůži z malého štěněte, dát ji do husy, upéci a sesbírat z toho odkapaný tuk a tím

¹¹¹ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 78.

¹¹² Jádro 1674, fol. 57.

¹¹³ J. Janča - J. A. Zentrich, *Herbář IV*, s. 262.

¹¹⁴ Stanislava Potrepčiaková - Jana Skříčková, *Tuberkulóza, Practicus 7*, 2008, č. 4, s. 24 - 29.

¹¹⁵ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 79 - 80.

se mazat. Štěně se mohlo také uvařit ve vodě - „*a když dobře umře, mej se tou vodou po všem těle*“.¹¹⁶ Kromě tohoto receptu se léky vyráběly opět především z bylin.

Počínají se lékařství kdo nemůž jídla zachovati takže se vždy dáví i také kdo krvi chrká
(fol. 59)

Tento oddíl má v sobě v Křišťanově díle zahrnut ještě kapitolu o vodnatelnosti, jež je v rukopise uvedená zvlášť. Oddíl týkající se léčby dávení potravy a zvracení krve patří s jedenácti recepty (včetně čtyř Křišťanových) mezi krátké kapitoly.¹¹⁷

Zvracení se léčilo různými léčivými nápoji, které se připravovaly z omanu, kopytníku, poleje, šafránu, vlašského kopru, čekanky, zeměžluče, vína, mléka a octa, a kaší z ječné mouky, mandlí, medu a jablek. Také se zde radí přidávat si do jídla mátový prach.

Počínají se lékařství proti vodnému teleti (folio 59^v - 61^r)

Hlavní rozdíl mezi Křišťanovým dílem a rukopisem je v tom, že má toto téma samostatnou kapitolu. Recepty z *Lékařských knížek* obsahuje tento oddíl všechny.¹¹⁸ Navíc kromě dalších receptů jsou zde vypsány příčiny vodnatelnosti. Podle rukopisu se vodnatelnost stává z velikého pití, „*velikého smradu, který se spekl mezi masem a kůží*“, zadržetí přílišného množství moči v měchýři, od velikého smilství, od zeleného červa, jenž se vyskytuje v březnových vodách a chytí se každého, kdo se jich napije, konzumace vodnatelných ryb a příliš rychlého pití v horku nebo v lázni či po ní.

Vodnatelnost se léčila lázněmi, napařováním, mastmi a nápoji z léčivek. V jednom receptu se ještě radí nepít vodu a mléko. Do lázně se mohla postavit také stolička, na kterou se měl churavý posadit, a pod níž se skládaly strusky od kováře. V rukopisu se navíc radí nakázat pacientovi chodit po domě sem a tam. Nemocnému se rovněž měl otírat pot sukнем a mohl se též ovinout modrým sukнем namočeným v husím sádle. Příprava léku nebyla vždy jednoduchá - při výrobě jedné léčivé vody bylo nutno rozdělit obsah hrnce na třetiny, z nichž jedna se měla zakopat do země a nechat tam po tři dny stát. V rukopisu je ještě popsána příhoda, kdy jeden člověk měl

¹¹⁶ Jádro 1674, fol. 58^v - 59^r.

¹¹⁷ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 81.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 81 - 82.

tuto nemoc několik let, než ho jeden lékař zakopal po krk do hnoje a po tři dny mu nedal nic jíst ani pít, po čemž ho nemoc opustila.¹¹⁹

Počínají se lékařství proti všelijakým dnám (fol. 61)

Stejně jako v Křišťanově spisu se tato kapitola bez ohledu na název věnuje pouze střevním dnám neboli kolikám a všechny jeho recepty jsou zde zaznamenány.¹²⁰ Křišťanovy rady zde tvoří polovinu textu. Kolika se léčila bylinnými nápoji z routy, galgánu, šalvěže, vavřínu a „*demucovního* [?] *koření*“. Radilo se také pít víno z vlčího žaludku, nebo víno rozetřené s trusem. Podobně jako v předchozím oddílu je zde recept (konkrétně na nápoj z bedrníku a piva), který rovněž vyžadoval oddělení jedné třetiny nápoje a jeho neúplné zakopání v komoře nebo pivnici, kde se nechalo taktéž po tři dny odstát.

Počínají lékařství proti bolesti břicha i také proti červům (fol. 61^v - 62^v)

Tato kapitola je zaměřena na léčbu bolestí břicha i ostatních částí těla, nadýmání a střevních parazitů. Obsah odpovídá z jedné čtvrtiny Křišťanovým lékařským knížkám a jsou zde opsány všechny čtyři mistrovské recepty (viz tabulka č. 2).¹²¹

K léčbě se užívaly léčivé nápoje, masti a flasty, které se vyráběly omanu, slézu, fialy, pelyněk, jitrocele, česneku, bukvice, myrhy, bezové kůry, muškátu, „*balšánu*“, řimbaby, routy, olejů, pálených vod z bylin („*Nejlepšího není jako koprovou vodu pít.*“),¹²² sádla, másla, vajec, vody, vína a piva. Jedna mast se vyráběla z pavučin ztlučených s bílkem a muškátovým oříškem.

Počínají se lékařství proti kamenu v měchejři, bolesti ledví a hřbetu (fol. 62^v - 67^v)

Tento oddíl obsahuje 60 receptů, z nichž pouhých sedm odpovídá Křišťanovu spisu (viz tabulka č. 2).¹²³ Zbýlých 53 receptů se stejně jako v Křišťanovi zabývá léčbou močového kamene. Léčilo se obklady, léčivými nápoji, teplými koupelemi i klidem v posteli. V rukopisu se často doporučuje bolavé místo zahřívát teplými obklady nebo jen nahřátým sukem. Břicho se mělo pomazávat pravým benátským mýdlem a

¹¹⁹ Jádro 1674, fol. 60^v.

¹²⁰ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 82 - 83.

¹²¹ Tamtéž, s. 83.

¹²² Jádro 1674, fol. 62^v.

¹²³ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 84 - 85.

přejíždět pravou benátskou sklenicí.¹²⁴ Jeden recept na lék proti močovému kamenu údajně poslala paní „z *Altamu*“ (z Althanu) slečně Kateřině z Valdštejna.¹²⁵

Léčivé nápoje se vyráběly buď vařením surovin s tekutinou (vínem, pivem, vodou), nebo se do již hotového nápoje (především teplého piva a vína) sypal prach. K přípravě léků se používaly hlavně rostliny (rmen, šípek, sléz, kasie, křen, petržel, oman, bedrník, vavřín, mech, routa, jablko, česnek, zázvor, „*cicvár*“, oves, skořice, šafrán, anýz, lékořice, „*ptačí hnízdo*“, pepř, řepné semeno, rebarbora a jalovec) ale také živočichové (celí nebo jejich části), výkaly (holubí i lidské), terpentýn či „*akštejn*“, který se musel stlouci s muškátovým květem a výsledek se měl vypít v teplém pivě. Lék se lišil podle toho, jestli se připravoval pro muže nebo pro ženu (pro muže se používal bílý „*akštejn*“ a pro ženu žlutý).¹²⁶ Receptů, jež vyžadují rozdílné suroviny podle pohlaví nemocného, je vícero, např. k přípravě léku proti ledvinovému kamenu pro ženu se používalo „*svinské*“ sádlo a pro muže vepřové.¹²⁷ Dále se používaly různé oleje (řimbabový, „*balšánový*“, slézový a dokonce i „*škorpiónový*“) a jádra plodů, např. řepičku „*bodavého jako Žižkův palcát*“.¹²⁸

Příprava některých receptů vyžaduje určitou roční dobu (jaro, máj a den před svatým Duchem). Ze zvířat se používali „*brabenci*“, cvrčci, hlemýždi, raci, pstruzi, jezdíci a slepice. Hojného využití nalézala také zvířecí krev (kozlí, zaječí a liščí), která se pila samotná, nebo se sušila na prach a sypala se do vína nebo piva. K výrobě některých léků byla zapotřebí rovněž zvířecí kůže, např. kůže ze zaječího pupku, z níž se udělal prach, jenž si nemocný sypal do nápoje.¹²⁹ Dále se léčilo chebdím vařeným ve víně, kterým se „*jeden biskup zhojil*“, a směsí ředkvvové a řepné šťávy, jež je zase vyzkoušená „*na jednom vopatovi klášterním*“.¹³⁰ Pozornost je tedy věnována spíše léčení problému než jeho předcházení - ta je zmíněna jen v jednom receptu (fol. 66), kde se radí pravidelně užívat muškátový květ jako prevenci proti tvorbě kamene v močovém ústrojí.

¹²⁴ Jádro 1674, fol. 66^v.

¹²⁵ Tyto dvě osoby se mi nepodařilo blíže identifikovat.

¹²⁶ Jádro 1674, fol. 66^f.

¹²⁷ Tamtéž, fol. 63^f.

¹²⁸ Tamtéž, fol. 65^f.

¹²⁹ Tamtéž, fol. 64^v.

¹³⁰ Tamtéž, fol. 64.

Počínají se lékařství proti řezavce a také kdož krvi močí (fol. 67^v - 68^v)

Tato kapitola zabývající se urologickými problémy je z necelé poloviny tvořena radami Křišťana z Prachatic, přičemž obsahuje vyjma jednoho všechny jeho recepty.¹³¹ Jsou zde vypsány návody na přípravu léků proti močení krve, pomočování, obtížnému močení a bolesti při močení. Tyto problémy se léčily především obklady, jež se nemocnému přikládaly na kříž, podbřišek nebo pohlavní orgány, a léčivými nápoji. Doporučuje se zde také užívat teplé koupele a napařování. Nápoje se vyráběly z léčivek (řeřichy, starčeku, vavřínu, jalovce, česneku, bedrníku, petržele, jeřabin a slézu), které se vařily ve vodě, octě, nebo víně. Do vína se taktéž sypal prach tvořený z různých surovin (zaječí kůže, broskvových pecek a žaludů). Pití se rovněž připravovalo z raků potočních, zaječího mozku a z měchýřů různých zvířat (potoční ryby, vepře, svině, kozy a býka). Používal též pečený kančí měchýř, který se jedl samotný. Léčivé obklady vyžadovaly přísady jako je máslo, med, „mačkové koření“, telecí lůj („*který se nachází při telecích ledvinkách*“),¹³² šafrán, muškát a lněné semínko. V rukopise se rovněž upozorňuje na to, že pokud po aplikaci léčby neustoupí řezavá bolest při močení, má nemocný močový kámen a dál by se měl léčit podle příslušných lékařství.

Počínají se lékařství proti palici, to jest, když koho konec bolí nebo hnije, komu nároky otekou i kdo má průtrž (fol. 68^v - 70^f)

Tento oddíl se zabývá léčbou různých chorob mužského pohlavního ústrojí (ve dvou případech též ženského) a urologických problémů. Dvě třetiny receptů jsou neznámého původu a zbylá třetina obsahově odpovídá Křišťanovu dílu (viz tabulka č. 2).¹³³ Bolesti, otoky, výtoky a nežity na pohlavních orgánech se léčily obklady, napařováním a omýváním postižené oblasti. „*Flastry*“, jež neobsahuje Křišťanovo dílo, se vyráběly z pepře, vavřínu, zázvoru, bílého kadidla, „*slz svaté Máří*“, šťávy z račic, „*které mají vejce pod ocasem*“,¹³⁴ fiků, mouky, jáhlů, májového másla, routy, kozího mléka, ředkve, sádla, ledku, muškátu, medu, olivových listů, lidských výkalů, mozku kance, kopru a dřevěného oleje. Nemocný si měl také penis napařovat nad parou vycházející např. z „*weinstejnu*“ (vinný kámen) vařeného s vínem nebo vroucího octa se struskami a koňským trusem, anebo ho měl omývat kozím mlékem, octem či vodou,

¹³¹ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 85 - 86.

¹³² Jádro 1674, fol. 68^f.

¹³³ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 87 - 88.

¹³⁴ Jádro 1674, fol. 69^f.

v níž se vařila šalvěj. Rovněž jsou zde vypsány rady, jak léčit nateklé „nároky“ neboli „vejce“. Autor rukopisu tu radí podívat se na předchozí kapitulu pojednávající o bolesti ženských prsů konkrétně na návody na výrobu léků proti otoku prsů, které mají pomáhat i proti otoku varlat.

Počínají se lékařství proti ženským nemocem, když od ní velmi teče čmíra a když se v ní staví čmíra i proti bolesti matky (fol. 70^f - 76^v)

Tato kapitola je jednou z nejobsáhlejších v rukopisu, alespoň co se týče oddílů zaměřených pouze na lékařství. Z toho je zřejmé, že gynekologickým obtížím se věnovala velká pozornost a není se čemu divit - ženská úmrtnost byla vysoká v důsledku vyčerpání organismu častými porody a potraty, o nemocích nemluvě.¹³⁵ Křišťan z Prachatic této tematice také vyhradil v porovnání s ostatními oddíly velký prostor. Jeho recepty jsou v rukopisu vypsány všechny,¹³⁶ přesto jsou tři čtvrtiny textu neznámého původu.

Tento oddíl by se dal tematicky rozdělit na pět skupin, které se věnují nadměrnému krvácení při menstruaci, vynechání menstruace, těhotenství, porodu a poporodním komplikacím a bolestem a zánětům vaječnicků a dělohy a jejímu „stěhování po těle“. Mimo tyto skupiny je zde uveden ještě recept na vyvolání potratu,¹³⁷ který byl ilegální a v některých zemích (většinou těch, kde má velký vliv náboženství) stále je. V tomto receptu se radí zapéct do chleba čtrnáct muškátových oříšků,¹³⁸ mandle a hřebíčky, které pak měla žena z chleba postupně vytahávat a smíchané s medem jíst.

„Přílišný tok čmíry“ se léčil nápoji, mazáním, napařováním, omýváním léčivými vodami, bylinkami, které se zabalené v látce zaváděly do pochvy, a jablky pečenými s léčivkami, nebo šafránem smíchaným s medem (což se jedlo). Z rostlin se používal muškát, dobrá mysl, skořice, máta, šalvěj, řeřicha, zázvor, šafrán, routa, jahody, „cicvár“, polej, jetel, černobýl, jitrocel, vinná réva a nátržník, jež se opět mísily s vodou, octem, pivem nebo vínem. Také se používaly skořápky z husích vajec, z nichž se vylíhla housata, červené korály spálené na prach a baňky, jež se měly posadit na prsy. V rukopisu jsou navíc vypsány dvě pověry, které se vztahují k menstruaci. První se týká pověr spojených s mrtvými: „Když ta žena, která nemocí svou trpí, přejde ten

¹³⁵ P. Svobodný – L. Hlaváčková, Dějiny lékařství, s. 64.

¹³⁶ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 89 - 97.

¹³⁷ Jádno 1674, fol. 76^f.

¹³⁸ Muškátový oříšek obsahuje toxickou silici zvanou myristicin. J. Kresánek - J. Krejča, Atlas, s. 333.

*hrob na krchově, kde šestinedělka jest pochována, té že[ně] nemůže žádný na světě pomoci“ a druhá se zlou mocí přisuzovanou ženám: „Že když která žena jest nemocná, a když jde do kostela a pohledí na ty knihy, z kterých kněz evangelium zpívá nebo čte, že kněz oslne a nebude moci zpívati nebo písma viděti. A kdyby kněz tehdáž knihu zavřel, tehdy by ta žena do roka živa nebyla.“*¹³⁹ V návodu na výrobu kulí z medu a šafránu je vypsáno ještě zařikadlo, jež má žena vyslovit, když ty kule požívá.¹⁴⁰

Při nedostavení se „*přirozené*“ či „*tejně*“ nemoci si měla žena pomoci opět různými nápoji, napařováním a „*pytlíčky*“ zavedenými do vaginy. Hlavními surovinami k jejich přípravě bylo pivo, dřevěný olej, síra a bylinky - česnek, řimbaba, chvojka, pelyněk, brotan, podražec a některé již výše jmenované rostliny.

Rady určené těhotným ženám se týkají „*nerovně ležícího dítěte*“ a úrazům, které se ti těhotná způsobí fyzickou námahou, vězením nebo pádem. Úrazy se léčily nápoji vařenými z medu, šalvěže, dubových pupenců a „*příček*“ mezi jádry vlašského ořechu. Pokud dítě „*nerovně leželo v máteři*“ měla si žena připravit nápoj z pečeného muškátu (pečením se jeho účinek zvyšuje),¹⁴¹ šafránu a vepřového sádla. Nápoj mohla buď pít, nebo jen držet v zavřených ústech a ucpat si nos. V rukopisu je rovněž rada jíst v jídle polej, což mělo zapříčinit, že žena bude mít bezbolestný porod. Gravidní žena, která nechce, aby její dítě trpělo padoucí nemocí, měla měsíc před porodem konzumovat pivoňkový kořen, o němž se věřilo, že odpuzuje zlé duchy.¹⁴²

Bolesti a „*pohyby*“ dělohy a vaječnicků byly léčeny nápoji, obklady, napařováním a v jednom případě také „*smradem z páleného čertova lejna z apatyky*“ či „*ukopnutého nášlapku pod prahem*“. Hlavními surovinami byly znovu léčivky (rdesno, vavřín, oman a některé výše zmíněné rostliny), „*bobrový stroj*“, vejce, dřevěný olej, májové máslo a pivo (nejlépe staré).

Největší část tohoto oddílu zabírají recepty a rady, které se týkají porodu (většinou obtížného) a poporodních bolestí a nemocí. Rady obsahují návody hlavně na výrobu nápojů, jídel, mazání a léčivých par. Při různých komplikacích se uchylovalo i k pověrečným praktikám, např. pro zahnání „*čmíry*“ po porodu se vkládal do bot brotan a jitrocel a pro usnadnění porodu si měla žena dát na temeno černobýl a v zubech držet

¹³⁹ Jádro 1674, fol. 72^r.

¹⁴⁰ Tamtéž, fol. 70^v.

¹⁴¹ J. Janča - J. A. Zentrich, Herbář III, s. 171.

¹⁴² Tamtéž, s. 287.

jalovec. Černobýl svařený s vodou si měla žena pro usnadnění porodu přivázat pod koleno a po narození dítěte jej ihned odvázat, protože by mohl i „*střeva vytáhnout*“. Při porodu se také používal nápoj z třemdavy, broskvových jader a řepného semena, které se pak stloukly na prach a pily v teplém víně. V tomto oddílu jsou rovněž uvedeny dvě modlitby, jež měly být nápomocny při porodu mrtvého dítěte.¹⁴³ Výroba léků, které měly ženě pomoci porodit placentu, vyžadovaly rezné otruby, polej a „*akštejn*“. Pokud se žena bála předčasného porodu, měla si do střevíců dát „*husí núžku*“ a zelinu. Střevíce tak měla nosit po tři dny i do postele. Další recepty se týkají hlavně potlačení porodních bolestí, regenerace po porodu a léčby horečnatých stavů v šestinedělí.¹⁴⁴ Používaly se znovu především bylinky (bílá hořčice, řebříček atd.), olej, pivo a víno.

Počínají se lékařství proti červené nemoci, proti běhavce i kdož nemůž stolice jmiti a komu střevo vychází (fol. 76^v - 81^v)

Tento oddíl odpovídá přibližně z jedné čtvrtiny Křišťanovu spisu¹⁴⁵ a věnuje se terapii průjmových onemocnění (především úplavici neboli „*červené nemoci*“), zácpy a vyhrzlého konečníku. Vyjma návodů na výrobu léků a naučení o původu úplavice podle Křišťana¹⁴⁶ je zde poučení o potravinách, které by měl či neměl nemocný konzumovat, a pokyny jak rozpustit perly a korály.¹⁴⁷ Tato kapitola obsahuje též podkapitolku „*Lékařství mistra Křišťana pražského proti červené nemoci*“,¹⁴⁸ kde však není obsažen žádný recept z Křišťanových Lékařských knížek. Vedle Křišťana je v tomto oddílu zmíněno ještě jedno jméno - doktor Schukardus, který měl učinit zprávu o prospěšnosti korálů k léčbě nemocných žen.¹⁴⁹ Autor na foliu 78 radí, že nemocný úplavicí by měl jíst pouze jídlo pečené a tuhé, a to nejlépe ráno na lačno a zapité červeným vínem (ostatní nápoje smí pít pouze teplé). Pacient by se měl podlé této rady vyhýbat příliš slanámu a kořeněnému jídlu a také polévkám (kromě sýrových a mandlových), jež „*měkčí břicho*“. Nemocný by se měl podle rukopisu vyvarovat také přílišného pití a nasydnutí.¹⁵⁰ Autor rozlišuje také stolici v nemoci na černou a zelenou, která je podle něj obvykle smrtelná. Průjem a zácpa se léčily nápoji, obklady, jídlom a čípky. Vyšlé střevo pak především napařováním.

¹⁴³ Jádro 1674, fol. 76^r.

¹⁴⁴ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 96.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 97 - 99.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 97.

¹⁴⁷ Jádro 1674, fol. 79.

¹⁴⁸ Tamtéž, fol. 77^r.

¹⁴⁹ Tamtéž, fol. 79^v.

¹⁵⁰ Tamtéž, fol. 80^v.

Léčivé nápoje se vytvářely z léčivých rostlin (truskavce, jitrocel, bodlákový kořen, pelyněk, nátržník, blínový kořen, šalvěj, yzop, jablečník, brotan, osladič, vlašovičnick, „*lebedka*“, lékořice, „*kavias*“, kosatcový kořen, koprové semeno, kmín, fíky, olšové šišky, cypřiš, hrušková kůra, červený zvoneček), piva, vína, zaječí a ježčí kůže, ovčích plíc, korálů, medu a vaječných skořápek. V jednom receptu se také mělo užívat převařené dešťové nebo potoční vody. Jeden lék se vyráběl ze „*svinského*“ trusu. Voda, v níž se vařil, se vypila a zbylý trus se přikládal na pupek. Nápoj z kosatcového kořene se navíc mohl omastit sádlem husím nebo houseřím, podle toho zda pacientem byl muž či žena. Jídlo, kterým se léčilo, se sestávalo např. z pečených vajec, „*topeniček*“, „*pokrut*“, perníku, medu smíšeného s bylinkami a jablek. Za léčivou se považovala pára vycházející z vařícího se ovsa, devětsilu, „*zanyklu*“ a octa. „*Flastry*“ se přikládaly na zadek nebo břicho a tvořily se z „*topolového koření*“, mláta, slaniny, octa, muškátového oříšku a dřevěného oleje. Rukopis obsahuje také dva recepty na čípky. Jeden se hnětl z medu, soli, sádla a mouky a druhý ze žloutku, benátského mýdla a soli.

Počínají se lékařství proti šlaku, když umře člověka jedna polovice, ruka anebo noha a když který oud na těle schne (folio 81^v - 83^v)

Tato kapitola obsahuje šestnáct receptů, z nichž čtyři odpovídají Křišťanovým.¹⁵¹ Recepty se týkají léčby ochrnutých končetin po cévní mozkové příhodě. Léčba spočívala v přikládání léčivých obkladů a mastí na postižená místa, případně užívání léčivých nápojů či napařování. Recepty neznámého původu na masti, obklady a nápoje vyžadují k přípravě cibuli, jalovec, dřevěný olej, bílou hořčici, rozchodník, potočník, kopřivové semeno, řebříček, vlašovičnick, vavřín a bílé kadidlo. Byliny se roztíraly se sádlem (starým, kočičím) a májovým máslem, nebo se z nich získávala šťáva - těmito způsoby se tvořily obklady a masti. Nápoje se vyráběly hlavně z vína a v jednom případě bylo zapotřebí i „*mřen živých*“ (asi mřenek). Nemocnému mělo pomoci také šlehání ochrnuté končetiny kopřivou nebo napařování teplým chlebem, který se po vystydnutí měl darovat chudým lidem. Dále jsou zde vypsány dva recepty na vodu pálenou v alambiku (tj. destilační přístroj). V receptu „*Znamenej proti šlaku*“ je zmíněno jméno Jana „*Zásmutského*“ (Zásmuckého).¹⁵²

¹⁵¹ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 100.

¹⁵² Jádru 1674, fol. 82^v.; Snad to byl Jan Zásmucký (zemřel asi 1570). Ottova encyklopedie díl XXVII., s. 459.

Počínají se lékařství proti dně ale, že jest dna rozličná (fol. 83^v - 87^v)

Tato kapitola se na rozdíl od oddílu „*Počínají se lékařství proti všelijakým dnám*“¹⁵³ nevěnuje léčbě koliky, ale metabolického kloubního onemocnění (zvané také dna nebo podagra), které se projevuje dnavým záchvatem, při němž zarudne postižený kloub a počne pronikavě bolet. Základní léčbou dny je dnes dieta s omezením masa, alkoholu a všeobecná střídmost ve stravování.¹⁵⁴ Vyjma receptů s názvy „*Proti každé dně, kohož láme*“ a „*A ta mast má takto dělána bejti*“¹⁵⁵ jsou v rukopisu vypsány všechny rady mistra Křišťana.¹⁵⁶ Recepty jsou s Křišťanovými totožné až na recept „*Komu schne ruka anebo noha a mozk v hnátech*“¹⁵⁷ (v rukopisu „*Opět jináč*“ na foliu 87^f viz tabulka č. 2), do kterého autor rukopisu připsal jako potřebnou surovinu „*mozk*“ (tj. morek) z jeleních nebo koňských kostí. V rukopisu se také píše, že dna nebo kámen se stává kvůli přílišnému množství semene a zbytečného pouštění krve. Některé léky pomáhaly i proti více chorobám, např. proti „*krčícím se žilám*“ či zarudlým očím.

Recepty v rukopisu doporučují léčit dnu hlavně mastmi, obklady a napařováním. Pár receptů vsází na léčivé nápoje ze štetky plané vařené ve víně, černohlávkou vyvařeném v jakémkoli nápoji „*a toť zkušeno, nebo byla jednoho dna zlámala, že jej v plachtě nosili a toho toliko nápoje požíval, byl zdráv jako prve*“¹⁵⁸ a vavřínu vařeného v pivě se šalvějí. Recept „*Proti dně kdož již leží a nemůže choditi*“ vyžaduje krev oběšence, která se má dostat z žil ještě před jeho smrtí. Krev se smíchala s červeným vínem a dávala se pít nemocnému tak, aby o tom nevěděl a to je „*zkušené lékařství na královně rakouské, ješto již byla všecka dny zlámaná a tím jest zhojena*“.¹⁵⁹

Masti, léčivé vody a obklady se měly aplikovat na postižené místo především v teple, nebo v lázni. Vyráběly se ze sádla (starého, štěněcího a hadího), májového másla, morku (hlavně z jeleních a koňských kostí), vosku, rostlin (jalovce, bílé hořčice, pepře, černobýlu, řebříčku, blínu, kdoulí, vavřínu, bílého kadidla, jasanového dřeva, ředkve, rmenu, myrhy, kopřivy, šalvěje, jablek a vlašovičnicku), medu, mouky, soli, octa, vína a olejů (dřevěného a lněného). Mazání se také vyrábělo z „*černých brouků z kravských lejn*“, ze kterých se vymáčkala šťáva, již se nemocnému pomazávaly

¹⁵³ Tamtéž, fol. 61.

¹⁵⁴ Vilma Partyková, *Urinoterapie a nemoci*, Praha 2002, s. 160 - 161.

¹⁵⁵ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 102.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 101 - 104.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 103.

¹⁵⁸ *Jádro 1674*, fol. 85^f.

¹⁵⁹ Tamtéž, fol. 85^v.

postižené končetiny, což „*jest lék ctihodného kněze Matěje Vratislavského*“.¹⁶⁰ Mast se získávala také z tuku, který vytekl z pečeného housera plněného kočičím či kocouřím masem a starým sádlem, nebo se vysrážel na masu z malých štěňat vařeného ve vodě. Namazané místo se pak mělo přikrýt plátnem, kožichem nebo psí kůží.

Napařování v suché lázni se provádělo tak, že nemocný se usadil do vany, kam se dal horký předmět (kámen, cihla nebo strusky od kováře) přes které se lila tekutina (hlavně ocet - samotný či s léčivkami, vlastní moč, nebo bylinná voda). Aby pára neunikala, přikryla se vana velkým plátnem sahajícím pacientovi až po krk.

Proti přímětům počínají se lékařství (fol. 87^v - 88^r)

Tato krátká kapitola obsahuje recepty zaměřené na léčbu „*přímětu*“ (tj. zánětlivé kožní onemocnění).¹⁶¹ Z šesti receptů odpovídá plně Křišťanovu dílu pět.¹⁶² Recept „*Jinak proti přímětu*“ na foliu 87^v, který se obsahově neshoduje s Křišťanem, radí strčit prst do nebozezové díry (tj. díry vyvrtnané ve dřevě) a při tom odříkat modlitbičku. Postup se měl opakovat tak dlouho, dokud „*přímět*“ nezmizí.

Počínají se lékařství proti neštovicím, nežitům, pryskýřům, svrabu i proti strupům (fol. 88^r - 89^v)

Necelé dvě třetiny obsahu této kapitoly odpovídají Lékařským knížkám mistra Křišťana.¹⁶³ Oddíl se zaměřuje na léčbu kožních onemocnění (především parazitického původu). Můžeme zde najít recepty na léky proti svrabu, neštovicím, „*střilům*“ (neboli „*střelám*“, tj. nežitům či vředům), „*chrastám*“ (tj. strupům, svrabu, nebo prašivíně), nežitům a „*pryskýřům*“ (tj. vředům, puchýřům).¹⁶⁴ Léčiva se používala ve formě mastí, koupelí a výjimečně i nápojů či prachu. Recepty, které nejsou opsány z Křišťanova díla, obsahují pouze návody na výrobu mastí, léčivých par a jen jednoho nápoje (z routy vařené ve víně). Léky se vyráběly ze soli, octa, ředkvvé šťávy, pryskyřice, ovčího a kozlového loje, medu, kopru, chvojky, čertkusu, routy, kozího mléka, dřevěného a vavřínového oleje, mateřídoušky, vepřového sádla, rtuti a kořene, který „*slove zemská*

¹⁶⁰ Tamtéž, fol. 86^r.

¹⁶¹ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 27. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

¹⁶² Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 104 - 105.

¹⁶³ Tamtéž, s. 105 - 107.

¹⁶⁴ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 27. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>; Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 195

*pára*¹⁶⁵. Proti „*pryskýřům*“ se používal také jednoduchý obklad z ostružinových lístků a proti svrabu se lidé měli mazat též jitrocelovou šťávou. Autor rukopisu v této kapitole odkazuje na recepty v oddílu věnujícímu se bolesti v hrdle¹⁶⁶ a u některých receptů zmiňuje, že se dají použít k léčbě i jiných nemocí - znění v uších a močového kamene a posílení mozku i kostí (v podkapitolkách „*Opět jináč*“ k vnitřní neštovici a „*Jináč*“ proti svrabu).¹⁶⁷

Počínají se lékařství proti strupům a proti dně, která kyše pod strupy ven (fol. 89^v - 90^v)

Obsah tohoto oddílu není totožný s žádnou kapitolou Křišťanova spisu.¹⁶⁸ Tyto strupy se léčily mazáním speciálními oleji, vínem, sádlem rozpuštěným nad loučí a prachem z „*hořkého lupenu*“, jenž se sypal na postižené místo. Strupu se lidé zbavovali pomocí vína s kořenem z bílého lilia, jehož příprava byla velmi časově náročná. Víno se mělo nechat stát celé léto na slunci v uzavřené sklenici. Strupy se měly nejprve omýt a teprve pak na ně aplikovat víno. Místa, na kterých předtím byly strupy, si měl člověk promazávat olejem z vinných kvasnic. Autor rovněž připomíná, že strupy na nohách mají nejčastěji lidé, již velmi cestují a pracují a také ženy, jímž vynechává menstruace. Uvádí tak recept na „*olej moudrých filozofů anebo doktorů*“, kterým se takové strupy měly vyléčit. Tento olej se vyráběl složitým postupem z dřevěného oleje a nehašeného vápna. Olej se musel vařit na zeleném rendlíku a míchat pouze zelenou lopatkou, což souvisí s lidovou vírou v moc barev.

Počínají se lékařství proti nohám, která se provalují (fol. 90^v - 92^v)

Křišťanovu dílu odpovídá čtvrtina receptů s tím, že čtyři nejsou uvedeny. V *Lékařských knížkách* mistra Křišťana má tento oddíl název rozšířený o „*proti otoku a proti vlku na noze a proti raku a díře*“.¹⁶⁹ Terapie těchto nemocí má v rukopisu vyhrazenou samostatnou kapitolu, jež přímo navazuje na tuto. Provalení nohy (nejspíš propadnutí nožní klenby) a otoky nohou se léčily obklady a napařováním. V Křišťanových knížkách i v rukopisu je uvedena také léčba nápojem.¹⁷⁰ Recept, který není v Křišťanovi, radí pít šťávu z mateřídoušky smíchanou s pivem. V rukopisu se dále

¹⁶⁵ Je myšlen nejspíš zeměděm (*fumaria*). K. Čížek, Křišťan z Prachatic, s. 12.

¹⁶⁶ Jádro 1674, fol. 36^r - 39^v.

¹⁶⁷ Tamtéž, fol. 88.

¹⁶⁸ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 108 - 111.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 109.

doporučuje při napařování nohou v „mléku ze semence“ s vodou a horkými struskami, jíst kmín ztlučení s vavřínem.

Obklady uvedené pouze v rukopisu se vyráběly z léčivých bylin (koriandru, „smrdutých jahod“, pelyňku, rozchodníku, slézu, kopru, „opichu“, petržele, chebdí, kubeby, černobýlu, řimbaby, bezu), medu, psího trusu, řeckého vína, „bobrového stroje“, bílku, vína a mouky. Autor se zmiňuje také účinek koriandru na léčbu zimnice. Za léčivé byly považovány páry z „přímětového“¹⁷¹ koření. Po napařování si nemocný měl ovinout nohy modrým sukнем. Bolavá noha se mohla též namazat šťávou z „tučného mužika“. Nemocný se mohl též třít v lázni směsí pepře a hořčičného a kopřivového semene.

Počínají se lékařství proti vlku na noze, proti raku a díře v noze (fol. 92^v - 95^v)

Přestože je název tohoto lékařství součástí názvu kapitoly v Křišťanově lékařském spisu,¹⁷² není jeho součástí ani jeden Křišťanův recept. Oddíl se tedy věnuje léčbě „vlku“ a „raku“ na noze, což jsou vředy či rakoviny.¹⁷³ „Dírou v noze“ by snad mohl být bérceový vřed, což je chronická rána s hojením delším než šest týdnů.¹⁷⁴ Tyto choroby se léčily mastmi, obklady a prachem, který se sypal buď přímo do rány, nebo se jím zasypávala aplikovaná mast.

Prach se vyráběl z různých surovin, jež se měli spálit na prach nebo usušit (to platí u bylin). Z rostlin se používal ječmen, galgán, pepř, kmín, bílý mech, vavřín a řebříček, jehož sypání do rány bolí, a proto se mělo dát nemocnému před terapií „silného pití“. Dalšími ingrediencemi bylo sklo, med, „akštejn“, ledek, ještěrka, veveřčí kosti, „vinštýř“ (tj. vinný kámen),¹⁷⁵ kafr, kozí hnůj, „krumšpat“, žloutky, „červotočina“, lidské výkaly a spálené kamení, které vypadlo ze staré pece.

Rána se měla také promývat lidskou močí, bedrníkovou, jitrocelovou a kalinovou šťávou a anýzem vařeném v octu. Krytí rány nemuselo být jen z látky, ale používal se také „nový list“ a list kalinový. „Flastry“ se pak vyráběly z truskavce, soli,

¹⁷¹ Tj. Starček přímětník.; K. Čížek, Křišťan z Prachatic, s. 17.

¹⁷² Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 108 - 111.

¹⁷³ Tamtéž, s. 194 a 196.

¹⁷⁴ Alena Pospíšilová, Bérceový vřed, Dermatologie pro praxi 2, 2008, s. 79 - 84.

¹⁷⁵ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 28. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

octa, medu, sádla, pryskyřice, dřevěného a lněného oleje, pelyňkové šťávy, šalvějového „*utrejchu*“ a mateřídoušky. Na postižené místo se přikládal rovněž kozí trus s medem.

Masti se vytvářely ze síry, sádla, dřevěného oleje, kozlího loje, husy, úhoře, řepy, bílého lilia, lískového dřeva (získávala se z něj šťáva pomocí ohně) a vaječného žloutku. Jednou mastí vyrobenou z „*balšánu*“, myrhy, hlíny, do níž se lil zvon, a octa se „*zhojil a na vlka král englický, kterýž měl vlka na noze dvanáctelet a to jest zkušené*“.¹⁷⁶ K jiné masti z „*ozimního semence*“, vína, sádla, vosku, jeleního loje, dřevěného a lněného oleje, „*mladého masa*“, pryskyřice a bílého kadidla se v rukopisu vztahuje vyprávění, jež autor „*slýchal od jednoho lékaře*“.¹⁷⁷ Týká se původu receptu, který prý pochází od jednoho Arména z Neapole, jehož si zavolal k sobě „*pán Ružumberský [...] pro hojení své nohy*“.

Počínají se lékařství, kdo sobě zláme ruku a nohu i proti vyminutí nohy a ruky
(fol. 95^v - 96^r)

Zlomeninám se Křišťan ve svém díle nevěnoval, a tak jsou všechny tyto recepty neznámého původu. Fraktury, pohmožděnin a třas rukou a nohou se léčily obklady, mastmi a napařováním. Bolavé místo se někdy muselo pomazat starým sádlem, máslem, nebo dřevěným či jalovcovým olejem a přikrýt kapradím. Používaly se páry vycházející při vaření „*pětiprstu*“ (tj. mochna pětilístek nebo pětiprstka),¹⁷⁸ „*bobrového stroje*“, „*boráku*“ a slézu. Masti a obklady se vyráběly ze sádla (starého a kapounového), vína, pšeničných otrub, sena, kostivalu,¹⁷⁹ hlíny vypálené ve staré peci, hruškového „*mejli*“, dřevěného oleje, pryskyřice, vosku, kozlového a jeleního loje a „*mozku z hovězích hnátů*“ (morku). Zlomenina se ovazovala modrým sukem.

Počínají se lékařství proti živému vlasu, červu pod nehtem i také krticím
(fol. 96^v - 97^v)

Tento oddíl je zaměřen na terapii „*živého vlasu*“, „*červu pod nehtem*“ (obojí bude nejspíše nějaké parazitární onemocnění) a krtice (tj. tuberkulóza lymfatických

¹⁷⁶ Jádno 1674, fol. 92^v.

¹⁷⁷ Tamtéž, fol. 93^r.

¹⁷⁸ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 28. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

¹⁷⁹ Kostival podporuje hojení zlomenin, ran, podlitin i vnitřních zranění. J. Janča - J. A. Zentrich, Herbář II, s. 254 - 255.

uzlin, ale snad se tak označovalo i nějaká choroba způsobená parazitem).¹⁸⁰ Léčba se soustředila na usmrcení nebo vyhnání „červů“ z těla. V rukopisu se radí, jak poznat onemocnění způsobené „červem“ od toho, jež ho způsobuje „vlas“: „*pakli se pění,¹⁸¹ tehdy jest červ, jestli krvavý, tehdy vlas jest*“.¹⁸² Léčilo se prachem, obklady a mastmi. Používaly se saze, štičí žluč, měděnka, vraní oko, vosk, pryskyřice, „*kotlářský prach*“, měděné piliny, „*pražmo*“ z jarého žita (tj. pečené nedozrálé zrní),¹⁸³ med, šafrán, ječná a žitná mouka, žloutek, sůl, máslo, zelená skalice, svídkové dřevo, plesnivec, raci, „*dřevíčko zemské růže*“, řepíček a krtičné koření (tj. Krtičník hlíznatý).¹⁸⁴ Jeden recept „*Proti krticům a červům velkým jako pondravům*“¹⁸⁵ je zkušný na jistém Vichenovi z Chvalové, „*ješto byl od nich umřel, být toho byl neučinil*“. Léčba spočívala v pomazání postiženého místa psím trusem a polítí šťávou z chebdí. Proti „*vlasu*“ se také přikládaly „*pokrutky*“ z bílé mouky a medu.

Počínají se lékařství proti kuří řiti na prstech, proti zpárům a kdo se zabodne
(fol. 97^v -98^r)

Kapitola obsahující lékařství proti „*kuří řiti*“ (také kuří oko), „*zparu*“¹⁸⁶ a zabodnutí nějakého ostrého předmětu se v Křišťanově díle vůbec nevyskytuje. Kuří oka se léčila rozřezáváním „*po tři outerky*“ nebo „*tři čtvrtky*“. Dále jsou zde recepty na léky proti záparu a „*odznobeným*“ nohám. K vyléčení záparu se používaly mosazné nebo měděné „*drtiny*“ neboli „*okuje*“.¹⁸⁷ Omrzliny vyžadovaly k léčbě husí sádlo a řepu (pečenou i syrovou). Zbylé recepty se týkají odstraňování mrtí (tj. třisek či jiných malých ostrých věcí),¹⁸⁸ trnů, hřebíků a šípů. Rána se musela nejprve zasypat prachem nebo obložit různými věcmi (např. třtinou stlučenou s medem a routou), než se mohl zabodnutý předmět vyjmout. Prach se vyráběl ze spáleného vraního pera. Na zranění se přikládala kdoule, žloutek se solí, třtina smíchaná s medem a routou či posed. Také se

¹⁸⁰ J. Janča - J. A. Zentrich, *Herbář II*, s. 263.

¹⁸¹ Tj. hnisá. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 28. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

¹⁸² *Jádro 1674*, fol. 97^r.

¹⁸³ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 28. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

¹⁸⁴ J. Janča - J. A. Zentrich, *Herbář II*, s. 260 - 263.

¹⁸⁵ *Jádro 1674*, fol. 97^r.

¹⁸⁶ Nejspíš myšleno záparu. „*Zpár*“ je nehet. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 28. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

¹⁸⁷ Tj. odpad při zpracování kovů. Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

na poranění kladlo vařené „*rybničné třítí*“, což je rákosí,¹⁸⁹ se sádlem, nebo zelené konopí smísené s voskem. Proti trnu nebo tříse v noze se dávala dobrá mysl do bot, které člověk neměl sundávat ani, když šel spát.

Počínají se lékařství proti veliký nemoci svatého Valentýna i padúci nemoci
(fol. 98^f -101^r)

Lékařství proti padoucnici je ze čtvrtiny tvořeno recepty mistra Křišťana z Prachatic, přičemž dva z nich byly vynechány.¹⁹⁰ Jeden recept je navíc s Křišťanovým totožný až na jednu přísadu - místo routy, kterou doporučuje Křišťan, je v rukopisu napsána rtuť. Rady obsažené pouze v rukopisu obsahují návody na výrobu léčivých nápojů. Největší část ovšem zabírají pověrečné a nábožensky zbarvené léčebné metody.

Nápoje se vytvářely z vlčího srdce, havraních jater, plic a srdce, „*podléštky*“ (tj. prvosěnka nebo bledule),¹⁹¹ „*kuřího moru*“, prachu z vlaštovic, bobrového stroje, jeleního rohu, lékořice, pivoňky, myrhy, šafránu, supích plic a jater, „*vajec*“ německé myši, verbeny, „*ozimního semence*“, devětsilu, zelené žáby,¹⁹² kocouřích ledvin či „*stroje*“, kůry dubového „*mejlí*“ a podražce. Nejčastěji se tyto přísady mísily s vínem, ale používalo se také pivo a vinný ocet. Rovněž je zde zmínka o tom, že požívání vlčího masa léčí „*bláznivé lidi*“ a o nápoji k jehož přípravě je potřeba „*kořeníčko, které jest jako drobné vrbíčko*“ a „*koření jakés černé*“.¹⁹³

Aby se zabránilo epileptickému záchvatu, měl se nosit opasek z vlčí kůže (pro ženu byl z kůže vlčice) a „*ložičko*“ (tj. asi děloha) kočky, jež měla prvně kořata, zašité do šátku a zavěšené na krku, ale tak aby nemocný nevěděl co to je. Na hrdle se taktéž nosil „*vlaštovčí kámen*“. Zvláštní moc byla přičítána též semenu z pivoňkového květu, u něhož byla sloužena devětkrát mše na počest svatého Valentina. Semeno se zasazovalo do zlatého prstenu. Podobnou moc měl i pivoňkový kořen, jež se ale musel vsadit do prstenu mosazného nebo cínového.¹⁹⁴ Věřilo se, že příznivý účinek na léčbu padoucnice taktéž vlastní kosti ze „*škrání*“ umrlce spálené na prach a podávané

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 111 - 114. Vynechanými recepty jsou: „Opět k témuž jinak“ vyžadující havraní žluč (s. 112) a „Opět k témuž takto“ (s. 114).

¹⁹¹ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 28. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

¹⁹² „Která na dříví křičí“ - tento recept „jeden kněz kázal“. Jádro 1674, fol. 99^f.

¹⁹³ Tamtéž, fol. 98^v. Tyto rostliny se mi nepodařilo identifikovat.

¹⁹⁴ Tamtéž, fol. 101^f.

s vínem, lepšího účinku se však podle autora dosáhne s kostmi nepokřtěného dítěte. S léčbou epilepsie je též spojena víra v magické vlastnosti vlasů, nehtů, krve a dokonce i šatů, které si nemocný oblékal. Vlasy se odstříhávaly na temeni a krev se pouštěla z prsteníku pomocí ostrého hlohového kolíku. Ustřížené vlasy a kousek šatu chorého se v té krvi namáčely a to mělo zajistit vyléčení.

Zbylé rady jsou založeny na modlitbách - buď měla mít účinek samotná modlitba, nebo jí bylo zapotřebí odříkat při nějakém úkonu, např. sbírání verbeny pannou, jež při něm recituje otčenáš a zdrávas Maria. Modlitby se mohly vyslovovat, ale i je stačilo pouze napsat na lístek, který nemocný nosil vždy při sobě (na hrdle či u srdce).¹⁹⁵ Při záchvatu se mělo epileptikovi napsat na čelo jeho vlastní krev: „+ *Iesus Nazarenus + Rex + Iudeorum* +“¹⁹⁶ a tento nápis si nemocný měl ponechat co nejdéle. Další recept radí vyrobit v sobotu o nešporách voskovou svíci vysokou stejně jako ten churavý člověk a v neděli ráno se měla v kostele zapálit. Epileptik se pak modlil, dokud svíce nedohořela. Rovněž se mu mělo napsat na lístek „*a + q + p*“.

Proti spálení ohněm, opaření, od hroma opálení i jináč (fol. 101^v - 102^r)

Této kapitole chybí nadpis takový, jaký mají ostatní oddíly. Začíná přímo receptem „*Proti opaření čímkoliv*“, proto jsem uvedla název kapitoly, jak je napsán v „*registru*“ na konci rukopisu. Tento oddíl je jediný, který se celý shoduje s Křišťanovým dílem, avšak je zde opsána pouze necelá třetina Křišťanových receptů.¹⁹⁷

Počínají se lékařství proti rozličným nemocem dětinským i proti božci (fol. 102^r - 104^r)

V tomto oddílu je polovina tvořena Křišťanovými recepty, které jsou zde opsány všechny.¹⁹⁸ Jeden recept se liší od Křišťanova pouze v použití černobýlu místo černohlávků v receptu „*Jinák k témuž takto*“.¹⁹⁹ Jsou zde uvedeny recepty proti „*srostu*“,²⁰⁰ střevním parazitům, „*podjedu*“ (tj. kurdějím)²⁰¹, vystouplému pupíku,

¹⁹⁵ Tamtéž, fol. 100^v.

¹⁹⁶ Tamtéž, fol. 100^r.

¹⁹⁷ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 115 - 118.; Recepty jsou vypsány všechny počínaje „Proti spaření čímžkoli“ na straně 116.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 118 - 120.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 119.

²⁰⁰ V Křišťanově spisu se léčí „podrost“, což je otok pod prsy. Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky, s. 118 a 193.

²⁰¹ Tamtéž, s. 193.

„zření v životě“,²⁰² průjmům a zácpám, problémům s močením, „sání od mûry“ a božci neboli psotníku, což jsou křeče u malinkých dětí vyvolané různými příčinami.²⁰³ Též jsou zde rady, co udělat, aby dítě přestalo plakat a proti „zamlkání“ dítěte.

Dětské potíže se léčily bylinnými nápoji, mazáním a obklady. „Flastry“ se přikládaly dětem na břicho při problémech se zažíváním, stolicí i močením a vyráběly se z cibule, jalovce, „balšánu“, petržele, routy, kopru a piva. Problémy s vyprazdňováním nastaly podle rukopisu tehdy, když měla chuva příliš mléka a dítě nestíhalo pít.²⁰⁴ Břicho se dětem mazalo oleji (heřmánkovým, kdoulovým a rmenovým), zaječím sádlem, morkem z jeleních kostí, medem smíchaným se šalvějovým prachem a mastí z másla a řeřichy. Nápoje se podávaly dětem, co příliš plakaly a pro léčbu psotníku. Vytvářely se z mateřského mléka, piva, bylinných vod (jahodové, lipové, petrželné, z černých třešní a „myšího ouška“) a prachu (např. ze stračího mozku nejlépe vyjmutého o hromnicích, „umrlčí kosti“, perel, korálů, „samorostlého zlata“, kosti „pravého jednorožce“, kožek z břich slepic a koroptví, cibule a kmínu). Psotník měl vyléčit rovněž kolíček z hlohového dřeva zavrtaný do veřejí dveří nebo na krku nošený „pateřín“²⁰⁵ vyrobený z bezu, který rostl mezi starými vrbami.²⁰⁶

Počínají se lékařství na rány i také zstavění krve z ran i proti divýmu masu a komu teče klítvosr (fol. 104^r - 105^v)

Ošetřování ran se Křišťan ve svých knížkách vůbec nevěnuje.²⁰⁷ Kromě obecných návodů na ošetřování ran sečných, bodných i střelných obsahuje recepty proti „vojenskému masu“²⁰⁸ a pokyny k zastavení krvácení. Poranění se ošetřovala obklady, mastmi, promýváním, prachem i nápoji. Věřilo se též v hojivou sílu modliteb, jimiž se hojily rány obecně, nebo zastavovaly hemoragii.

²⁰² Zde ve významu bolesti břicha. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 29. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁰³ Ottova encyklopedie díl VIII., s. 469.

²⁰⁴ Jádro 1674, fol. 103^v.

²⁰⁵ Tj. korálek jako na růženinu. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 29. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁰⁶ Jádro 1674, fol. 102^v.

²⁰⁷ Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky.

²⁰⁸ Tj. granulační tkáň, která se tvoří při hojení ran. Tato tkáň je však náchylná k bakteriální infekci. Nakažená tkáň se z rány odstraňuje. Recept v rukopisu se zabývá léčením infikované tkáně. Ottova encyklopedie díl X., s. 429.

Nápoje se vyráběly z léčivek (kolovratce, pivoňky a fialky) vařených nebo jen louhovaných ve víně či pivě. Pomocí stlučeného „*akštejnu*“, který se dal vypít raněnému ve víně, se zjišťovalo, zda svým zraněním podlehne, nebo se vyléčí. Pokud se „*akštejn*“ po vypití objevil v hnisu rány, znamenalo to, že rána je smrtelná. Zranění se mazalo směsí soli, brotanu a poleje a medvědíím sádlem s jalovcem. Pokládá se na něj také achát, slaná topinka, zajecí sádlo, kopřivová šťáva a různé směsi rostlin („*hadové koření*“, otruby, tykev, vavřínový květ, topolové pupence, aloe, bílé kadidlo), soli, vína, octa, hlíny z pece, „*živého uhlí*“, ²⁰⁹ vaječného bílku, sádla, medu i lidských slin (ovšem jen slin po jídle - sliny na lačno byly považovány za jedovaté). Poranění se polévala vařeným octem s kopřivou či nátržníkem a omývala dřevěným olejem smíchaným s vínem. Do ran se sypal také prach vyráběný ze štíčních čelistí, „*pokladku*“, ²¹⁰ lebedy, kůry ze spodku pecnu chleba, „*alaunu*“, ²¹¹ muškátu, pepře, listí vlašského ořechu a soli. Krev řinoucí se z poranění se zastavovala buď modlitbou, nebo prachem z nátržníku, býčího či volového trusu a „*pambexu*“, s nímž „*pargkamen hladívají*“ ²¹², kterýžto prach se pak přikrýval „*bavlnkou od pargkameny*“.

Modlitby jsou v tomto oddílu uvedeny tři, z nichž jedna je téměř stejná jako ta, již se mělo zastavit krvácení z nosu. ²¹³ Hemoragie se zastavovala rovněž touto modlitbou: „*Zaklínám tie krvi skrze pána našeho Ježíše Krista, aby se schla a uschla a více netekla, + El + Eli + Eloy skrze ta svatá jména a zakli se v pokoji, amen*“ ²¹⁴ V dalším případě se měl nad „*flastry*“ udělat pětkrát kříž a vyslovit: „*Svatých božích pět ran račtež tuto ránu zaceliti a zahojiti bez bolesti a bez otoku, ve jméno Otce + i Syna + i Duchu svatého + Amen*“ ²¹⁵

Spis o rozličných mastech jakým způsobem mají dělány bejtí (fol. 106^r - 110^v)

V tomto oddílu lze najít návody na výrobu všelijakých mastí proti různým lidským neduhům (např. proti hnisání, kolice či dně) i mastí pomáhající nemocnému i

²⁰⁹ Tj. řeřavé uhlí; Tamtéž.

²¹⁰ Tj. podkladek, tedy vejce ponechávané slepicím v hnízdě. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 30. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²¹¹ Snad z latinského alantum, což je oman. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 30. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²¹² Tj. snad pemza.

²¹³ Jádro 1674, fol. 23^v.

²¹⁴ Tamtéž, fol. 105^v.

²¹⁵ Tamtéž, fol. 104^r.

„*klenému*“ (prokletému)²¹⁶ dobytku. Vyjma šesti receptů se tato kapitola shoduje s Křišťanovým dílem,²¹⁷ přičemž byl vynechán jeden Křišťanův recept.²¹⁸ Navíc jsou v rukopisu recepty na masti, které pomáhají hojit rány a jsou prospěšné také děložce, dále červená a „*pronikající*“ mast, mast „*dialtová*“ a „*populium*“ (tj. topolová).²¹⁹ Tyto masti měly složitý postup přípravy a vyžadovaly velké množství surovin. Vyráběly se z všemožných rostlin (nátržníku, vlčího máku, salátu, slézu, řebříčku...), sádla, „*smůly*“ (pryskyřice), másla, vosku, terpentýnu, raků, kozího a ovčího trusu, bílého vína, dřevěného a vavřínového oleje a loje „*od černé krávy*“.

Počínají se lékařství proti zkousání od psa vzteklého i také zhryzení vlčímu a koho kočka zdrápe (fol. 110^v - 111^v)

Polovina receptů je v této kapitole tvořena recepty ze spisu mistra Křišťana.²²⁰ Jsou zde návody na výrobu léků proti psímu a vlčímu kousnutí, kočičímu podrápaní a hadímu uštknutí pro člověka i dobytek. Většinou se na ránu přikládaly léčivé masti (vyráběly se např. z jitrocele, šalvěje, sádla, loje, medu, dřevěného oleje a poleje) a hadí kůže. Zranění se mělo ihned vymýt vlastní močí. Jako lék se užíval i chléb s tisovým dřevem či routou, česnekem a petrželí. V rukopisu se rovněž jako léčiva využívají slova psaná na lístek či chleba. S různými obměnami v psaní to byla slova: „*Irian + Kyrian + Kyrion + Kafragan + Scuto +*“. Touto kapitolou končí část rukopisu vycházející z *Lékařských knížek* mistra Křišťana z Prachatic, i když dvě z následujících kapitol (věnující se lékařství k zubům a „*žábě*“) jsou opisem příslušných předcházejících oddílů, a tudíž obsahují i několik Křišťanových receptů.

Počínají se lékařství proti hlízám (fol. 111^v - 114^f)

Oddíl, který by se věnoval léčbě „*hlíz*“ i moru vůbec a zachování zdraví při „*morovém povětří*“, se v Křišťanových *Lékařských knížkách* nevyskytuje. Mistr Křišťan z Prachatic je ale autorem protimorového spisu, takže autor rukopisu mohl čerpat z něj. Jelikož byl mor velmi obávaná choroba, byla napsána spousta děl k této tematice. Autor tak mohl recepty převzít i z mnoha jiných zdrojů (odborných spisů i lidové moudrosti).

²¹⁶ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 1. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²¹⁷ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 123 - 132.

²¹⁸ Tamtéž, s. 123. „Mast dobrá na každou hnulinu na člověku.“

²¹⁹ Topol je latinsky *populus*; J. Janča - J. A. Zentrich, *Herbář V*, s. 16.

²²⁰ Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 121 - 122.

„*Morovému povětří*“ a návodům, jak jej přežít ve zdraví, se pak v rukopisu věnuje ještě celá samostatná kapitola.

„*Hlízy*“ se léčily nápoji, mastmi a obklady. Léčivý účinek byl připisován rovněž jedení pečeného česneku a přikládání upečeného fíku přímo na vřed. Dál se přikládala také liliový list a listí slézové vařené ve smetaně. Nápoje proti bolákům se vyráběly z šalvěže, routy, křenu, vlašských ořechů, šafránu, dubového listí sbíraného v máji před východem slunce, „*čapiho nosku*“ (tj. kakostu),²²¹ bílé hořčice, zázvoru, poleje, šafránu, hořce, třemdavy, rdesna, bedrníku, pupavy, kozlíku, kafru, dryáku,²²² cukru, piva a vína. Vředy se přikrývaly látkou nebo konopnou koudelí namočenou v léčivých přípravcích, které se tvořily z rostlin (bezového listí, routy, hořčice, koukolu, ředkve, jalovce, cibule, fíku, muškátového květu), kozího mléka, piva, vína, dryáku, sádla, raků, soli, holubího trusu, dřevěného oleje a „*akštejnu*“. Jako autor receptu „*Aby hlíza dozrála*“²²³ je v rukopisu jmenován Albík z Uničova. Proti nežitům se připravovala též mast ze slézu, bezové šťávy, cibule a sádla. Součástí léčebných procedur bylo pocení v posteli, přičemž je zde psáno, že když se člověk potí, tak se vyléčí a naopak.

Preventivní opatření při „*morovém povětří*“ zahrnovala prokuřování celého domu kouřem z prachu z anděliky, „*peltramu*“ (tj. řebříčku),²²⁴ bedrníku, všedobru, myrhy a jalovce, pití léčivého nápoje (nápoje uvedené u léčby vředů se také mohly mazat pod nos jako pomoc při „*morovém povětří*“) a jedení léčebných směsí. Jedly se vlašské ořechy s routou, octem, fíky a jalovcem či jalovec smíchaný s medem a puškvorcem, zázvorem, vlašskými ořechy, galgánem, cicvárem, kubebou, andělikou, suchým chlebem, zelím a benediktem. Nápoj se vařil z vína či piva, vraního oka a „*svinského koření*“.

V této kapitole je ještě uveden recept na „*vodu zlatem nezaplacenou*“,²²⁵ který je totožný s receptem na fol. 30^r - 31^r. Jelikož jsem u předchozího receptu neuvedla, jak se tato voda tvořila, vypíši to zde. Vyráběl se z vinného kořene, síry, lipového uhlí, skořice, muškátového květu a vína. Tato směs se nechala alespoň čtrnáct dní stát a pak

²²¹ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 25. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²²² Jako dryák byl označován nějaký všelék či protijed, ale i rostlina, z níž se dryák vyráběl - zvláště pětiprstka a česnek. Tamtéž.

²²³ Jádro 1674, fol. 112^v.

²²⁴ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 1. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²²⁵ Jádro 1674, fol. 113^v - 114^r.

se vypálila na alambiku. Lék měl opět pomáhat proti všem nemocem a otravám, bránit kažení potravin a posilovat srdce.

Počíná se zpráva a lékařství, kterak se máš zachovati ve zdraví od zlého povětří v mor
(fol. 114^r - 116^r)

Jako mor byla označována různá onemocnění - tyfus, pravé neštovice a další infekční choroby. Pravý mor je nemoc vyvolávaná bakterií *Yersinia pestis* a patřil kvůli velmi vysoké úmrtnosti k nejobávanějším chorobám vůbec. V letech 1348 - 1351 vypukla morová pandemie, která měla katastrofální následky především v Itálii, kam byla tato nemoc zavlečena z Asie.²²⁶ Tato pandemie se Čech dotkla jen okrajově (Morava byla zasažena citelněji), ale během let propukaly v různých časových intervalech další morové epidemie (či epidemie jiných nemocí zaměňované s morem), např. v letech 1623 - 1649 proběhly v českých zemích čtyři epidemie pravého moru. Za příčinu moru bylo považováno „zkažené povětří“, Boží dopuštění i zlý úmysl některých skupin osob. V 16. století pak byl vysloven názor, že mor způsobují malá tělíška tzv. „contagia“.²²⁷

Tento oddíl není uveden v registru na konci rukopisu, ale jelikož je oddělen od ostatního textu stejným způsobem, jako tomu je u většiny kapitol a zabírá poměrně dost prostoru, řadím jej mezi samostatné oddíly. Jsou zde uvedeny rady, jak se zachovat v případě moru (co jíst, dělat, jaké činnosti se vyhnout atd.) a recepty na léčivé nápoje a pilule. Nápoje se měly pít před lázní a vyráběly se z bezového listí, černobýlu, routy, šalvěže, zázvoru, pelyňku, vlašských ořechů, jalovce, bedrníku, hořce, vavřínu, kozlíku, „zájemného koření“,²²⁸ fíků, hořčice, nátržníku, třemdavy, vavřínu, dryáku, soli, medu a vína. Pilule a léčivé směsi určené k jedení vyžadovaly zase tyto suroviny: šafrán, „hadové koření“, myrhu, „zakarumkandu“ [?] z lékárny, pelyňkovou vodu, žitné mouky, šalvějového listí, routy, pelyňku a vlašských ořechů.

Rady, jak se chránit proti moru, jsou tu vypsány různé (jeden soubor rad je přisuzován mistru „Atvinovi“ [?]).²²⁹ Podle těchto doporučení se měl člověk vyhýbat „zlému povětří“, být skrovný v jídle a pití, odpočívat a rozumnou měrou (spíše méně) se pohybovat, spát a bdít ve správnou dobu, přílišně se neveselit ani nesmutnit, chovat

²²⁶ Klaus Bergdolt, Černá smrt v Evropě, Praha 2002.

²²⁷ P. Svobodný – L. Hlaváčková, Dějiny lékařství.

²²⁸ Tj. Chlupáček zední. K. Čížek, Křišťan z Prachatic, s. 15.

²²⁹ Jádro 1674, fol. 114 - 115^r.

se mírně - aby nebyl „*tvrd*“ či „*měk*“, nebýt příliš dlouho bez jídla, jíst hlavně kyselé (ocet a „*letkvař z višně*“) a zdržovat se styku s nemocnými (hlavně v lázních). V rukopisu se dále radí čichat před spaním dým z vavřínu, jalovce a pelyňku a jíst pilule z mastixu. Ráno se měla jíst osolená routa a celý den pak vlašské ořechy. Člověk měl též nosit u sebe vždy něco vonného v uzlíčku a často k tomu čichat.

Sluší znamenati, že člověk každý složen jest podle člověčí podstaty ze čtyř živlův, jenž jsou podstata a příčina zbytečné všech věcí (fol. 116^r - 117^v)

V této kapitole autor rukopisu vysvětluje princip tělních šťáv a živlů s nimi spojených, „*jakož praví [...] mudrec Aristoteles*“. Objasňuje zde také pojmy „*melankolicus*“, „*flegmaticus*“, „*sanguineus*“ a „*colericus*“, tedy s jakým živlem a šťávou jsou spojeny. Tento oddíl tvoří v podstatě úvod k třem bezprostředně následujícím kratším kapitolkám, proto je v tomto rozboru nebudu uvádět zvlášť. Oddíl navazující na výklad o lidských šťávách nadepsaný „*Počíná se kapitola druhá, která má býti poznána po vodě nemoc, zvláště od kterého živlu řečeného pochází*“ na témže foliu 116 podává návod na poznání, který z živlů u člověka převažuje (tedy je jeho podstatou), kterého se nedostává a který přebývá. Též se zde připomíná, že „*po půlnoci voda puštěná nejlepšího jest rozsouzení*“. Další dvě kapitoly se věnují poznání nemoci z moči - jedna obecně a druhá se zaměřuje jen na ženskou moč. Jedná se o oddíly nazvané: „*Počíná se kapitola třetí o poznání nemoci po vodě lidské*“ a „*Počíná se kapitola čtvrtá o rozeznání ženských i také panenských vodách*“. Oba se nacházejí na foliu 117, i když nadpis prvního z nich je ještě natěsnaný na konci předchozího listu. V textu těchto kapitol je popsán vzhled (barva a konzistence) moči a nemoc či problém tomuto vzezření odpovídající. V oddílu zabývající se močí ženskou a panenskou podává autor navíc popis moči panny, ženy, „*která jest s mužem té noci smilnila*“, těhotné ženy a ženy menstrující. Tyto dvě kapitoly svým obsahem odpovídají (s vynecháním některých pasáží) rukopisu editovanému pod názvem Staročeské knihy lékařské a jejich autorství je v edici připisováno Bartoloměji Salernskému.²³⁰

Tuto se vypisuje o moci dubového mejlí (fol. 117^v - 120^v)

Název této kapitoly je v podstatě nesprávný, jelikož se zde autor nevěnoval jen moci dubového jmelí, ale také hadí kůži a krvi, bukvice a účinkům páleného vína. Obě

²³⁰ A. Černá (ed.), Staročeské knihy lékařské, s. 73 - 75.

tyto podkapitolky mají sice o něco zdobnější nadpis než ostatní, avšak ne takový, který by označoval úplně nový oddíl.

O dubovém jmelí²³¹ se věřilo, že zapuzuje každodenní zimnici, pakostnici, usnadňuje porod, chrání proti „*padoucí*“ nemoci (nošené na pravé ruce v prstenu či jen tak přivázané a pokud jej poživalo dítě do svých sedmi let, tak tuto nemoc nikdy nemělo), pomáhá při pálení žáhy, úplavici, střevních parazitních onemocněních, „*hnutí jater*“, píchání v bocích, „*spečené krvi*“ po úrazu a léčí lepru. Dubové jmelí též pomáhalo (pokud ho měl člověk u sebe) při cestách na koni tím, že se „*kůň nikdá neochvátí ani vodou ani větrem*“. Také je zde zmínka o moci dubového listí sbíraného v máji, jež má pomáhat při „*hlíze*“ a otravě. Jmelí se užívalo jako prach ve víně nebo se ve víně vyvařilo.

Hadí kůže se naproti tomu používala proti nemoci „*Noli me tangere*“, „*hlízám*“, pokládala se na rány a měla pomáhat proti bolestem při porodu. K léčbě stačilo kůži (někdy pomazanou slinami) přiložit na postižené místo. Hadí krev zase čistila tvář a barvila rty a líce do červena.²³²

Bukvice²³³ „*s brunátným květem, totiž modrým*“ se jako lék připravovala různými způsoby. Vařila se s vínem, pivem, vodou či medem, její šťáva se míchala s kapustou, růžovým olejem, routou i pepřem, vyráběla se z ní směs s medem a vínem i prach. Buď se přímo poživala, nebo se z ní tvořily obklady. Užívalo se jí při různých chorobách a potížích (problémech s močením, „*šlaku*“, vodnatelnosti, nemocech uší, kašli, horečce, bolestech hlavy a očí, zvracení a jiných zaživacích potížích i otravách. „*Mistr Monamcus*“ [?] ji radí přidávat do všech léků a podle Plinia²³⁴ chrání bukvice u sebe nošená proti kouzlům a její užívání s vínem zahání bledost a přináší „*správnou barvu*“.

Pálenému vínu²³⁵ byly přisuzovány příznivé účinky proti „*divému masu*“, nežitům, močovému kameni, epilepsii, dně, „*hlízám*“, očnímu zákalu, vodnatelnosti, lepre a bolesti hlavy. Používalo se k podpoře zažívání, paměti, sluchu, hojení zlomenin

²³¹ Jádno 1674, fol. 117^v - 118^v.

²³² Tamtéž, fol. 118^v - 119^f.

²³³ Tamtéž, fol. 119^f - 120^f.

²³⁴ Gaius Plinius Secundus neboli Plinius (23 n. l. - 79 n. l.) starší byl římský polyhistor a autor spisů týkající se mnoha oborů (historie, gramatiky, rétoriky a přírodovědy) - především „*Naturalis Historia*“ (tj. encyklopedie různých vědomostí, především přírodovědných o 37 svazcích). Ottova encyklopedie díl XIX., s. 926.

²³⁵ Jádno 1674, fol. 120.

a otoků. Míchalo se s obyčejným vínem i různými bylinkami a mohlo se pít nebo přikládat s látkou na potřebné místo. Podle autora je také dobré k uchování masa i mrtvých těl v dobrém stavu a odhánění much.

Dryák má tyto moci a hodí se k mnohým lékařstvím (fol. 120^v)

Tato krátká kapitola pojednává o moci dryáku, jaké mu přikládá „*mistr Galigenus*“ (tj. nejspíš Galénos). Podle tohoto oddílu se dá dryák použít proti všem nemocem a zvláště otravám hadím jedem a kousnutí „*vzteklého psa*“, zimnici, „*hlízám*“, nežitům, „nedostatku smyslu“, dně, závratím, střevním parazitům, močovým kamenům i kašli, je prospěšný mozku, srdci, očím, plicím i žaludku a posilňuje tělo. Dokonce by měl pomoci i ženě, která „*má umrlé dítě*“.

O moci koření (fol. 120^v - 123^v)

Jak je již napsáno výše, Křišťan z Prachatic je autorem latinského herbáře. Botanický rozbor tohoto herbáře a herbáře rukopisného (Kodex Vodňanský) poskytl ve svém příspěvku v sborníku Západočeského muzea Karel Čížek.²³⁶ Vzhledem k tomu, že s jeho tabulkami se shodují všechny zde obsažené rostliny (viz tabulka č. 3),²³⁷ je možné, že autor zkoumaného rukopisu tento text převzal z nějakého tisku nebo jiného rukopisu obsahujícího (mimo jiné) Křišťanův herbář.

V této kapitole lze kromě vypsané léčivé moci (společně s recepty na léky z nich vyráběné) bylin nalézt i recepty na výrobu léčiv proti potížím s močením a močením krve, otoku varlat a bolesti penisu, močovému kamenu, obtížnému porodu a přílišnému toku menstruační krve. Rovněž je zde uveden recept na „*kapounovou vodu*“, který je již uveden na foliích 65^v - 66^f. Krátké (pod)kapitoly „*Prach pro kámen takto se má dělati*“ a „*Proti těžkému porodu ženskému*“ na folii 123^f a 123^v jsou uvedeny v registru na konci knihy jako samostatné kapitoly. V textu však druh písma těchto nadpisů neodpovídá vzezření názvů ostatních samostatných oddílů. V této kapitole jsou navíc také zahrnuta témata (potíže s močením a otoky a bolesti mužských pohlavních orgánů), které s názvem oddílu nijak nesouvisí a nejsou ani uvedeny v registru. Proto jsem rozbor výše jmenovaných podkapitol neuvedla zvlášť, i když v tabulce jsem je jako samostatné kapitoly vyznačila.

²³⁶ K. Čížek, Křišťan z Prachatic, s. 18.

²³⁷ Tamtéž, s. 9 - 35.

Jeden recept proti močení krve je téměř shodný s receptem na foliu 68, jen se ve vodě nemusí vařit šest palic česneku ale jen jedna či dvě. Léčivé nápoje se vyráběly z brusinek vařených ve vodě a česnek se slézem svařeným ve víně. Ve víně se vařilo také locikové semeno. Na oteklá varlata se přikládala „*flastr*“ z „*bobové mouky*“, vína a octa. Bolavý penis se měl napařovat párou z rozchodníku a potočnicku vařeného s vodou či kozím mlékem. Také se měl zasypávat prachem z býčího penisu, muškátu a vaječných skořápek. K odstranění močového kamene se používala léčiva z liščí krve, prachu z krve mladého kozla poraženého na Velký pátek, vína, rostlin (omanu, petrželného semena, žaludů, ředkve, vlašovičnicku, fialky, puškvorce, pivoňky, muškátu, „*cicváru*“, „*jeleního rohu*“, meruňkových jader a kopru), pstružích zubů, štičích očí a slepice. Léčiva, která měla ulevit či pomoci ženě při porodu i po něm, byla ve formě obkladů, par a nápojů. Vyráběla se z černobýlu, žitných otrub, kopřivového semena, piva, vína či vody. K léčbě „*ženské nemoci*“ se užívalo nápojů ze „*svalníku*“,²³⁸ verbeny, měsíčku, kopřivového semene, vody a vína. Rada zavázat do sukna routu, muškátový květ, zázvor, cicvár a šafrán a zavést jej do pochvy je napsána již na foliu 70^v.

Které se ženě matka hnula z místa a k srdci jí přistupuje a že nemá v čas své nemoci
(fol. 123^v - 125^r)

Začátek této kapitoly je věnován gynekologickým obtížím (konkrétně bolestem a „pohybům“ dělohy) a tematicky navazuje na předchozí oddíl. Mimo to jsou zde vypsány také recepty na léky na zahánění žízně a podporu růstu vlasů, proti hluchotě, „*molům*“ na hlavě, „*živému vlasu*“, psímu kousnutí, „*divýmu masu*“, zápachu z úst, dušnosti, kašli a bolesti prsou (i speciálně ženských).

Tyto recepty v podstatě doplňují předchozí oddíly věnující se příslušným tématům (jen několik receptů je shodných či téměř shodných s těmi v předchozích kapitolách). Opět jsou zde hlavními léčebnými prostředky masti, obklady a nápoje a hlavními surovinami bylinky, oleje, ocet, víno, pivo a med. K léčbě ženských obtíží (bolestí břicha a prsů) se užívalo nápojů z česneku, vavřínu a muškátu,²³⁹ mastí a obkladů z heřmánku, pšeničných otrub, lněného semena, „*bobrového stroje*“, „*čertova*

²³⁸ Tento název se používal pro různé rostliny, např. kostival či jitrocel. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 4. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²³⁹ Je totožné s receptem na foliu 75^v.

lejna“, galbána, jitrocele, medu, „*balšánového*“ a řimbabového oleje, vypálené hlíny, octa a vína. Žen se týká ještě jeden recept na nápoj, který však není nápomocný k léčení nemocí či tlumení bolestí. Tento „*trunk*“ vyráběný z bezového květu, topolových pupenců a studené vody měl uhasit v ženě chtíč tím, že „*všechny žily smilné v ní usuší*“. Žízeň se hasila vodou, v níž se vařila bílá růže a proti hluchotě se do ucha lila mátová šťáva a zajecí moč. Dech měla osvěžit mateřídouška vařená v octě a proti dušnosti měl pomoci např. „*boží dřevec*“ svařený s pivem. Bolest na prsou a kašel se léčil nápoji z medu, másla a soli a též z léčivek (yzopu, šalvěže, slézu, zázvoru, pepře, anýzu a kmínu) vařených ve vodě, pivě nebo víně. Proti kašli se nemocnému podávalo také těsto z rezné mouky s medem a máslem. Rány po kousnutí se přikrývaly „*flastry*“ z routy a česneku a „*divé maso*“ se zasypávalo prachem z lebedy. Obklady se používaly i proti „*živému vlasu*“ a vyráběly se z „*vitrolia*“ rozpuštěného ve vodě (neduživé místo se jím rovněž zasypávalo). Příkládaly se i „*pokrutky*“ z mouky a medu. „*Molů*“, tedy jakéhosi kožního zánětu, se lidé zbavovali mytím hlavy louhem, ve kterém se vařil kdoulový list a růst vlasů podporovali mastí ze sádla a slupek z jader vlašských ořechů.

Syrop tento jest proti flusům a vnitřním nedostatkům (fol. 125^r - 126^r)

Název této kapitoly vůbec neodpovídá jejímu obsahu. Recept na sirup „*proti flusům*“ tu sice je napsaný, ale zbytek oddílů zabírají recepty na léčiva pomáhající proti epilepsii a různým potížím (nadýmání, nespavosti, tesklivosti a melancholii, mdlobě a bolesti). Jsou zde vypsány také rady na posílení těla a zastavení krvácení z rány.

Proti epilepsii se zde doporučuje pít nápoje z mateřídoušky, pivoňky, dubového „*mejli*“, yzopu, šalvěže a vody. S pivem či vínem se měl pít prach z vlčího srdce (pro ženu se používalo srdce vlčice). Epileptik by se podle rukopisu měl vyhýbat konzumaci ovoce, ryb a jiných „*hrubých věcí*“, „*mléčnému smradu*“ a přílišnému pláči a hněvu.

Léčba melancholie je v celém rukopisu zmíněna pouze v této kapitole. Terapie spočívala v užívání nápojů z vína, červené bukvice, myrhy, muškátového květu a „*stračí nožky*“.²⁴⁰ Též se měl pít studený nápoj z „*borákové*“ vody a šafránu „*dystylovaný*“ na alambiku. Pro posílení těla se zde doporučuje přivázat na chodidla topinku namáčenou ve vinném octě a potřenou pelyňkem. To mělo nejen posílit

²⁴⁰ Jako „*stračí noha*“ se označovaly různé rostliny, např. prvosenka jarní, bukvice lékařská atd. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 10. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

člověka, ale rovněž mu dodat chuť k jídlu. Dále se měly namáčet ruce a nohy v levandulové vodě či vinném octě, ve kterém se nechal louhovat zázvor, galgán, „*cicvár*“, hřebíček a žitná chléb.

Zbytek textu tvoří recepty proti bolesti břicha, nespavosti, nadýmání a na zastavení krvácení. Bolesti břicha se léčily pitím vlažného osličího nebo ženské mléka a mazáním teplým dřevěným olejem. Pro dobrý spánek se používala šťáva z pelyňku smíchaná s vínem, jíž si lidé měli mazat „*židoviny*“ (tedy spánky).²⁴¹ Nadýmání se zbavovalo pomocí „*vomáčky*“ z vína, anýzu, kopru, kmínu, skořice, kubeby a hřebíčku. Na krvácející ránu se přikládala směs vaječných bílků a anýzu.

Dále jsou zde obsaženy recepty na sirup proti „*flusům*“ (hlenu či hnisu)²⁴² a růžovou „*letkvař*“, která se používala k posílení těla. I u těchto receptů byly hlavní surovinou léčivky (např. zázvor, koriandr, skořice a čekanka).

Lékařství pro bílou anebo bledou nemoc (fol. 126^r - 127^r)

Toto je další kapitola, jejíž název nesouvisí s obsahem (lékařství pro bílou nemoc je zde uvedeno pouze jedno). Těch několik receptů v ní obsažených se zaměřuje na terapii zimnice, neštovic, dny a zkažených zubů. Pak jsou zde vypsány účinky kadidla (byly mu připisovány pozitivní účinky na oči, hojení ran a popálenin a mohlo se použít i při bolesti prsů a zvracení krve), lékařství pro „*památku*“ a recept na „*řezanici Rudoltovou*“ (zde je to směs bylin).

Bílou nebo také bledou nemoc (tj. asi chudokrevnost) léčili lidé kouřem a pitím „*akštejnu*“, nápoji (hlavně z vína) s prachem ze semínek granátového jablka a bílého kadidla, rozmarýnu stlučeného s anýzem, šalvějí a bukvice, hřebíčku, „*myšího ouška*“, brotanu a „*melisu*“. Zimnice se pak léčila nápojem z teplého vína, pepře, vavřínu a lipového popela. K léčbě dny se používala mast, k jejíž výrobě bylo zapotřebí kančí sádlo, „*bobrový stroj*“, šalvěj, jalovec a „*strauka*“ [?]. Pro „*památku*“ se přikládala na břicho vejce smažená na dřevěném oleji se strouhaným muškátovým oříškem. Neštovic měl člověka zbavit prach z kořene „*hořkého lupene*“, lipová voda s benediktem a nápoj (užívaný po lžičkách) z dřevěného oleje, růžové vody, cukrkandlu a „*zemského*“

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Tamtéž.

šafránu.²⁴³ Tímto nápojem se neštovice i potíraly. Dítěti postiženému neštovicemi se dělal lék z vody, řeckého vína, skořice, anýzu, ječmenu a cukru. Taktéž se zde doporučuje jíst polévku z „*ozimního semence*“. Zubní „*červ*“ se zas vyháněl kouřem z páleného blínového semene.

Recept kterak se dělají mají svíčky černý, co se nimi pro votok kouří (fol. 127^r -128^r)

Tento oddíl obsahuje recept na svíčky a „*žufeň*“,²⁴⁴ jenž se má dělat šestinedělkám. Svíčky se dělaly z vosku, ke kterému se za tepla přimíchávala spousta surovin (všemožné bylinky, „*kost jednorozce*“, hadí kůže, síra, perly „*rakůvky*“, safíry nebo rubíny, červené korále, holubí trus, štičí oči a „*křížky*“, „*kaprové kamínky*“, jelení srdce, nitě z konopí a červeného hedvábí, zlato stažené z nití). Posilňující polévka pro čerstvé matky se vařila z piva, „*ozimního semence*“, „*muškátové a hřebíčkové matky*“, kořene petržele a červeného benediktu, řimbaby, „*melisy*“, vavřínu a vaječných žloutků.

Lékařství jisté kdyby komu co uděláno bylo překaženo nebo učarováno z boží pomoci zhojí se každý. Jest na mnohých zkušeno a toto lékařství jest od paní Adamovj Slavatovj²⁴⁵ (fol. 128^r - 140^v)

Název kapitoly je vlastně názvem prvního receptu v tomto oddílu, který se dále věnuje popisu účinků psího vína, dobromysly, nátržníků, poleje, verbeny, bedrníku, routy, léčení souchotin, zvracení, osypek, „*trhání v nohách*“, průjmů dětí a starých lidí a ženských potíží. Také jsou zde vypsány recepty určené pro těhotné ženy a návody na přípravu par a lázní.

Očarování lidé (i dobytek) si měli připravit koupel v páře z říční vody s devaterníkem (neboli kořením svatého Petra či bílým kořením), kozlíku, „*balšánu*“ a mateřídoušky, které se měly trhat na devíti různých mezích. Dále se přidával devětsil, žabinec, černobýl, „*zanykl*“, verbena, vratič, řimbaba, čertkus, orlíček, vrba, pivoňkový list a kafr. Tato procedura se měla provádět třikrát při novoluní v úterý, čtvrtek a

²⁴³ Zemský neboli planý šafrán je lidový název pro Světlici barviřskou často užívanou jako náhražka pravého šafránu. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 10. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁴⁴ Tj. vývar či polévka. Tamtéž.

²⁴⁵ To by mohla být buď Markéta z Eggenberka provdaná v roce 1626 za Adama Pavla Slavatu (jejich manželství bylo za šest let zneplatněno) nebo Kristýna Jacoba z Pöttingu (manželka Adama Slavaty - svatba byla taktéž v roce 1626). Ottova encyklopedie díl XXIII., s. 341 a 343.

sobotu. Zbylá voda se pak měla vylít mezi dva ploty či kůly anebo na vrbu rostoucí na rozcestí.

Následující recept se zabývá terapií průjmu u dětí a starých lidí, který doporučuje vařit ve vodě bylinku svatě „*Kunekundy*“.²⁴⁶ Tato tekutina se pila i se v ní namáčela látka a přikládala na břicho pomazané jelením olejem či ježčím sádlem. Další léky určené dětem jsou proti osypkám a neštovicím. K této léčbě se používal nápoj z ostropsa, „*kardybenediktu*“, lipové vody a prachu z korálů a perel. Též se užívaly rozinky namáčené v černohlávkové vodě.

Receptů na různé léčivé prostředky pro těhotné ženy se v této kapitole nalézá sedm. Navíc je zde i recept na lék „*pro matku*“, dělaný z konvalinky, malinového listí, pivoňkového a rozmarýnového květu, vavřínu a „*malvazu*“²⁴⁷ či jiného vína. Lékařství pro těhotné a rodící ženy („*co se pracuje k porodu*“) doporučuje různé obklady a nápoje. „*Flastry*“ se vyráběly z rezné mouky, medu, mastixu, muškátového oříšku, hřebíčku, konopné vody, mišpule („*nyšpule*“) a vejce uvařeného natvrdo. Přikládaly se na břicho a v jednom případě i na ruce (pokud to není chyba v zápisu). Nápoje byly tvořeny z medu, vody, kopru a holubího vejce. Obklady používané k posílení dítěte před nebo i při porodu se připravovaly z modrého sukna namočeného v medu či vosku, muškátového oříšku, hřebíčku, kmínu a medu. Též se užívalo směsi kmínu, kopru, orlíčku, těsta z díže a medu. Směs se natírala na modrý papír a nakonec se na ni stříhal zaječí ocas a hřebíček. „*Recept flastru ženám těhotným*“²⁴⁸ je psaný v latině. Jeden recept je určen také šestinedělkám. Jedná se o mast na břicho tvořenou z dřevěného oleje, vavřínu, „*melisu*“, „*balšanu*“ a slepičího sádla.

Zbylé recepty se týkají terapie tuberkulózy, „*trhání v nohách*“, přípravy lázní a „*žufně*“. Souchotiny mělo zahnat pití čerstvého mléka kozy krmené jívovým listím, vařeným ječmenem a jitrocelem. „*Trhání v nohách*“ se léčilo potíráním dolních končetin směsí bílé hořčice, jalovce a páleného vína. Základ posilující polévky tvořil (stejně jako v předchozím oddílu) „*ozimní semenec*“ a pivo, ke kterému se přidával

²⁴⁶ Tj. svatě Kunigundis neboli Kunhuty. Jako „traňk svatě Kunhuty“ se označoval Sadec konopáč. K. Čížek, Křišťan z Prachatic, s. 12.

²⁴⁷ Tj. sladké bílé víno. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 11. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁴⁸ Jádru 1674, fol. 129^v.

„rojovník“;²⁴⁹ „polejka“ (tj. asi polej), „matruška“ [?], petrželový a bedrníkový kořen, vavřík a vaječné žloutky. Dál jsou tu uvedeny přísady do lázně (hřebíček, safrán, rezná mouka, „smelíček“ [?], cibule, „balšán“, meruňky, yzop, „melisa“, heřmánek, černobýl, polej a dobromysl).

Poslední součástí této kapitoly jsou zápisy o moci psího vína, dobromysly, nátržníků, poleje, verbeny, bedrníku a routy. Součástí těchto zápisů jsou i recepty na přípravu léčiv. Účinky poleje jsou uvedeny pod nadpisem „Vnitř“ a moc routy je vypsána přímo v textu podkapitoly věnované verbeně.

Letkvaře strojiti z vořechů vlašských (fol. 141^r - 142^r)

Tato kapitola obsahuje recepty zaměřené na přípravu pokrmů z vlašských ořechů (sbíraných před svatým Janem nebo den až dva poté), z ovoce (pomerančů, citronů a hrušek muškatelek), zázvoru a jiných rostlin. Tyto pokrmy (hlavně ten podle receptu „*strojiti jiné lékařství z koření*“) se používaly i jako léky. Jednotlivé recepty jsou očíslovány arabskými číslicemi od jedné do sedmi, kteréžto číslování pokračuje i v dalších oddílech.

Letkvaře jiné koření v cukru (fol. 142^f - 150^v)

Zde pokračují kuchařské recepty na různá sladké pokrmy, které sloužily také jako léčiva. Jsou to recepty na různé sirupy, „*letkvaře*“, perníčky, preclíky, piškoty, marcipán, mandlovou „*babu*“ a „*opimel*“, jenž se vyráběl z puškvorce vyvařeného ve vinném octě, k němuž se přidal med. Tento „*opimel*“ sloužil jako lék pro lidi se „*zastuzenými játry*“ a byl „*prospěšný také slezině*“. Kromě receptů na sladkosti jsou tu vypsány recepty na „*ztracené kuře*“, „*panadu*“ a „*českej mestrejch*“. „*Panada*“ byla polévka vařená s máslem a žemlemi a název „*českej mestrejch*“ patřil svařenému vínu s černou či bílou hořčicí skladovanému v soudkách. V tomto oddílu pokračuje číslování počaté v předchozí kapitole. Jednotlivým receptům jsou přidělena čísla od osmi do 54 s tím, že je vynecháno číslo 29 a jeden recept je nečíslovaný.

²⁴⁹ Tak se říkalo rostlině silně přitahující včely. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 11. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

Cukrový trubičky takto se dělají (fol. 150^v - 155^v)

Recepty na různá sladká jídla (trubičky, sirupy, piškoty, ovoce v cukru - ale i okurky a melouny, cukr, „*syrečky*“ a „*letkvaře*“) jsou obsaženy i v tomto oddílu. „*Syrečkem*“ je míněn nikoli sýr, nýbrž pokrm vyráběný z cukru, vody a jiných přísad (např. růže). Též se zde nalézají několik receptů na „*mandly*“, což byly sladkosti vyráběné z „*drakantu*“,²⁵⁰ který se používal i k výrobě trubiček a dalších jídel, vody, cukru a různých ingrediencí, podle nichž je recept nazván (např. „*Mandly skořicový*“). Číslování receptů pokračuje také v této kapitole. Začíná číslem 55 a končí 84, takže každý recept má své číslo.

Z Druhé knihy (fol. 155^v - 184^f)

Rovněž v této kapitole jsou vypsány recepty na sirupy, „*letkvaře*“, piškoty, perníčky, dorty, cukry, preclíky, marcipán, „*led*“ (tj. sníh z bílků) a přípravu ovoce i koření v medu či cukru. Dále jsou zde recepty na chléb, růžový olej, masti, léčivé „*letkvaře*“ a léky pro posílení a podporu spánku, proti močovému kameni, „*morovému povětří*“, horečce a dalším neduhům.

V textu podnadpisu „*Tyto pak letkvaře se dělají mohou tím vším způsobem*“²⁵¹ jsou vypsány účinky různých „*letkvaří*“. Karafiátová, levandulová a měsíčková se používala při mdlobě a „*třesení srdce*“, šalvějová a yzopová proti dušnosti, majoránková pro „*mdlou hlavu*“ a „*šlak*“. Majoránková „*letkvař*“ se také podávala společně s rozmarýnovou jako lék při ženských potížích.

V této kapitole jsou kromě toho obsaženy recepty na léčivé nápoje a páry proti „*šlaku*“, „*morovému povětří*“, „*bledé nemoci*“ a jeden recept na „*dryák*“ a „*aqua vitu*“. „*Šlak*“ se léčil „*zlatou vodou*“ tvořenou z bílého vína a květů konvalinky, červené růže, levandule, „*boráku*“, „*žlutého zvonečku*“ a „*špikanardu*“ (tj. nardu).²⁵² Tato voda se užívala společně s vodou levandulovou. „*Aqua Vita*“ bylo s medem svařené pálené víno, v němž se louhoval pytlíček s hřebíčkem, zázvorem, skořicí,

²⁵⁰ „*Drakant*“ či „*drakont*“ je „*kámen pocházející z dračí hlavy*“ nazývaný také „*hadí kámen*“. V těchto receptech se „*drakant*“ používal k výrobě pokrmů tak, že se nechal vyvařit ve vodě a pak se ztloukl v moždíři. Vzhledem k použití této přísady k přípravě jídel se pravděpodobně jedná o písařskou chybu (původně mohl být myšlen např. krokant). Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 15. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁵¹ Jádru 1674, fol. 162^v.

²⁵² Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 15. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

pepřem a muškátovým květem. Při „*morovém povětrí*“ se jako prevence měl po lžičkách brát vinný ocet spařený ve vodní lázni s vavřínem, galgánem, „*cicvárem*“, jalovcem a „*celidonem*“. „*Dryák*“, který se dával lidem i dobytku, se vařil ze směsi medu a prachu z červené myrhy, „*nových bobků*“ (tj. snad nové koření), hořčice a podražce. „*Bledou nemoc*“, což je nejspíš anémie, je zde doporučeno léčit napařováním v páře vycházející z vroucí vody s černobýlem, „*koňskou matou*“ [?], mateřídouškou a ovesnou slámou.

Dále jsou zde uvedeny léky proti těžkosti na prsou, božci, močovému kameni, nespavosti a horečce. Tato léčiva se užívala ve formě mastí a obkladů. Proti psotníku se užívala mast z routy, levandule a „*bobrového stroje*“, již se dětem pomazávala záda a končetiny. Další mast pomáhala při onemocněních dolních cest dýchacích. K její výrobě se používalo máslo, růžový olej, šafrán a ocet. Horečka se léčila obklady příkládanými na „*puls*“, tady podél na pohmat pulzujících žil na ruku i nohou. Jako obklad sloužil šátek namočený ve směsi kafru, růžového či karafiátového octa, šafránu, muškátového květu, skořice, levandulové, „*borákové*“, „*balšánové*“ a polejové vody a prachu z „*terra sigillata*“.²⁵³ „*Flastry*“ se připravovaly také k léčbě insomnie. Obklady tvořila kašovitá hmota natřená na topinku, jež se kladly na týl a vršek hlavy a pro připevnění se omotávaly kouskem sukna. Tato kaše se vařila z mouky, vína, škrobu, kmínu („*lučního*“, „*krámského*“ a „*černého*“), kopru, fenyklu a mandlí či meruňkových jader. K léčbě močového kamene se přikládaly v octě vyvařené pytlíčky s petrželí, černobýlem, rmenem, mrkví, ovse, slézem, kmínem a koprem. Tyto bylinky se mohly použít také k přípravě lázně.

V tomto oddílu končí číslování jednotlivých receptů, a to číslem 180, které nese recept „*Dryák strojiti, kterýžto lidem i dobytku prospěšný jest*“ nacházející se na foliu 181. Nejsou uvedena čísla 137 - 142, jež byla přiřazena receptům na vytrženém foliu 173. Chybí zde i další čísla folií (163 - 166), která byla vynechána, takže po fol. 162^v následuje fol. 167^f.

O moci řeřichy a jiných rozličných bylin jaké moci mají a vody z nich pálené
(fol. 184^f -206^v)

Název tohoto oddílu není v hlavním textu zkoumaného rukopisu vyznačen, ale je uveden v rejstříku na konci knihy. Jelikož jeho obsah tematicky neodpovídá předchozí

²⁵³ Tj. červenohnědá římská keramika. Ottova encyklopedie díl IV., s. 312; Tamtéž díl XXIII., s. 148.

kapitole, vypůjčila jsem si název, pod kterým je tento oddíl zařazen v „registru“ a věnovala mu samostatnou podkapitolu. Do ní jsem zařadila navíc v hlavním textu neoznačenou kapitolu, která sice má svůj název napsaný v „registru“, ale tematicky, tedy tím, že mimo jiné popisuje moc krušiny, by spíše měla patřit k oddílu jmenovanému v nadpisu této podkapitoly.

Tento oddíl je v podstatě pokračováním kapitoly „*O moci koření*“ začínající na folii 120^v a stejně tak odpovídá (až na „*catoriji*“ a „*sene*“) ²⁵⁴ seznamu Karla Čížka. ²⁵⁵ Popisují se zde účinky bylin, které nejsou vypsány v dřívější kapitole (kromě popisu moci máty, který byl započat již v předešlém oddílu a dokončen až v tomto). Léčivé schopnosti rostlin vylíčil autor samostatně a hlavně prostřednictvím mnoha receptů na všemožné choroby, jež vyžadovaly k přípravě nejen bylinky jmenované v názvu receptu, ale i různé jiné léčivky a přísady (především víno a pivo). Jednotlivé bylinky jsou vypsány v tabulce č. 3 v příloze. Mimo ně jsou ale přímo v textu podkapitolky „*Svinský kořen*“ zakomponovány i výklady o mocích psího vína, „*zanyklu*“ a anděliky a v textu věnujícímu se brotanu je věnováno místo popisu účinků cypřiše. ²⁵⁶ Pod nadpisem „*Zkušené lékařství proti každodenní zimnici*“ se pak skrývá naučení o moci kamejky. ²⁵⁷ Některým rostlinám byly připisovány také nadpřirozené síly, např. pivoňka umístěná v loži měla chránit malé děti proti „*nočnímu uštknutí*“ i epilepsii a odháněla duchy.

Tato kapitola obsahuje i několik receptů, které nejsou součástí naučení o moci bylin. Jsou to recepty na léčbu různých nemocí a výrobu „*smradlavé vody*“ a „*picího medu*“. Vypsána je zde i rada jak zbavit strom parazitů, což se dělalo tak, že se vyvrtala hluboko do kmenu dírka, do níž se vlila směs pepře, „*bobku*“, routy a vína. Léčiva a jejich postup výroby jsou určena k léčbě moru, „*hlavní nemoci*“, „*šlaku*“, srdečnímu „*prymu*“, epilepsii, kašli a dušnosti, močovému kameni, „*horkosti jater a žaludka*“, nespavosti a „*vlku*“ na noze. Tyto léky byly ve formě nápojů a hlavními ingrediencemi byly léčivky, k nimž se přidávaly různé pálené vody z bylinek, víno, vaječné bílky, vinný ocet, cukr, med a dokonce i „*ručničního*“ (tj. střelného) prachu. V receptu „*Proti hlavní nemoci*“ se radí užívat krev holouběte rozmíchanou v červeném víně, srdeční

²⁵⁴ Catorijí je snad míněna saturejka a sene je nejspíš *Cassia senne*. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 6. 5. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁵⁵ K. Čížek, Křišťan z Prachatic, s. 1 - 39.

²⁵⁶ Jádro 1674, fol. 189.

²⁵⁷ Tamtéž, fol. 192^f.

„*prym*“ se léčil nápojem z rozetřených raků s pivem nebo vínem a „*smradlavá voda*“ ke své výrobě vyžadovala (kromě běžných přísad) roztlučená „*laštovčí*“ mláďata, „*bobrový stroj*“ a dvě ingredience, které se mi nepodařilo identifikovat („*kummi kalpanum*“ a „*aruz raetiae*“). Jako léčivo se vyráběl také chléb se speciálními přísadami, kterými byl „*sanytr*“,²⁵⁸ šalvěj, „*laureum*“ (tj. vavřín), sůl a ocet či voda. Nespavost byla léčena obklady na čelo a spánky z vařeného žita. Po receptu „*Pro kámen*“ jsou uvedeny čtyři nenadepsané recepty, z nichž dva jsou na bylinné nápoje proti dušnosti a kašli a na posílení „*mozku*“. U zbylých dvou receptů není uvedena nemoc či problém, při němž by měly tyto léky být podávány. Jedná se o recept na nápoj z puškvorce, který se mohl buď vařit ve víně či medové vodě, nebo se měl do těchto nápojů nasypat v podobě prachu a recept na šištičky z „*plevejsu*“,²⁵⁹ dřevěného oleje, vosku, jeleního loje a mastixu.

Počíná se lékařství k zubům a také jiným nemocem okolo úst, ale nejprve sluší vědět, že každý člověk dokonalý má zubův dvaatřicet (fol. 206^v - 208^r)

Tato kapitola se skládá z receptů (ne všech) uvedených na foliích 34^r - 36^r. Jediný rozdíl je v receptu „*Jinak*“ vztahujícímu se k „*zlým*“ zubům, tedy recept pro zuby zkažené a bolavé, kde se musí použít řebříček místo „*dobryšku*“, který se doporučuje v receptu „*Koho zuby bolejí*“ na foliu 34.

Počínají se lékařství proti všem nemocem, kteréž bývají proti žábě (fol. 208^r - 218^v)

Jsou zde obsaženy recepty proti „*žábě*“, „*růži*“, bolesti hlavy a nemocným či bolavým očím, návody na přípravu „*cur tranku*“ (léčivého nápoje) a červené masti, ošetření ran, zastavení krvácení, počištění hlavy a výrobu léků z korálů a vinných kvasnic. Jsou zde vypsána i žehnání pro zastavení toku krve. Většinu oddílů tvoří popis účinků různých bylin a vod a léčiv z nich dělaných. Jedná se o „*kardus benediktus*“, všedobr, „*borák*“, „*volový jazyk*“, jmelí (dubového, hlohového a jabloňového), rebarboru, „*vorlíček*“, bazalku, „*oupor*“,²⁶⁰ ředkev, zelí a kapustu, „*jelení hubku*“,²⁶¹

²⁵⁸ To je dusičná sůl, jež se používala při výrobě střelného prachu. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 16. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁵⁹ „Plevejs“ bylo označení pro olověný prášek nebo olověnc. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 16. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁶⁰ Oupor neboli úpor byl název používaný pro různé rostliny - vrabčí jazyk, truskavec či pýř. Naše řeč, ročník 8, 1924, č. 7 [on-line]. [citováno ze dne 18. 4. 2013] Dostupné na <<http://nase-rec.ujc.cas.cz>>.

fialku, posed, ostružinu, měsíček, anýz, kmín, „*vlašský kopr*“, koriandr, beltrám, diviznu, „*husí nůžku*“, „*růtku polní*“²⁶² a chřest („*šparkl*“). Autor rukopisu u textu věnovanému „*kardu benediktu*“ píše, že „*tyto moci napsal vlastní rukou nějaký pan Daniel z Českých Budějovic*“.

Recepty proti „*žábě*“, škytavce a „*navné*“ kosti jsou stejné jako na foliích 36 - 37. Dále je zde popsána léčba bolení a pálení očí a očního zákalu, která spočívala ve vyplachování bylinnými roztoky (např. z vratiče), zasypáváním prachem z vápenného kamene usušeným v dětské moči a obklady namáčenými v směsích bylin, vaječných bílků, ženského mléka či růžové vody. Krvácení se zastavovalo (kromě modliteb), také pokrmy, konkrétně chlebem z medu, mouky a řebříčkového semene a koláčem z pepře, medu, šafránu, mouky, máku a vajec. Recept s názvem „*Marštaléri praví*“ je opisem receptu z kapitoly „*O moci dubového mejlí*“. Zbylé recepty jsou součástí popisů mocí jednotlivých již jmenovaných rostlin. Bylinkám zde vypsáním byly kromě léčivých schopností prisuzovány také síly schopné zahánět různé zlé bytosti a nemoci, např. v receptu „*Mejlí hlohové a jabloňové*“ se radí dát dětem do kolébky jabloňové jmelí, které odhání „*zlé duchy a přístrachy a strašlivé sny*“.²⁶³

O všelijakých vodách (fol. 218^v - 233^v)

Název tohoto oddílu není v hlavním textu rukopisu uveden, a tak jsem použila ten, pod kterým je tato část spisu uvedena v rejstříku na konci knihy, jenž následuje hned po této kapitole. Dvě třetiny kapitoly zabírá pojednání o bylinných (pálených) vodách, páleném vínu zvanému *aqua vita* a vodě pálené z raků. Autor zde vypisuje jejich moc, tedy jakým orgánům jsou prospěšné, jaké části těla uzdravují a proti jakým nemocem a potížím je lze použít. V několika případech jsou tu uvedeny také recepty na léky z nich vyráběné přidáním bylinek či smísením s jinou vodou. Ze všech podkapitol je pouze u vody z libečku poznamenáno, odkud je autor rukopisu (nebo zdroj, z něž autor opisoval) převzal, a tedy že „*tyto věci jsou vybrané z písma mistra Avicena a mistra Galliena a jiných mnohých lékařův*“. Zbylá třetina oddílu obsahuje recepty na léčiva proti všelijakým nemocem a potížím (proti hlíze, bílé nemoci, zimnici, růži, otokům, zvracení, závratím, žloutence, zánětům, vypadávání vlasů, bolesti očí,

²⁶¹ To je lanýž. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 18. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁶² Růtka polní je lidové označení pro Dymnivku dutou. Tamtéž.

²⁶³ Jádro 1674, fol. 213^v.

nespavosti, „vlku“, „*noli me tangere*“, nechutenství, dně, dušnosti, horečce) a k ošetření ran. Hlavními ingrediencemi pro výrobu těchto léků byli opět léčivé rostliny (např. sléz, pampeliška, mateřídouška, yzop, polej, „*zanykl*“, verbena, černobýl, růže, šalvěj, myrha, kadidlo, „*gummi arabica*“²⁶⁴), které se pak vařily samotné či s jinými bylinkami ve vodě nebo se míchaly třeba s „*bobrovým strojem*“, „*mozkem z volových nebo kravých hnátův*“, medem, máslem a sádlem z různých zvířat. Z bylinek se vyráběl také prach, jenž se přidával např. k vaječným bílkům. K přípravě léčiv se používal i ledek, „*okrouhlá aristotilej*“ a „*kalištan*“.²⁶⁵

Léčení modlitbou a zařikáváním

Životy lidí byly neodlučitelně spojeny s křesťanskou vírou. Lidová zbožnost se tak promítala i do sféry medicínské. Lidé se ve svých nejtěžších chvílích, k nimž nemoc a strach ze smrti rozhodně patřily, obraceli s prosbami k Bohu a svatým. V tomto rukopisu je uvedeno několik modliteb určených k léčbě různých nemocí a zařikávání, která bylo nutné vyslovit při sbírání ingrediencí, výrobě i aplikaci léku. Modlitby se nejen vyslovovaly, ale také psaly na kousky papíru, na chléb a dokonce i na tělo. Lístky s modlitbami se častokrát používaly rovněž jako prevence, a to tak, že se nosily v kapsách nebo na provázku na krku a v blízkosti srdce.

Nejčastěji se v rukopisu vyskytují zaklínadla, která se dovolávají jmen Nejsvětější Trojice. Modlitby a žehnání se nejhojněji užívaly k zastavení krvácení z rány a nosu, např. „*Zaklínám tie krvi skrze pána našeho Ježíše Krista, aby se schla a uschla a více netekla, + El + Eli + Eloy skrze ta svatá jména a zakli se v pokoji, amen*“,²⁶⁶ „*Stañ krev v tobě, jakož jest jí pán Ježíš stavěl v sobě + stañ krev v žilách, jakož jest jí pán Ježíš stavil v své moci*“.²⁶⁷ Hemoragie se zastavovala i zařikáváním psaném na „*škortě*“ uvázaném kolem hrdla: „*Zacheus prorok zabit jest mezi chrámem a voltářem a krev jeho srazila jest se, v jméno pána našeho Ježíše Krista, stůj, stůj, stůj, ve jméno Otce i Syna i Ducha s[va]jtého, amen*“.²⁶⁸ Modlitba se používala taktéž k terapii epilepsie (neboli „*padoucí*“ nemoci či nemoci svatého Valentýna). Kromě

²⁶⁴ Tj. arabská guma.

²⁶⁵ Kalištan neboli kalštajn či kalštejn atd. (z německého Kalkstein) bylo označení používané pro vápenec. Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0 [citováno ze dne 19. 4. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁶⁶ Jádru 1674, fol. 105^v.

²⁶⁷ Tamtéž, fol. 212^v.

²⁶⁸ Tamtéž.

modliteb psaných na čelo krví nemocného a inkoustem na lístek²⁶⁹ se zde radí odříkávat Otčenáš a Zdravas Maria při sběru bylin používaných k přípravě léčivého nápoje i při jeho užívání. Zařikávání při požívání léčiv je doporučováno také při přílišném menstruačním krvácení („*Co jest mého přirození, zůstaň při mě, a co cizího jdi pryč ode mě, ve jméno Otce i Syna i Duchu*“).²⁷⁰ Modlitbami se léčily i jiné ženské problémy (např. „*hnijíci*“ prs).²⁷¹ Na kusu papíru psaná zařikávání se měla dále např. přikládat na břicho ženám, které dlouho a namáhavě rodily mrtvé dítě.

ZÁVĚR

Rukopis „Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ z roku 1674 se signaturou RK 80, který je uložen ve Vlastivědném muzeu dr. Hostaše v Klatovech, obsahuje nejen lékařské rady a recepty, ale také kuchařské recepty na různé (většinou sladké) pokrmy. Řadí se ke skupině českých lékařských rukopisných kompendií známých pod názvem „jádru“.²⁷²

Listy (I^r) III^r - XIII^v obsahují až na devět prázdných stran směsku návodů na výrobu mýdla, léčebných vod, mastí, balzámů a „*flastrů*“ na všelijaké choroby. Dále také lékařská poučení a pokyny k výrobě léků. Vedle čistě lékařských záležitostí zde nalezneme i kuchařské recepty. To vše je sepsáno bez jakéhokoli systému a v několika případech i bez nadpisů. Tyto strany nejsou uvedeny v registru na konci knihy, z čehož lze usuzovat, že text na nich vznikl před nebo, a to je pravděpodobnější, po dopsání hlavní části rukopisu. Jelikož se jejich obsah tematicky shoduje se zbytkem knihy, je možné, že tento text je poznamenáním k předchozím zápisům, které autor buď opomněl připsat k jednotlivým oddílům při jejich sepisování, nebo se jedná o „nové“ recepty, jež ještě během psaní hlavního textu neměl k dispozici (vyjma několika listů psaných jinou rukou).

Od folia 1^r je dílo nazváno souhrnným nadpisem „*[...] Počínají se knihy, kteréžto vlastně slovou jádrem vybrané z mnohých kněh lékařských s velikou prací [...]*“, které je opisem lékařských knížek mistra Křišťana z Prachatic. Obsah je rozdělen do oddílů, jichž je dohromady 66 (v registru 70). Z tohoto počtu odpovídají Křišťanovu dílu recepty v 34 kapitolách (včetně oddílů obsahujících v rukopisu již jednou vypsané

²⁶⁹ Tamtéž, fol. 100^v.

²⁷⁰ Tamtéž, fol. 70^v.

²⁷¹ Tamtéž, fol. 43^v.

²⁷² B. Havránek - J. Hrabák a kol. (edd.), Výbor z české literatury doby husitské II, s. 570.

recepty), tedy přibližně polovina, z nichž několik jsou v mistrově díle zahrnuty do jiných oddílů. V těchto 34 kapitolách autor rukopisu přepsal, někdy doslova a někdy volněji, Křišťanovy knihy. Nepřejal ale Lékařské knihy celé - chybí několik receptů a zcela vypustil návody na pouštění krve a pravidla zdravého života. Zbylých 32 kapitol nemá s Křišťanovými Lékařskými knížkami nic společného, i když oddíly o moci koření a ochraně proti moru mohou být převzaté i z jiných Křišťanových spisů, které jsem neměla k dispozici k porovnání. Navíc v oněch 34 kapitolách, které autor přebral od Křišťana, jsou zhruba tři čtvrtiny receptů, které se v mistrově díle nevyskytují a jsou tedy sebrané buď samotným autorem, nebo převzaté odjinud.

K léčbě nemocí a zranění i k prevenci se od nepaměti používaly hlavně nejrůznější léčivé byliny. V rukopisu je jim věnována celá kapitola (O moci koření, fol. 120^v - 123^v) a moc rostlin je vypsána i v jiných oddílech. Znalosti účinků jednotlivých léčivých bylin byla vlastní nejen kořenářům a kořenářkám, ale také lékařům a lékárníkům, kteří z nich běžně připravovali léčiva. Tyto znalosti, i když ne všechny, přešly do obecného podvědomí a staly se tak součástí lidového léčitelství. I dnes tvoří léčivé rostliny základ moderní farmakologie, ovšem nyní jsou jejich účinky známy detailněji. Z bylinek se připravovaly všemožné léky s různým použitím. K přípravě léků s vnitřním užitím se rostliny (celé nebo jejich části) vařily s vodou, vínem, octem, nebo pivem, kterýžto nápoj se pak pil, anebo se jen tak vkládaly do pití. Dále se také vařily se sádlem, což se potom jedlo. Některé recepty také doporučují jíst bylinky i syrové. Rostliny sloužily rovněž k výrobě léčivých vod, kterými se oplachovala postižená část těla. Vyráběly se z nich i různé masti, pytlíčky, oleje, koupele, páry a „*flastry*“, jež se přikládaly nemocnému na bolavé a nemocné místo. Ne všechny byliny, které se používaly, byly ale zdraví nezávadné, např. šťáva z bohlavu je jedovatá, i když se užívá vně, jak se radí v receptu „*Aby panně cecky nerostly*“, ²⁷³ a spousta jich nemá účinky jim připisované lidovou medicínou. Kromě takových rostlin se používala i toxická rtuť a různé chemické sloučeniny jako např. zelená skalice či nehašené vápno.

Nejen léčivé rostliny, ale také suroviny živočišného původu se hojně využívaly k přípravě léků. Především to bylo mléko (používalo se i mateřské mléko) a sádlo všemožných zvířat - hus, slepic a dokonce i psů, ježků a hadů. Někdy se používala

²⁷³ Jádro 1674, fol. 43^r.

zvířecí krev a vzácně i celá zvířata: např. recept na vodu z much pro oči nebo instrukce k výrobě léku proti epilepsii, ke kterému je potřeba smíchat s vínem na prach spálené štěně. K přípravě obkladů, mastí a mnohdy i nápojů se používaly i zvířecí výkaly (např. holubí, myší, nebo kozí) a někdy též lidské. Součástí mnoha receptů jsou také vejce, vosk, z nějž se často tvořily pilule, a med. Recepty určené pro bohaté lidi vyžadovaly k přípravě třeba i vzácné rostliny, perly nebo zlato. Několik receptů doporučuje rozdílné suroviny v závislosti na pohlaví pacienta. Kniha obsahuje i několik modliteb, které mají fungovat jako léčebný nebo alespoň úlevový prostředek. O nemocech se totiž věřilo, že je často způsobují zlé bytosti (např. můra) nebo sám ďábel.²⁷⁴ Modlitba se nemusela ani vyslovit. Jako prevence nemoci nebo i její lék stačila i modlitba napsaná na kousku papíru a nošená vždy s sebou, a to nejlépe na krku, anebo u srdce (tak se nosily i jiné předměty - nejčastěji rostliny). Některé takto psané modlitby se používaly i k řešení akutního problému. V takovém případě se psaly inkoustem nebo krví na papírky i na tělo nemocného. Léčilo se také pocením, klidem, nakuřováním a množstvím pověrečných praktik (např. potírání místa kamenem, na nějž nikdy nesvítilo slunce). Pověry se uplatňovaly i u prevence různých nemocí (hlavně epilepsie, přičemž se např. pokládaly různé bylinky na lůžko či do vyvrtaných děr do dveřních zárubní). Z rukopisu je také patrné, že lidé přisuzovali různou moc i barvám - k obvazování ran a nemocných částí těla se velmi často používalo modré sukno a množství léků se mělo připravovat v zeleném nádobí. Zelené barvě byla přisuzována také blahodárná moc na oči.

Některé kapitoly rukopisu se věnují i „*podstatě*“ člověka a diagnostice nemocí. Choroby se poznávaly nejčastěji z moči, tedy podle její barvy, zápachu a konzistence, krve a dalších tekutin.

U několika receptů autor přímo zmiňuje osobu, která by mohla být autorem receptu. Jsou to buď všeobecně známé osoby, nebo lidé, které možná znal autor osobně, nebo je znal přes někoho jiného: jistého Zdeňka, jenž mu poskytl návod na lék proti dně, nějakého pátera, paní z Hussičky nebo paní Fremutovou, která zase věnovala dobrý recept na mast pro lámání. Kromě těchto blíže neidentifikovatelných lidí a povšechně známých lékařských kapacit starověku (Galéna, „*Appokrata*“ [Hippokrata] a Plinia) a středověku (Avicenna, Theofrasta Paracelsa, Křišťana a Albíka z Uničova), zmiňuje rukopis také jména několika šlechticů: arciknížete Augusta Saského („*Prach arciknížete*

²⁷⁴ J. Čižmář, Lidové lékařství.

Augusta z saský země proti všelijakému jedu“),²⁷⁵ hraběnku z Thurnu a arciknížete Karla („Recept výborné vody dobré pro bolení žaludka i pro jiné všelijaké nemoci od paní hraběnky Ambrožový z Turnu, kterejž jest paní od jeho mi[los]ti arciknížete Karla dostala“),²⁷⁶ Kateřinu z Valdštejna a paní z Althanu („Voda pro kámen její m[ilos]ti panně slečně Kateřině z Valdštejna od paní z Altamu za zkušenou věc odesláno“)²⁷⁷ a paní Slavatovou („Lékařství jisté kdyby komu co uděláno bylo překaženo, nebo učarováno z boží pomoci zhojí se každý. Jest na mnohých zkušeno a toto lékařství jest od paní Adamový Slavatový“).²⁷⁸ Účinky některých léků autor vyzdvihuje pomocí jmen známých osobností, např. v jednom receptu na zažívací prach píše, že přesně takový dělával doktor Crato Maxmiliánovi II.²⁷⁹

Velmi rozsáhlou část rukopisu zabírají kuchařské recepty především na sladké pokrmy (piškoty, perníčky, dorty atd.). Tyto pokrmy sloužily nejen jako jídlo či pamlsek, ale i jako lék. Proti všelijakým nemocem se jako léčivo užíval třeba chléb nebo koláč pečený s bylinkami a dalšími přísadami. Do chleba se zapékaly i různé směsi, z nichž pečením vznikala mast, nebo se v něm rozpékalo koření, např. se tak připravovaly muškátové oříšky pro vyvolání potratu.

„Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ z roku 1674 uložené ve Vlastivědném muzeu dr. Hostaše v Klatovech patří společně s dalšími podobnými rukopisy k důležitým pramenům poznání lidové medicíny, pověr, botaniky a v neposlední řadě (díky obsáhlé části věnované kuchařským receptům) také staročeské kuchyně.

²⁷⁵ Jádro 1674, fol. 46^v.

²⁷⁶ Tamtéž, fol. 51^v - 52^r.

²⁷⁷ Tamtéž, fol. 67^r.

²⁷⁸ Tamtéž, 128^r.

²⁷⁹ Tamtéž, 49^v.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny nevydané:

Vlastivědné muzeum dr. Hostaše v Klatovech, Křišťan z Prachatic, Jádru vybrané z mnohých knih lékařských 1674, RK 80

Prameny vydané:

Alena Černá (ed.), Staročeské knihy lékařské, Praha 2006.

Hana Floriánová-Myškovská (ed.), Křišťan z Prachatic, O pouštění krve, Praha 1999.

Alena Hadravová - Petr Hadrava (edd.), Křišťan z Prachatic, Stavba a užití astrolábu, Praha 2001.

Bohuslav Havránek - Josef Hrabák a kol. (edd.), Výbor z české literatury doby husitské II, Praha 1964.

Zuzana Silagiová (ed.), Křišťan z Prachatic, Základy aritmetiky, Praha 1999.

Zdeňka Tichá (ed.), Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic, Praha 1975.

Literatura:

Klaus Bergdolt, Černá smrt v Evropě, Praha 2002.

Jiří Čarek, Městské znaky v českých zemích, Praha 1985.

Josef Čižmář, Lidové lékařství v Československu 1 - 2, Praha 1946.

Karel Čížek, Křišťan z Prachatic a jeho dílo z hlediska botaniky, Sborník Západočeského muzea v Plzni: Příroda 90, 1994, s. 1 - 39.

Ivan Hlaváček, Úvod do latinské kodikologie, Praha 1994.

Jiří Janča - Josef A. Zentrich, Herbář léčivých rostlin I - V, Praha 1994.

Jaroslav Kašpar, Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím, Praha 1976.

Jaroslav Kresánek - Jindřich Krejča, Atlas léčivých rostlin a lesných plodov, Martin 1988.

Robert K. Murray, Daryl K. Granner, Peter A. Mayes, Victor W. Rodwell, Harperova biochemie, Praha 2002.

Jan Novák, Naše jedovaté rostliny, Praha 1984.

Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM I - XXIIIIV.

Přemysl Paichl, Dějiny zubní medicíny, Praha 2000.

Vilma Partyková, Urinoterapie a nemoci, Praha 2002.

Roy Porter, Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost, Praha 2001.

Alena Pospíšilová, Bércový vřed, Dermatologie pro praxi 2, 2008, s. 79 - 84.

Stanislava Potrepčiaková - Jana Skříčková, Tuberkulóza, Practicus 7, 2008, č. 4, s. 24 - 29.

Vladimír Růžek (ed.), August Sedláček, Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty 2, Praha 2001.

Milada Říhová a kol., Kapitoly z dějin lékařství, Praha 2005.

Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004.

Ivan Šťovíček, Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. - 20. století pro potřeby historiografie, Praha 2002.

František Zuman, České filigrány XVI. století, Památky archeologické 33, 1923, s. 277 - 286.

Týž, České filigrány XVII. století, Památky archeologické 35, 1927, s. 442 - 463.

Internetové zdroje

Charles Moise Briquet, Les Filigranes. Dictionnaire historique des margues du papier dèsleur apparition vers 1282 jusqu'en 1600 [on-line]. Dostupný na <<http://www.ksbm.oeaw.ac.at>>.

Genealogie české šlechty [on-line]. Dostupný na <www.patricus.info>.

Naše řeč, ročník 8, 1924, č. 7 [on-line]. Dostupný na <<http://nase-rec.ujc.cas.cz>>.

Gerhard Piccard, Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart [on-line]. Dostupný na <<http://www.piccard-online.de>>.

Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.8.0. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A: Ediční poznámky

Příloha B: Slovník použitých staročeských výrazů

Příloha C: Tabulky č. 1, 2 a 3

Příloha D: Ukázky písma ze zkoumaného rukopisu

Příloha E: Filigrány

Příloha A: Ediční poznámky

Při tvorbě tabulek a citovaných slov a vět jsem se řídila edičními zásadami k vydávání novověkých pramenů uvedených v práci Ivana Šťovíčka.²⁸⁰ Text jsem transkribovala dle moderních pravidel českého pravopisu s tím, že jsem se snažila ponechat základní rysy staré češtiny. Způsob přepisu jednotlivých grafém, slabik a dvojhlasý -au- je uveden v podkapitole věnované pravopisu.

Značkou [?] jsou označena slova, u nichž si nejsem jista správným čtením či významem. Autorské a písařské chyby v textu jsou označeny [!]. Dalšími použitými značkami jsou < > pro škrty, { } pro text vložený autorem do poznámky, [] pro poznámky editora a [...] pro text vynechaný editorem.

Příloha B: Slovník použitých staročeských výrazů

Slovníček jsem sestavila s pomocí článku Karla Čížka ve sborníku Západočeského muzea v Plzni, herbáře Jiřího Janči a Josefa Zentricha, slovníku v edici Zdeňky Tiché Křišťanových lékařských knížek a Vokabuláře webového.²⁸¹

akštejn	jantar, magnetit
aloun	ledek
ambrožka	Světlík lékařský (<i>Euphrasia rostkoviana</i>)
balšán	Máta peprná (<i>Mentha piperita</i>)
bobek	Vavřík vznešený (<i>Laurus nobilis</i>), drobná kulatá věc či trus (např. kozi)
bobrový stroj	tekutina získávaná z bobřích žláz
borák	Brutnák lékařský (<i>Borago officinalis</i>)
boží dřevce	Pelyněk brotan (<i>Artemisia abrotanum</i>)
cecek	prs, prsní bradavka

²⁸⁰ Ivan Šťovíček, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. - 20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

²⁸¹ K. Čížek, *Křišťan z Prachatic*, s. 1 - 39.; J. Janča - J. A. Zentrich, *Herbář I - V.*; Z. Tichá (ed.), *Lékařské knížky*, s. 186 - 198.; *Vokabulář webový* [on-line]. Verze 0.8.0. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

celidon	Vlaštovičník větší (<i>Chelidonium majus</i>)
cicvár	Kurkumník zedoarie (<i>Curcuma zedoaria</i>)
čmíra	menstruační krev, menstruace
dobrýšek	Dobromysl obecná (<i>Origanum vulgare</i>)
dřevěný olej	olej ze dřevin, ale i olivový olej
farlejobé jablko	jablko odrůdy farlej, zvané také skřinka
flastr	obklad, náplast
hadové koření	Hadí kořen větší neboli Rdesno hadí kořen (<i>Bistorta major</i>)
hlíza	vřed, morová boule
hořký lupen	Lopuch větší (<i>Arctium lappa</i>)
hromové koření	Chřest obecný (<i>Asparagus officinalis</i>)
husí nůžka (nůžka)	kontryhel (<i>Alchemilla</i>)
hyssop	Yzop lékařský (<i>Hyssopus officinalis</i>)
jeleního roh	Jazyk jelení (<i>Phyllitis scolopendrium</i>)
kardus benedictus	bodlák (<i>carduus</i>) či snad Benedikt lékařský (<i>Cnicus benedictus</i>)
kavias	Čertkus luční (<i>Succisa pratensis</i>) či Chrastavec rolní (<i>Knautia arvensis</i>)
kondrhel	viz husí nůžka
koření sv. Jana	třezalka (<i>Hypericum</i>), snad Třezalka tečkovaná (<i>H. perforatum</i>)
koření sv. Ducha	Angelika lékařská (<i>Archangelica officinalis</i>)
kubeba	Pepř kubebový (<i>Piper cubeba</i>)

letkvař	kašovitá směs vařená z medu, cukru či sirupu a různých jiných přísad (ovoce, ovocných kůr, bylinek atd.)
listí svaté Máří	asi Vratič obecný (<i>Tanacetum vulgare</i>)
mast populium	topolová mast
matka	děloha
mejlí	jmelí
myšího ouško	Chlupáček zední (<i>Pilosella officinarum</i>)
nároky	varlata
návná kost	cystická zduřenina tkáně - především v okolí kloubů a šlach
odznobený	poškozený mrazem
opich	Miřík celer (<i>Apium graveolens</i>)
otěrek	částičky vzniklé strouháním nebo třením něčeho
pokrut(ka)	pečivo kulatého tvaru
prym	vyrážka, vřídky
přímět	zánětlivé kožní onemocnění
ptačí hnízdo	Smldník jelení (<i>Peucedanum cervaria</i>)
rak	rakovina
řecké víno	rozinky
slzy svaté Máří	Knotovka bílá (<i>Melandrium album</i>) či Hvozdík kropenatý (<i>Dianthus deltoides</i>)
starček	starček (<i>Senecio</i>) nebo Řepík lékařský (<i>Agrimonia eupatoria</i>)
svinské koření	Posed bílý (<i>Bryonia alba</i>) či Krtičník hlíznatý (<i>Scrophularia nodosa</i>)

šál	nádoba na pití - pohár, číše
šlak	mrtvice
štkavka	škytavka
topenička	topinka či suchar
tučný mužík	rozchodník (<i>Sedum</i>)
uhří	vřídky
utrejch	arzenik či nějaký silný nápoj
vejce	viz nároky
vitrolium	zelená skalice
vlašský kopr	Fenykl obecný (<i>Foeniculum vulgare</i>)
vláčkovitý	zkvašený
vlk	vřed, rakovina
vrabí	snad Kamejka lékařská (<i>Lithospermum officinale</i>)
zaječí lupen	Kyseláč luční (<i>Acetosa pratensis</i>), Podběl lékařský (<i>Tussilago farfara</i>) či Kopytník evropský (<i>Asarum europaeum</i>)
zanykl	Žindava evropská (<i>Sanicula europaea</i>)
zubák	Bertrám obecný (<i>Achillea ptarmica</i>)
zubal	viz zubák
žába	otok, puchýř, trudovina
zvonček	viz koření sv. Jana

Příloha C: Tabulky

Tabulka č. 1

Folio III^r (I^r) - XIII^v

Folio	Obsah
(I)	Proti škrkavkám
	Dobry klohdadlo udelat komu vsiva [?] spadne
	Rejstřík na rakovou mast
(II ^r)	Poznamenání jak se má klididlo nebo syřiště zadělat
	Pro nemoc svatého Valentýna
	Pro zimnici třetidenní
(II ^v)	Na mandlový mýdlo <ket> kerak se má dělat
	Akvavita [!] jak se dělati má a barvit
III ^r	Vodu pálit pro všelijaké nemoci k mazání
	Vodu pálit pro kámen z kalin
	Trank pro dušnotu aneb kdo nemá chuť k jídlu
III ^v	Prášek pro žaludek kdy jest zastuzený, co zažívati nemůže
	Když v hrdle bolí, že jest zateklý
	Líkařství pro srdce koho srdce bolí
III ^v - IV ^r	Prášek pro hlavní nemoc
IV ^r	Líkařství pro prym, flastr jak se dělá
	Líkařství pro psotník
	Zoft hrubě dobrý pro psotník
	Líkařství pro koliku
IV ^r - IV ^v	Pro zuby tyto věci jsou dobrý
IV ^v	Pro zření v životě
	Líkařství pro závrat dobrý
	Flastr pro prym hrubě dobrý
IV ^v - V ^r	Koho hlava bolí, závrat má a zdá mu se, jakoby mu pára z žaludku do hlavy vstupovala
V ^r	Pálení pro dušnost zkušeno
	Kusy kdulový pěkný takto se dělají

V ^r - V ^v	Bedrník do cukru zadělávaný takto se dělá
V ^v	Pro bláznění flastr takto se dělá
	Pro hlavní nemoc jest toto dobré
	Pro kámen dobrá věc
	Flastr pro prym dobrý
VI ^r	Dobrý chléb z bezinek pro ouplavici
	Jiné pro ouplavici neb červenku
	Jiné pro červenku
	Flastr pro uhození, když se začervená to místo, kde se uhodí
VI ^r - VI ^v	Voda hrubě dobrá pro oči
VI ^v	Pro zření v životě dobré
	Mast chladicí hrubě dobrá a voňavá jako pamáda
VI ^v - VII ^r	Mandlový perníčky takto se dělají
VII ^r	Perníčky citrónový
VII ^r - VII ^v	Takto se dělají piškoty
VII ^v	Preclíky
	Dobrý syrop aneb saft růžový takto se dělá
VII ^v - VIII ^r	Pro posílení hlavy
VIII ^r	Dobrý balzám aneb olej pro všelijaké polestem [!] a obsláštně pro kámen užitečný a sprobírovaný
VIII ^v - IX ^v (XII ^v)	<i>prázdné strany</i>
XIII ^r	Prášek na ruce
	Votrubky na ruce
XIII ^r - XIII ^v	Vlčí hrách jeden lot pro bělost a červenost. To je vod toho kvardiána Hyberna
XIII ^v	Pro byhy [!] recept [!] votoho [!] patera
	Poznamenání jaký recept votoho [!] patera
	Pro kuřinu nebo bradavici na nohách
	Purkací

Tabulka č. 2

Folio 1^r - 111^v

„Ve jméno svaté a nerozdílné trojice Boha otce, Boha syna, Boha ducha svatého. Amen. Počínají se knihy, kteréžto vlastně slovou jádrem vybrané z mnohých kněh lékařských s velikou prací; v kterýchžto kněhách nejprve sem dopsal {já Křišťann z Prachatic} o bolestech hlavy; a potom vše pořád dolů po těle z stupuje, o všech oudech a nemocech jejich až do prstů u spodku noh; jakož jméno a titul v této knize o každé nemoci nadepsanou jest, po němž se může jeden každý spraviti.“ (fol. 1^r)

Folio	Název oddílu	Podnadpis	Strana edice ²⁸²
1 ^r	Proti závratu a hlavy bolení	Ale že bolení hlavy z rozličných příčin pochází	-
1 ^r - 1 ^v		A protože povím vůbec, co mi se zdá na zkušení	-
1 ^v		Závrat v hlavě stává se z velikého hněvu	45
		Proti té nemoci závratu	45
		Těž proti závratu	45
		Jinak proti závratu	45
2 ^f		Kdo má závrat, jež to se stává z veliké nemoci, bolesti anebo tesknosti	46
		Proti závratu: to jest nemoc, ježto se od ní zbláznují	46
		K témuž takto	-
		Opět jináč	-
		Pro zbláznění z nemoci z závratu	-
		Opět jinak	-
		Opět jinak	-
2 ^f - 2 ^v		Opět jinak kdo již z té nemoci blázní	46

²⁸² Z. Tichá (ed.), Lékařské knížky.

2 ^v		Proti bolesti hlavy kdož rozum potratí	47
		Kdož z smysla vystoupí	-
2 ^v - 3 ^r		Proti bolesti hlavy, ježto počínají blázniti	47
3 ^r		Kdo z mysla vystoupí	-
		Kdo z mysla vystupuje	-
		Kdo rozum potratí	-
		Proti závratu těžkému	-
3 ^r - 3 ^v		Jinak	-
3 ^v		Komu mozk schne v hlavě	47
		Opět jinak komuž mozk schne	48
		Komu mozk schne a odstoupí	-
		Komu mozk odstoupí	-
		Kdo z mysla vystupuje	-
4 ^r		Kdo z smysla vystupuje, tak že i blázní	-
		Opět jinak	-
		Prášek proti šlaku nebo závratu v hlavě	-
4 ^r - 4 ^v		Pro závrať v hlavě a profuk	-
4 ^v		Pytlíček na hlavu pro závrať	-
		Na hlavu flastr přikládati pro závrať	-
		Proti bolesti hlavy	48
5 ^r		Opět jinak	-
		Item	-
		Item	-
		Proti bolení hlavy	-
		Jinak	-
		Item	-
		Výborný lék k hlavě	49
		Koho hlava ustavičně bolí	-
5 ^v		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Opět jinak	-
		Jináč	-

		Kdo má horkost v hlavě	-
		Proti nespání a bolení hlavy	48
		Opět jinak k hlavě z horkostí	-
		Posilnění hlavy	-
5 ^v - 6 ^r		Opět jinak	-
6 ^r		Kdo blázní a má hlavu neduživou kterakkolivek	-
		Jinak	-
		Koho často hlava bolí	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Pro horkost	-
		Pro bolení hlavy	-
6 ^r - 6 ^v		Jináč	-
6 ^v		Jináč	-
		Jinače	-
		Jináč	-
		Jináč	-
		Jináč	-
6 ^v - 7 ^r		Proti bolesti hlavy	-
7 ^r		Pytlíček pro hlavu	-
		Pro hlavní nemoc zkušený lékařství	-
7 ^r - 7 ^v		Bolest hlavy, která povstává z nedostatku matky	-
7 ^v		Proti všem nemocem hlavy, žaludka a vzhláště proti zimnici	-
		Počištění hlavy	-
		Jiné počištění	-
		K většímu uzdravení hlavy	-
7 ^v - 8 ^r		Proti bolné hlavě	-
8 ^r		Kdo nemůž spáti	49
		Aby mohl dobře spáti	-
		Mast proti nespání	-

		Kdo nemůž spaní míti	-
8 ^v		Kdo nemůž spáti	-
		Flastr pro spaní	-
		Pro spaní	-
8 ^v - 9 ^r		Kaše pro spaní	-
9 ^r		Těž pro spaní	-
		Jináč pro spaní	-
		Na hlavu flastr pro spaní	-
		Pro bolení hlavy a nespaní	-
9 ^v		Proti dně v hlavě neb jinde ježto láme člověka	49
		Komu dna v hlavě jsou	50
		Jinak	50
		Komuž zní v uších a hlavě	-
		Koho hlava často bolí aneb že rozum potratí	-
		Aby rozumu zase nabyl	-
10 ^f		Komu hlava zalehne i nos	50
		Počistění hlavy	50
		Kdo má hlavu prašivou	-
		Kdo má hlavu zkaženou	-
		Jinak	50
10 ^v		Mast na hlavu prašivou	51
		Lékařství k hlavě dobrý	-
	Počínají se líkařství na vlasy a na kadeře	Kdo chce míti dlouhé vlasy	-
		Chceš-li míti vlasy pěkné	-
10 ^v - 11 ^r		Jinak	-
11 ^f		Komu moly vlasy jedí	-
		Aby vlasy rostly	-
		Aby vlasy hustě rostly, když v nemoci slezou	-
		Jinak	-

		Proti molům na hlavě	-
11 ^v		Aby vlasy rostly	-
		Komu vlasy lezou	-
		Aby jměl kadeře	-
		Opět jinak	-
		Komu vlasy rostou	-
		Aby vlasy rostly na holém místě	-
12 ^f	Počínají se lékařství o nedostatku sluchu	Kdo jest hluchý a neslyší	51
		Jina [!] k témuž	51
		Jinak kdo jest hluchý a neslyší	51
		Opět jinak	52
		Jinak	-
12 ^f - 12 ^v		Opět jináč	-
12 ^v		Proti hluchotě	-
		Jinak	-
		Jináč	-
		Kdo počíná neslyšeti	-
		Proti bolesti v uších	-
12 ^v - 13 ^r		Jinak	-
13 ^f		Opět jináč	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Jinak	-
		Item jináč	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Jinak	-
		Jinak	-
		Proti znění v uších	-
13 ^v	Počínají se lékařství, když komu škvor vleze v ucho	Proti škvoru v uchu	52
		Jinak	52

		Opět jinak	-
		Jináč	52
13 ^v - 14 ^r	Počínají se lékařství rozličné na oči buďto proti červenosti, bělmu povlacc i proti všem jiným nemocem v vočích		53
14 ^r		Mast proti červenosti na oči i jinak velmi dobrá na slzavé oči nebo masité	53
		Proti bělmu na oči	54
		Jinak k očím	54
		Jiné a zkušené lékařství k očím	54
14 ^r - 14 ^v		Jiná voda k vočím kdo má povláčku na vočích nebo bělmo, nebude-li tlustá, tuto vodu budeš pouštěti	54
14 ^v		Aby měl jasné oči	55
		Počistění očí	55
		Proti otoku na očích	55
		Jinak	55
		Opět jinak	-
		Proti ourazu a červenosti na očích	55
		Jinak	55
15 ^r		Proti vlasům v vočích	55
		Jinak	56
		Proti otoku umenšení	56
		Proti poškvrně na oči	-
		Voda na oči velmi dobrá	-
		Proti červenosti na oči	-
		Lékařství na oči dobré	-
15 ^r - 15 ^v		Proti bělmu na oči	-
15 ^v		Proti hrubé mokrosti v očích	-
		K vočím tyto vody spolu slouží	-
		Item	-
		Proti povlacc a bělmu na očích	-

		Proti horkosti a zapálení očí	56
		Kdo má bělmo na očích	-
		K očím bolným dobrý lék	-
		Počistění na oči	56
16 ^f		Kdo má suché oči	-
		Voda na oči velmi dobrá, buďto povlacc červeným a mdlým očím	-
		Kdo má mdlé oči	-
		Koho oči velmi bolí	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Počistění na oči	-
16 ^v		Jinak	-
		Komu slzí oči	-
		Kdo má neštovice v vočích	-
		Jinak	56
		Kdo má oči krvavé	56
		Bělmo z očí spruditi	-
		Kdo má neštovice na očích	-
16 ^v - 17 ^t		Proti bolesti očí	-
17 ^f		Proti povlačce	-
		Voda k očím dobrá	-
		Jinak	-
		Proti očím slzavým	56
		Voda z much k očím	-
		Jinak	-
17 ^f - 17 ^v		Mistra Galena k očím lékařství	-
17 ^v		Proti mrákotě a červenosti	-
		Item	-
		Item	-
		Komuž vyroste hřebík v vočích	-
		Voda k vočím dobrá	-
18 ^f		Proti každé nemoci na oči	-

		K počištění zraku nade všechny věci	-
		Voda k očím velmi dobrá	-
		Kdo má oči krvavé	-
		Komu oči mdlejí	-
18 ^f - 18 ^v		Kdo má oči červené tak, že slzejí	-
18 ^v		Komuž jest povlaka	-
		Jináč	-
		Opět jináč	-
		Opět jinak na bělmo	-
19 ^f		Kdo má červené oči a slzy	-
		Kdo má klaní v očích a že mu víčka otekou	-
		Proti bolesti očí	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Proti povlace na oči	-
19 ^f - 19 ^v		Komu oči otékají, mast zkušena	57
19 ^v		Proti temnosti a mrákotě očí, povlace i bělmu	-
		Proti červenosti a opuchlosti na očích, kterékoliv příčiny	57
		Proti bělmu na oči mladým dětem	-
		Proti bolesti očí	-
		Jinak	-
19 ^v - 20 ^f		Mast na oči velmi dobrá	-
20 ^f		Jinak	-
		Komu uděláno na oči, ježto hledí a nic nevidí, to bývá někdy uděláno od zlých lidí nebo žen zlých	-
20 ^f - 20 ^v		Proti bělmu a povlace	-
20 ^v		Kohož oči bolejí z sucha	-
		Proti červenosti na oči	-
		Proti bělmu na oči	-

20 ^v - 21 ^f		Jinak	-
21 ^f		Opět jinak	-
		Pro oči dle Pymu	-
		Jinak	-
		Správa o zachování zraku	-
21 ^v		Pro hlavní nemoc hned, když se roznemůže	-
		Kdo počíná třestiti	-
		Když se z smyslem pozmine	-
		Správa a naučení odkud bolení hlavy pochází	-
		Proti bolesti hlavy od sleziny	-
22 ^f		Lékařství proti nespaní aneb tracení snů	-
		Pro spaní mast	-
		K témuž	-
22 ^f - 22 ^v		Prach výborný hodí se pro zbláznění aneb v hlavě porušení aneb kdo spáti nemůž	-
22 ^v	Počínají se lékařství proti rýmě a proti přílišnému tečení krve z nosu	Proti rýmě	57
		Jinak	57
		Nápoj proti rýmě	58
23 ^f		Jinak proti rýmě	58
		Opět jinak	58
		Jinak	58
		Opět jinak	58
		Pro rýmu	-
		Těž pro rýmu	-
		Komu krev často teče z nosu a nechce přestati	59
		Proti každému tečení krve z nosu a také z rány	-

		Komu krev z nosu teče	59
23 ^v		Jinak	59
		Opět jinak	-
		Jináč	59
		Opět jinak	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Rány hluboké krev zastaviti	-
		Komu krev z nosu teče často	-
		V kom se krev srazí	59
23 ^v - 24 ^r		Jinak k témuž	-
24 ^f		Kdo by se v nově [!] uřezal	-
		Kdo chce krev zastaviti	-
		Když z nosa teče krev	-
		Jinak	-
24 ^f - 24 ^v	Počíná se lékařství o malomocenství	Ale že ta nemoc jest velmi zlá a ohavná, protož se jí sluší vystříhati a vyzvědět od čeho se stává ta nemoc malomocná	-
24 ^v		Chceš-li poznati člověka malomocného	-
25 ^f		Proti malomocenství	-
25 ^v		Kdo jest malomocný neb trudovatý	-
25 ^v - 26 ^r		Proti malomocenství	-
26 ^f - 27 ^v		K témuž jiné lékařství	-
27 ^v - 28 ^r		Proti nákaze tváří a pupencům červeným	-
28 ^f		Chceš-li zahnati všecky pupence kteréžkolivěk na tváři	-
28 ^f - 28 ^v		K obnovení tváří po všem lékařství	-
28 ^v		Proti červenosti lidské tváři	-
		Proti svrabu, kterýž z malomocenství pochází	-
29 ^f		Kdo má svrab na tváři anebo kdekolivěk po těle	-

29 ^f - 30 ^f		Který počíná malomocněti	-
30 ^f		Jestliže kdo má tvář nečistou ten sobě touto mastí maž	59
30 ^f - 31 ^f		O této vodě se praví a pokládá, že drahosti její nemůž zlatem zaplatiti	-
31 ^f		Komu se tvář ospe neštovicemi	60
		Jinak	60
		Kdo má uhřívou tvář	60
31 ^v		Proti poškvrně na tváři	-
		Který člověk jest vnitř malomocný	60
		Kdo jest velmi malomocen na tváři	60
		Kdo má nepěknou tvář jakoby trudovatěl	-
		Kdo má neštovice a trudovitou tvář	60
31 ^v - 32 ^f	Počínají se líkařství proti tváři pihavé, zbádané i proti žábě na tváři	Kdo jest pihavý	61
32 ^f		Jinak	-
		Item	-
		Opět jinak	61
		Těž jinak	61
		Opět jinak	-
		Těž jinak	-
		Opět jinak	-
		Jináč proti pihám	-
		Jináč	-
		Opět jináč	-
32 ^f - 32 ^v		Proti pihám ženě na tváři	61
32 ^v		Jinak	62
		Opět jinak	-
		Těž jináč	-
		Proti důlkovate tváři po neštovicích	61
		Proti žábě na tváři	-

		Jináč	-
		Koho zlejí v lázni buďto jedem anebo jinou věcí	-
		Jináč	62
		Opět jináč	-
33 ^f		Těž jináč	-
		Opět jinak	-
		Těž jináč	62
		Proti žábě na tváři	62
		Jinak	62
		Opět jinak	62
		Kdo chce míti tvář barevnou	-
33 ^f - 33 ^v		Kdo chceš míti tvář bílou anebo ruce, když obojí ať učiní tuto mast	-
33 ^v		Aby jměl tvář pěknou	-
		Jináč	-
	Počíná se lékařství proti té nemoci, která slove nerod se mne dotýkati to jest, když koho německá myš na tváři uští	Jinak	63
		Opět jinak	63
		K témuž i tak k vlku	-
34 ^f	Počínají se lékařství k zubům i také co se jiných nemocí dotýče okolo oust	Kdo má zlé zuby	-
		Proti bolesti zubův	64
		Opět jinak	-
		Kdo má černé zuby	-
		Koho zuby bolejí	-
		Aby dětem zuby rostly	64
		Proti bolesti zubův	64
34 ^v		Jinak	-
		Opět jinak	-

		Těž jinak	-
		Jinak proti otoku zubův	64
		Komu se zuby vyklí od bolesti	64
		Jinak	64
		Opět jinak	-
		Item	-
		Item	-
		Aby zuby nikdy nebolely	-
		Proti bolesti zubův	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
		Jináč	-
		Těž jináč	-
34 ^v - 35 ^r		Opět jináč	-
35 ^r		Proti dřravému zubu	65
		Aby dřravý zub vypadl	-
		Koho zuby bolejí	-
		Jinak proti všem neduhům v oustech	-
		Proti bolesti zubům	-
		Jinak	-
		Aby bolný zub vypadl	-
35 ^r - 35 ^v		Proti bolesti zubův	-
35 ^v		Jinak	-
		Jináč	-
		Kdo má opar na ústech	65
		Komu smrdí z oust	-
		Proti smradu od zubův	65
		Koho často dásně bolejí	65
		Komu maso od zubův odevstane	65
		Komu se v ústech ospe	65
		Komu smrdí z oust	65
		Komu se pysky z sedají	65
		Jinak	65

		Kdo má lišej na tváři	-
36 ^f		Pro ouřaz kdo oněmí	-
		Jináč	-
		Kdo nemá chuti k jedení	-
		Jinak k témuž	-
		Opět jináč	-
		Jinak	-
		Opět jinak	-
	Počínají se líkařství proti všem nemocem, kteréž bývají v hrdle i také svrchu na hrdle	Proti žábě v hrdle	66
36 ^f - 36 ^v		Jinak	66
36 ^v		Opět jinak	66
		Opět jináč	-
		Jináč	67
		Těž jináč	-
		Proti žábě v ústech	-
		Jináč	-
		Opět jináč	-
36 ^v - 37 ^t		Opět jináč	-
37 ^f		Těž jináč	-
		Jináč	-
		Opět jinak	-
		Kdo má žábu, aneb že jej v hrdle bolí	-
		Kdo má žábu v hrdle	67
		Jinak	-
		Jinak	-
		Komu žába bejvá	-
		Item	-
37 ^f - 37 ^v		Proti štkavce kdo jí má	-
37 ^v		Jinak	-
		Opět k témuž	-
		Kdo má žlázy v hrdle	-

		Proti navné kosti v hrdle	-
37 ^v - 38 ^r		Jináč k témuž	-
38 ^f		Kdo má strupy v hrdle	-
		Komu hrdlo oteče	-
		Kdo má v hrdle nežit, že nemůž mluvíti	67
38 ^f - 38 ^v		Kdo má prym	-
38 ^v		Jináč pro prym	-
		Opět jináč	-
		Jináč proti prymu	-
		O jazyku také o prymu kdo by jej měl	-
		Item	-
38 ^v - 39 ^r		Jinak pro prym zkušené	-
39 ^f		Na hrdlo flastr pro obměkčení	-
		Komu hrdlo zmlkne	-
		Jinak	-
		Chceš-li dobrý hlas míti	-
		Kdo nemůž zpívati	-
		Pro dobrý hlas	-
		Jinak	-
		Opět jináč	-
39 ^v		Komu hrdlo zmlklo	-
		K opravení hlasu	-
		K prostrannému hlasu	-
		Komu hrdlo zmlkne	-
		K dobrému hlasu	-
	Počínají se líkařství proti těžkostem rozličným v prsech, kašli a dušnosti prsův	Proti kašli	68
		Jináč	-
		Proti dušnosti kašli	-
39 ^v - 40 ^r		Item	-
40 ^f		Proti dušnosti chudým	68
		Proti kašli	-

		Proti suchému kašli	-
		Proti kašli	-
		Jináč	-
		Kdo kašle a má prsy nečisté	-
		Jináč	68
40 ^r - 40 ^v		Opět jináč	-
40 ^v		Opět jinak	68
		Opět takto	-
		Kdo krvi kašle	69
		Proti všelikému kašli	-
		Jináč	-
		Opět jinak	-
		Proti dušnosti a kašli	-
		Proti kašlání	-
40 ^v - 41 ^r		Jinak	-
41 ^r		Proti přílišnému kašli	-
		Kdo má kašel těchto krmí má užívati a ne jiných	-
		Kdo jest mdlý pro kašel a že má srdce mdlé, tak že nemůž kašlati	-
		Proti kašli mistra Albíka lék	-
		Jinak	-
		Proti dušnosti v prsech	-
		Jinak kdo nemůž dýchati	69
		Sirop k prsům	-
41 ^r - 41 ^v		Jiný sirop	-
41 ^v		Jinak opět	-
		Komu jest těžko v prsech aneb že jej bolí	-
		Opět jinak	-
		Jinak takto	-
		Skládanej trunk takto se skládá, pro prsy koho v prsech bolí	-

		Pro těžkost v prsech a vochlazení jater	-
41 ^v – 42 ^r		Proti těžkosti prsy počistění	-
42 ^f		Kdo má zádulku v prsech	-
		Proti dušnosti	-
		K témuž	-
		Jináč pro dušnost	-
		Proti otoku prsnému	-
		Pro kašel malým dětem	-
42 ^v	Počínají se lékařství proti bolestem ženských prsův a které ženy mléka nemají, ještě jim je odjímají jiné zlé ženy a také aby pannám cecky nerostly	Kterou ženu cecky bolejí	-
		Které ženě prsy otekou	69
		Jinak	69
		Opět jinak	69
		Jinak k témuž	69
		Opět jinak	69
		Jinak	-
		K témuž jináč	70
		Opět jinak	70
42 ^v - 43 ^r		Jináč opět	-
43 ^f		Opět jinak	70
		Kterou ženu prsy bolejí	-
		Aby panně cecky nerostly	-
		Když počínají cecky boleti	-
		Kohož prsy bolejí	-
43 ^v		Která panna chce jmíti malé cecky	-
		Kdo má díru v prsech a to slove vlk	70
		Které ženě hnije prs, ta žena rci takto	-
		Které ženě mléko odejmou	-
		Která žena nemá mlíka	-
		Aby žena měla mnoho mlíka	70

		Aby žena dlouho mlíko měla	-
43 ^v – 44 ^r		Aby měla chovačka dosti mléka	70
44 ^f		Když se rozedmou cecky množstvím mléka	-
		Item	-
		Item	-
		Item	-
		Item	-
		Komu jest kule v prsech	-
		Proti odnímání kravám	-
		Jináč	-
		Aby mlíka neodjímalý kravám	-
		Aby neškodily kravám na mlíce	-
44 ^f - 44 ^v		Komu jest uděláno, že mu dobytek mře	-
44 ^v		Dobře dobytku učiniti	-
	Proti bolesti srdce i také klání v srdci	Proti bolesti srdce	71
		Komuž přijde náhle klání na srdce	71
44 ^v – 45 ^r		Ocet pro srdce a pro mdlobu	-
45 ^f		Flastr na srdce posilňující	-
		Koho srdce bolí aneb ho kule okolo srdce a v bocích nebo v prsech	-
		Koho okolo srdce bolí	-
		Proti bolesti prsí	-
		Proti bolesti srdce	-
		Proti otoku okolo srdce, prsům i každému otoku na těle	71
45 ^f - 45 ^v		Proti klání okolo srdce aneb jinde	71
45 ^v		Proti jedu a trávení	72
		Jináč	72
		Proti jedu kdyby komu byl dán	-
		Opět proti jedu	-
		Opět proti jedu kdyby jej kdo vypil	-

		Proti trávení a otoku	72
45 ^v - 46 ^r		Dryják výborný kterýž Diaetchearon [?] slove proti všelijakému jedu prospěšný	-
46 ^r - 46 ^v		Dryják nejvýbornější od Theofrasa velikého doktora, složený pro lidi vysokého urození a bohaté	-
46 ^v		Prach arciknížete Augusta z saský země proti všelijakému jedu	-
		Kdo se dotkne nětco jedovatého hada neb žáby a od toho by otěkal	-
47 ^r		Opět jináč koho had ustípne	73
		Kdo má hada nebo žábu v břiše ješto rostou	-
		Koho by had uštíp	73
		Opět jináč	-
		Kdo má hada v sobě	73
		Kdo by jed vypil	-
		Kdo má žáby v břiše	-
47 ^v	Počínají se líkařství proti klaní v bocích i také snědku a žaludkové nemoci	Kdo má klání v bocích	-
		Pro lámání ledví	-
		Pro bodení v bocích	-
		Proti bolení bokův	-
		Remedium aneb mocnost kořene šřovíku	-
48 ^r		Proti bolesti boku pravého aneb baukání v něm	-
		Proti bolesti boku levého	-
		Pro zlámání	-
		Těž pro zlámaninu	-
		Pro píchání	-
48 ^r - 48 ^v		Pro bolení v životě, nadejmání nebo	-

		života zření i pro kámen	
48 ^v		Koho kule v tom dolíku pod prsem	73
		Koho v boku kule	-
		Jinak	73
		Opět jináč	73
		Komu jest v životě těžko aneb že jej odejmá	-
		Proti trávení byt bylo od desíti let	-
48 ^v – 49 ^f		Proti nemoci žaludkové, jenž kra slove	-
49 ^f		Proti snědku by byl od roku aneb pěti let i více	-
		Opět jinak	-
		Kdo by co zlého snědl anebo vypil	73
		Proti snědku	-
		Kdo má žaludek zastuzený tak že i tratí	73
		Kdo nemůž jídla zachovati	-
49 ^f - 49 ^v		Prach k zažívání dobrý	-
49 ^v		Recept prachu zažívajícího	-
		Proti žaludku nemocnému když kdo nemá chuti k jídlu ani k pití	-
		Počistění žaludka když člověk chřapí, tomu stojí nečistota	-
		Koho břicho bolí	-
50 ^f		Proti snědku	-
		Lékařství proti trávení	-
		K počistění života	-
		Proti snědku	-
		Jináč	-
		Proti snědku a tracení i všelijakému neduhu v žaludku	-
		Proti snědku	-
50 ^f - 50 ^v		K počistění žaludka	-
50 ^v		Jináč	-

		K napravení žaludka	-
		Proti snědku	-
		Opět jináč	-
		Proti snědku a vodnému teleti	-
		Žaludka počištění	-
50 ^v – 51 ^r		Proti všem nemocem počištění a lékařství	-
51 ^r		Purgací přistrojiti	-
		Jináč pro purgací toto užívati neboližto pytlíček do piva udělati	-
51 ^r - 51 ^v		Lehkou purgací přistrojiti	-
51 ^v		Jiná purkací	-
		Krystýr takto se strojiti má	-
		Prach do omáčky pro zažívání žaludka	-
		O zastuzení žaludka nezažítí i též zažítí pytlík na žaludek	-
		Pro žaludek vzítí	-
51 ^v – 52 ^r		Recept výborné vody dobré pro bolení žaludka i pro jiné všelijaké nemoci od paní hraběnky Ambrožový z Turnu, kterejž jest paní od jeho mi[los]ti arciknížete Karla dostala	-
52 ^r - 52 ^v	Počínají se lékařství proti žloutenici: a proto se po snědku klade nebo se z snědku stává a jest trojí: žlutá, černá a zelená	Proti každé žloutenici lékařství	74
52 ^v		Item	74
		Proti žloutenici lék zkušený	-
		Jinak	-
		Opět jináč	-
		Item	75
		Opět jináč	-
		Item jináč	-

		Opět jináč	75
		Item jináč	-
		Jinak opět	75
53 ^f		Opět jinak	-
		Jináč	-
		Opět jináč	-
		Též jináč	-
		Opět jináč	-
		Item jináč	-
		Opět proti žloutenici	-
		Jináč	-
53 ^v		Item	-
		Opět jinak	-
		Item	-
		Item	-
		Item	-
	Počínají se líkářství proti všelijakým zimnicem	Nejprve sluší se věděti a znamenati, kolikerá jest zimnice	76
		Proti každodenní zimnici líkařtví	76
54 ^f		Studená nemoc	76
		Proti té zimnici lékařství	76
		Studená nemoc	77
		Proti té zimnici lékařství	77
		Proti zimnici napiš takto	-
		Proti tajné zimnici	77
54 ^f - 54 ^v		Proti všelijaké zimnici	-
54 ^v		Proti zimnici kterékolivěk	-
		Proti zimnici lékařství výborné	-
		Jinak proti zimnici	-
		Opět proti zimnici a proti všem nemocem hlavy i žaludka	-
		Opět jináč	-
		Jináč opět	-

		Kdo by v zimnici jakékoliv spáti nemohl	-
55 ^f		Proti zimnici čtvrtodenní i také tajné	-
		Item	-
		Opět jinak	-
		Proti zimnici kdo stolice jmíti nemůže	-
		Chvojkový prach počištění takto se má dělati	-
55 ^v		Proti zimnici	-
		Jináč opět	-
		Opět jináč	-
		Item	-
		Jinak opět	-
		Proti každé zimnici	-
		Jinak	-
56 ^f		Item	77
		Opět	-
	Počínají se líkařství komu hníjí plíce i játra, i také proti bolení sleziny a horkosti a koho kule	Kohož kule a plíce mu hníjí	78
		Komuž hníjí plíce	78
		Kdo má na sobě horkost	-
		Pro játra když jsou horký	-
56 ^v		Komu hníjí plíce neb játry	78
		V kom játra hníjí	-
		Koho játra bolejí a hníjí	-
		Proti též kosti v prsech a vochlazení jater	-
		Prach zažívající pro nedostatek jater	-
57 ^f		V kom plíce hoří tak že nemůž žízně uhasiti	-
		Proti žízni	-
		Koho slezina bolí	-

		Proti bolesti osrdí	-
		Komu játra a plíce hníjí	78
		Koho slezina ustavičně a často bolí	-
57 ^f - 57 ^v		Komu v životě plíce a játra hníjí	-
57 ^v	Počínají se lékařství proti té nemoci, ješto slovou souchotiny	A protož nejprve sluší věděti, od čeho se ta nemoc stává	79
58 ^f		Proti souchotinám	79
		Jináč	80
		Opět jináč	-
		Opět jinak	-
		Jináč opět	-
58 ^f - 58 ^v		Opět jináč	80
58 ^v		Opět jinak	80
		Mast pro schnutí takto se dělati má	-
		Tyto bylinky a koření do březový vody dáti se mají	-
		Pro neduživé oudy	-
58 ^v - 59 ^f		Komu schne všecko tělo aneb některý oud	-
59 ^f	Počínají se lékařství, kdo nemůž jídla zachovati, takže se vždy dáví i také kdo krvi chrká	Opět jináč proti tracení	81
		Kdo často tratí aneb se dáví	81
		Jináč	-
59 ^f - 59 ^v		Kdo chce, aby tratil nebo dávil	-
59 ^v		Proti tracení	-
		Jináč	-
		Kdo tratí krvi	81
		Opět jinak	-
		Proti tracení	-
		Jináč	-
		Opět Jináč	81
59 ^v - 60 ^f	Počínají se lékařství proti	A protož sluší věděti, od čeho se ta	-

	vodnému teleti	nemoc vodné tele stává	
60 ^f		Proti vodnému teleti	-
		Opět jinak	81
		Proti vodnatedlnosti	82
		Jinak k témuž	-
60 ^f - 60 ^v		Proti vodnému teleti	-
60 ^v		Jinak takto	-
		Paření proti vodnému teleti	-
		Kdo má vodné tele a že mu břicho otěká	82
		Proti vodnému teleti když člověk schne a břicho mu velmi roste	-
		Proti vodnému teleti	-
61 ^f		Jinak	82
	Počínají se lékařství proti všelijakým dnám	Proti střevní dně v životě	82
		Proti vnitřní dně	-
		Proti střevní dně	-
		Jinak	82
		Opět jinak	-
		Opět k témuž	83
61 ^v		Proti dně vnitřní	-
		Opět jinak	-
	Počínají lékařství proti bolesti břicha i také proti červům	Komu se břich nadejmá a otěká	83
		Jinak k témuž	-
61 ^v - 62 ^r		Proti bolesti břicha a od dýmání	-
62 ^f		Koho břicho bolí	-
		Koho v břiše hryže	83
		Volej proti hryzení v břiše	-
		Kdy jest veliké obměkčení i hryzení v břiše	-
		Proti rozličným červům v břiše	-
		Proti škrkavkám v břiše	83

		Jináč	-
		Proti srdečným	83
62 ^v		Komu břich tvrdne	-
		Pro zření a bolení v životě	-
		Proti zření	-
		Jináč	-
		Opět jináč	-
62 ^v - 63 ^r	Počínají se lékařství proti kamenu v měchejři, bolesti ledví a hřbetu	Chceš-li uměti dělati dobrý prach proti kamenu	-
63 ^r		Proti kamenu lék Mistra Avicena	-
		Item višňový klíh	-
		Proti kamenu v ledví	84
		Jinak	-
		Proti kamenu v měchejři	-
		Jináč	-
		Opět jináč	-
63 ^r - 63 ^v		Proti kamení každému	-
63 ^v		Proti kamenu	-
		Proti kamení celému	84
		Jináč k témuž	84
		Opět jináč	-
		Proti kamenu v měchýři	-
		Proti kamenu mužům neb ženám	-
63 ^v - 64 ^r		Jiná k témuž	-
64 ^r		Opět jináč	-
		Kdo má kámen v sobě	-
		Proti kamenu smrtebnému	84
		Proti kamení	-
		Jinak k témuž	-
		Opět k témuž	-
		Jináč	-
64 ^r - 64 ^v		Item proti každému kamení	-
64 ^v		Jináč	-

		Opět jináč	-
		Proti každému kamení	-
		Jináč	-
		Opět jinak	-
		Jináč proti kamenu	-
		Opět jinak	-
64 ^v – 65 ^r		Proti kamenu jináč	-
65 ^r		Opět proti kamenu	-
		Těž jináč	-
		Proti kterémukoliv kamenu	-
		Pro kámen líkařství zkušené	-
65 ^v		Voda pro kámen kterak se má strojiti	-
		Zkušený prach pro kámen	-
		Pro kámen	-
		Pro kámen	-
65 ^v – 66 ^r		Kapounová voda jak se má dělati	-
66 ^r		Pro kámen	-
		Jináč	-
		Těž pro kámen	-
		Jináč	-
66 ^v		Opět jináč	-
		Pro kámen	-
		Líkařství pro kámen	-
		Pro kámen a zhření	-
		Pro kámen	-
		Jináč	-
		Item	-
		Těž	-
66 ^v – 67 ^r		Na ledví	-
67 ^r		Voda pro kámen její m[ilos]ti panně slečně Kateřině z Valdštejna od paní z Altamu za zkušenou věc odesláno	-
		Proti bolesti ledví	-

		Kdo má studené ledví	-
		Koho ledví bolí	85
		Kdo zláme ledví neb jiný oud	85
		O bolení hřbetu a ledví	-
67 ^v		Koho bolí kost hřbetová, že se natrhne	85
	Počínají se lékařství proti řezavce a také kdož krvi močí	Kdo nemůž vody pustiti	85
		Jináč k témuž	85
		Proti řezavce	-
		Jináč k témuž	85
		Opět jinak	-
		Kdo nemůž vody pustiti	-
		Jináč	-
67 ^v - 68 ^r		Flastr proti nesnadnému pouštění moče a pro ukrocení kamenů přikládati na měchejř teplý	-
68 ^r		Kdo nemůž moče pouštěti	-
		Kdo nemůž vody držeti	86
		Jináč	86
		Jináč opět	-
		Opět k tomu	-
		K témuž jináč	-
		Kdož moči v loži	-
68 ^r - 68 ^v		Kdo nemůž vody pustiti	-
68 ^v		Jinak k témuž	-
		Kdo močí krvi	86
		K témuž jináč	86
		Opět jináč	86
	Počínají se lékařství proti palici, to jest, když koho konec bolí nebo hnije, komu nároky otekou i kdo má průtrž	Koho konec bolí	87
		Opět proti palici	-

		Komuž oteče konec	87
68 ^v – 69 ^r		Jináč k témuž	-
69 ^r		Proti palici šermu [?] není	-
		Item také	-
		K tomu jináč	-
		Item	-
		Proti kalu na nádobí ženském neb mužském	87
		Komu konec oteče	87
		Item	87
		Jináč k témuž	-
		Proti palici na konci	-
		Jinak k témuž	-
69 ^v		Item jinak	-
		Opět k tomu výborný lék	-
		Jinak na palici	-
		Item	-
		Item	-
		K témuž jináč	-
		Koho konec bolí příliš velmi	-
		Kdo má nežity na konci	-
70 ^r		Proti bolení konce	-
		Item	-
		Komu vejce otekou	-
		Více o otoku vajec	-
		Proti otoku nárokův	87
		Komu lůno oteče	88
		Proti průtrži	88
		Item	88
70 ^r - 70 ^v	Počínají se líkařství proti ženským nemocem, když od ní velmi teče čmíra a když se v ní stává čmíra i proti bolesti matky	Věděti nejprve sluší od čeho má se ta žena, když svou nemocí trpí varovati a čeho požívati v své nemoci	89

70 ^v		Proti přílišnému toku čmíry	89
		Opět k témuž	-
		Jináč takto	-
		Opět proti přílišnému toku	89
71 ^f		Opět výborný lék k tomu	-
		Která žena přirozenou nemoc trpí a má coby kouli v břiše	90
		Proti přílišnému toku by byl pak od půl léta jisté lékařství	-
		Proti přílišnému toku čmíry od které ženy jde příliš nemoc	-
		Jináč k témuž	-
		Opět proti čmíře	-
		Jináč proti tomu	-
71 ^v		Opět jináč proti ženské nemoci	-
		Opět jináč	-
		Proti bílé nemoci a čmíře	-
		Opět proti té nemoci	-
72 ^f		Proti ženské nemoci	-
		Jináč	-
		Proti přílišnému toku	-
		Opět jináč	-
		Item jináč	-
		Opět jináč	-
		A stává se ta nemoc	-
		K témuž jináč	-
72 ^v		Která žena nemůž své přirozené nemoci míti a ještě se v ní staví	90
		Jináč když se v ženě staví a to slove zasněta	90
		Která žena má kouli v břiše tak, že jí obecně řeže	95
		K témuž jináč	95

		Která žena nemůž míti přirozenou nemoci	-
		Která žena nemůž pravé své nemoci míti	95
73 ^f		Jináč k témuž	-
		Opět jináč	-
		Opět k témuž	-
		Opět k tomu	-
		Item takto	-
		K témuž opět	-
		V které ženě nemoc její tejná zstaví a že jí nemůž míti	-
73 ^f - 73 ^v		Která panna nemůž své nemoci přirozené míti	95
73 ^v		Proti kouli ženské	95
		Zahnání čmíry po porodu	-
		Item	-
		Proti rozražení čmíry	-
		Jináč	-
		Počistění ženy po porodu	-
		Lékařství ženám v porodu	-
74 ^f		Od které se ženy velmi lije a že přílišný tok v nemoci trpí	-
		Item	-
		Která žena sobě uškodí po dítěti, ješto nemůž vody držeti	96
		Která žena čije v sobě dítě	-
		Která se žena bojí, že by dítěte k času nedonosila	-
		Která žena po dítěti se zkazí	95
		Která žena jest po dítěti nemocná	-
		Když dítě nerovně leží v máteři	-
74 ^v		Který ženě vystoupí matka nahoru	-

		k srdci	
		Proti bolesti matky	96
		Pro uzdravení matky	-
		Když se v ženě matka zkazí	-
		Která žena má na sobě horkost, když leží na šestinedělích	96
		Pro matku	-
74 ^v - 75 ^r		Pro vyčištění života a matky	-
75 ^r		Které se ženě hne matka z místa	96
		Která se žena natrhne	-
		V které se ženě hne matka v životě dětmi	-
75 ^v		Které ženě hne se matka a k srdci se jí připouští	-
		Jináč k témuž	-
		Opět jináč	-
		Která žena hryže pivoňkový kořen	-
		Která žena nemůže porodit	-
		Jináč k témuž	-
		Aby zase matka na své místo vstoupila po porodu dítěte	-
		Proti ourazu těhotné ženě, která se urazí a bojí se, aby neprodila krom času	-
76 ^r		Jináč	96
		Pro potracení	-
		Která žena nemůž mrtvého dítěte porodit	-
		Jináč k témuž	97
		Opět k témuž	-
		Aby od ženy druhé rození vyšlo	-
		V které ženě lóže po dítěti zůstane	-
		Když žena břichatá sobě uškodí vězením, pádem neb těžkým dílem	-

76 ^v		Kterou ženu trápí bolesti v porodu	97
		Které se paní těhodné přihodí, že sobě ublíží zdviháním anebo během	-
		Která žena nemůž poroditi	-
		V které ženě hnije matka	-
	Počínají se líkařství proti červené nemoci, proti běhavce i kdož nemůž stolice jmiti a komu střevo vychází	Nejprve sluší věděti, od čeho se červená nemoc stává	97
77 ^f		Proti červené nemoci	97
		Opět proti červené nemoci	-
		Jináč k témuž	98
		Pro červenou	98
		Jináč opět	-
77 ^f - 77 ^v		Lékařství mistra Křišťana pražského proti červené nemoci	-
77 ^v		Proti červené nemoci	-
		Jináč k témuž	-
		Opět jináč	-
		Item	-
78 ^f		K témuž jináč	-
		Těž jináč	-
		Jinak	-
		Item	-
		Vezmi zvonček červený	-
		Opět jináč	-
		Jináč takto	-
		Item jináč	-
		Opět jináč	98
		K témuž jináč	-
78 ^f - 78 ^v		Naučení: čeho se má varovati kdožkolivěk trpí červenou nemocí	-
78 ^v		Proti červené nemoci	-

		Jináč	-
		Jináč	-
		Vzíti vejce	-
		Jináč	-
79 ^f		Pro červenou	-
		A takto se má ocet k připravení a k změkčení korálů nebo perel připravit	-
79 ^f - 79 ^v		Správa jakým způsobem by korály a perly připravený a změkčený byly, aby se v jedné každé polívce, v víně i vodě rozplynuly	-
79 ^v		Taktéž dobré jest nemocnému	-
		Těž také tím způsobem	-
		A komuž by krev tak velmi z nosu tekla	-
		Kdo má běhavku	98
		Opět kdo má sračku	-
80 ^f		Kdo jest měk v životě	-
		V kom se staví, že nemůže stolice jmíti	98
		Kdo nemůž kakati	98
		Kdo jest tvrd v životě	-
		Jináč	-
		Opět jináč kdo nemůž kakati mistr Křišť'an	99
		V kom se staví a jest tvrd v životě	-
		Jináč takto	-
80 ^f - 80 ^v		Kdo jest velmi tvrd v životě	-
80 ^v		Opět jináč kdo jest tvrd	-
		Kdo má ouplavici	-
		Opět jináč	-
		Kdo jest tvrd v životě	-
		Kdo nemůž kakati	-
		Opět jináč	-
81 ^f		Jináč	-

		Item	-
		Komu střevo vychází	99
		Opět jináč	-
		Komu střevo v lůno vchází	-
		Komu střevo zadkem vychází	99
		Jináč komu střevo vychází	-
		Item	
		Item	-
81 ^v		Item	-
		Proti fiku v zadku	99
		Jináč proti fiku aneb komu zadek hnije	99
	Počínají se lékařství proti šlaku, když umře člověka jedna polovice, ruka anebo noha a když který oud na těle schne	Proti šlaku když kdo leží a nemůž choditi aneb některým oudem vládnouti	100
		Jináč proti šlaku	100
82 ^f		Opět jináč	100
		Proti náhlému šlaku, komuž ruka, noha neb některý jiný oud umře a uschne	100
		Jináč takto	-
		Item	-
		Proti šlaku i proti pakostnici	-
82 ^f - 82 ^v		Proti šlaku	-
82 ^v		Opět jinak	-
		Znamenej proti šlaku	-
82 ^v - 83 ^r		Opět proti šlaku	-
83 ^f		Pro šlak	-
		Pro šlak	-
		Jináč	-
		Voda pro šlak kterak se má dělati	-
83 ^f - 83 ^v		Jináč pro šlak	-
83 ^v - 84 ^r	Počínají se lékařství proti dně ale, že jest dna rozličná	Protož sluší věděti, od čeho se ta nemoc stává	101

84 ^r		Proti dně	102
		Čtvrté se dna stávají	102
		Proti dně s vtokem	102
		Jináč	-
		Opět jiné zkušené	102
		Proti dně v ledví	-
84 ^v		Proti dně kterékolivěk: v plecích, v rukách nebo v nohách	-
		Proti pakostnici dobré	-
		Jináč takto	-
		Proti dnám zkušené lékařství	-
		Jináč komu dna škodí	-
		Těž proti dně	-
84 ^v – 85 ^r		Opět jináč proti dně	-
85 ^r		Jináč takto	-
		Proti dně v nohách a to slove v latině Podagra	-
		Koho by měly dna napadnouti	-
		Pro dna na nohy	-
		Proti dně Zdeňkův lék	-
85 ^r - 85 ^v		Opět proti dně, která kyše	-
85 ^v		Jináč proti dně	-
		Proti dně když oteče	-
		Proti dně kde jest koliv	-
		Proti dně kdož již leží a nemůže choditi	-
86 ^r		Proti dně mrtvé, kterému člověku ruce i nohy strnou, tak že bude, jakoby jej šlak porazil nemoha se ani hnout	103
		Opět proti dně	-
		Jináč proti dně takto	-
		Opět jiné proti dně	-
86 ^v		Mast proti dně dobrá	-
		Jiná mast pro dna	-

		Opět proti dně dobré	-
86 ^v – 87 ^r		Opět proti dně	-
87 ^f		Jináč proti dně	103
		Komu ruka neb noha schne	-
		Jináč k témuž	103
		Opět jináč	103
		Mast když komu který oud schne	-
87 ^v		Kdo má křeč	104
	Proti přímětům počínají se lékařství	Proti přímětu	104
		Jinak takto	104
		Opět proti přímětu	104
		Item	104
		Jinak proti přímětu	-
88 ^f		Opět proti přímětu	105
	Počínají se lékařství proti neštovicím, nežitům, pryskýřům, svrabu i proti strupům	Komu se neštovice vyvře	105
		Proti dobré neštovice	105
		Proti každé neštovici	105
		Proti černé neštovici	105
		Proti vnitřní neštovici	106
		Opět jináč	-
88 ^f - 88 ^v		Proti svrabu na těle	-
88 ^v		Jináč proti svrabu	106
		Opět proti svrabu na těle	-
		Opět jináč proti svrabu	106
		Proti chrastám a svrabu	106
		Opět proti svrabu	-
		Jináč	-
		Proti suchému svrabu	-
89 ^f		Proti svrabu na rukou neb na nohách	-
		Jináč	-

		Opět takto	-
		Kdo má mnoho nežitův	106
		Opět proti nežitům	106
		Proti střilům	107
89 ^v		Jináč takto	-
		Proti pryskýřům	-
		Komu jsou střily	107
	Počínají se lékařství proti strupům a proti dně, která kyše pod strupy ven	Kdo má veliké a hrubé strupy, pod nimiž vychází hnůj	-
89 ^v - 90 ^r		Kdo má strupy na nohách ješto pocházejí ze dny	-
90 ^v		Proti dně, která kyše i pro neštovice	-
		Opět jináč	-
90 ^v - 91 ^r	Počínají se lékařství proti nohám, která se provalují	Který člověk má nohy, ješto mu se provalují	108
91 ^r		Proti otoku lékařství	-
		Jináč	-
		Jináč	-
		Proti otoku všelikému	-
91 ^r - 91 ^v		Kdož otéká na těle a že mu otok v nohy jde	109
91 ^v		Proti rozličnému otoku na těle	-
		Kdož oteče na těle a se odedme	-
		Jináč takto	109
		Proti otoku rozličnému	-
		Item	-
91 ^v - 92 ^r		Opět jináč	-
92 ^r		Komu opuchnou ruce neb nohy pro hnůj	110
		Komu nohy otekou aneb že má vodné tele	110
		Komu noha otěká	-
		Kdo má otok na nohách	-

		Komu nohy otékají neb který jiný oud	111
		Jináč takto	-
92 ^v		Jináč	-
	Počínají se lékařství proti vlku na noze, proti raku a díře v noze	Proti vlku na noze	-
		Proti vlku na noze, ruce, cecku aneb kdekoliv jinde	-
		Jináč	-
92 ^v – 93 ^r		Jináč proti vlku na noze	-
93 ^f		Jináč proti bolesti na noze, aneb že má díru a nechce zaceleti	-
		Kohož nohy bolejí	-
		Komu vlk jí nohu – takto jsem slýchal od jednoho lékaře	-
		Komu noha hnije neb jiná věc na těle ženě nebo pacholíku	-
93 ^v		Item tento prach	-
		Proti nohám shnilým, jenž z nich teče	-
93 ^v – 94 ^r		Prach dobrý na provalenou nohu	-
94 ^f		Item k shnilým nohám takto	-
		Opět proti shnilé noze	-
		Prach dobrý na hnilá místa	-
		Proti shnilosti a bolesti oudův z ourazu	-
		Proti shnilému místu	-
94 ^f - 94 ^v		Komu těžče z nohy bolné	-
94 ^v		Proti shnilé noze	-
		Díra v noze když se pění aneb kdekoliv jinde	-
		Proti shnilému masu	-
94 ^v – 95 ^r		Proti shnilým nohám	-
95 ^f		Proti raku a díře v noze	-
		Jináč proti díře a raku	-
		Item	-

		Proti díře na noze i jinde kdekoliv	-
		Proti raku na nártch	-
95 ^f - 95 ^v		Proti raku kdežkoliv jest	-
95 ^v		Jináč proti raku	-
	Počínají se lékařství, kdo sobě zláme ruku a nohu i proti vyminutí nohy a ruky	Proti zlámání ruky nebo nohy	-
		Proti vyminutí ruky nebo nohy	-
		Jináč takto	-
		Opět jináč	-
95 ^v - 96 ^t		Proti třesení rukou, noh i jiných oudův	-
96 ^f		Mast anebo balsám proti chromým rukám i nohám po kolice	-
		Komu železa aneb pouta nohy zhnětou	-
		Komu se ruka nebo noha skříží	-
		Koho nohy bolejí od ustání na cestě	-
		Komu mozk schne v ruce nebo v noze	-
96 ^v	Počínají se lékařství proti živému vlasu, červu pod nehtem i také krticím	Proti živému vlasu	-
		Jináč takto	-
		Opět jináč	-
		Mast proti živému vlasu	-
		Jináč takto	-
		Opět jináč	-
		Proti červu za nehtem	-
96 ^v - 97 ^t		Jináč	-
97 ^f		Proti živému vlasu	-
		Proti červům kdekolivěk	-
		Proti krticům a červům velkým jako pondravům	-
		Jináč proti krticím	-
		Pro krtice	-

		Mast proti krticím	-
97 ^f - 97 ^v		Proti krticem rozjedlým zkušené	-
97 ^v		Jináč proti krticím	-
	Počínají se lékařství proti kuří řiti na prstech, proti zpárům a kdo se zabodne	Proti kuří řiti na prstech	-
		Kdo má zápary mezi prsty	-
		Komu nohy ze spod vydají	-
		Kdo má mrti ze spod noh	-
		Jináč proti vrtelece	-
		Item jináč	-
97 ^v - 98 ^r		Proti zabodení trnem, hřebíkem neb šípem postřelení, aby ven bez bolesti vyšel	-
98 ^f		Opět jináč	-
		Jináč takto	-
		Proti nohám odznobeným	-
98 ^f - 98 ^v	Počínají se lékařství proti veliký nemoci svatého Valentýna i padúci nemoci		111
98 ^v		Proti padúci nemoci	112
		Jináč proti veliké nemoci	-
		Opět jináč	112
		Těž jináč proti veliké nemoci skušeno	-
		Proti padoucí nemoci	-
		Jináč takto	112
98 ^v - 99 ^f		Opět jináč	112
99 ^f		Jináče k témuž	-
		Proti veliké nemoci	113
		Jináč takto	-
		Item	-
		Item	-
		Proti veliké nemoci	-

99 ^f - 99 ^v		Jináč takto	-
99 ^v		Proti padoucí nemoci voda pálená z vlaštovic	113
99 ^v - 100 ^r		Jináč proti padoucí nemoci	-
100 ^f		Item	-
		Opět proti veliké nemoci	-
		Jináč proti padoucí nemoci	-
		Opět jináč takto	-
		Opět proti veliké nemoci	-
100 ^f - 101 ^r		Jináč opět	-
101 ^f		Proti padoucí nemoci	-
		Jináč k té nemoci	-
		Opět proti veliké nemoci	-
101 ^v	Proti spálení ohněm, opaření, od hroma opálení i jináč	Proti opaření čímkoliv	116
		Proti spálenině	116
		Jináč	116
		Opět jináč	117
		Kdyby kdo zmučen byl, takto mu učiň	117
		Proti spařením ohněm neb oukropem	117
		Opět proti spálení	117
		Jináč takto	117
		Opět jináč proti každé spálenině	117
102 ^f		Koho hrom opálí	118
	Počínají se lékařství proti rozličným nemocem dětinským i proti božci	Které dítě má božec, že jej odedme	118
		Proti srostu dítěte	118
		Které dítě má hlísty totiž škrkavky	119
		Item	119
		Jináč k tomu	119
102 ^v		Které dítě velmi pláče	119
		Aby dítě neplakalo	119

		Proti zamlkání dítěte	119
		Item	119
		Pro psotník	-
		Jináč	-
		Item	-
		Prášek pro psotník	-
102 ^v – 103 ^r		Jináč	-
103 ^f		Které dítě má podjejd	119
		Které dítě má veliký pupek	119
		Když dítěti pupek vychází	120
		Aby mūra dítěte nezsála	120
		Jinak aby mūra nessála	120
		Když malé dítě ňáké zření a boukání v životě mají a nemají stoliček	-
		Jináč proti baukání a zření	-
103 ^v		Když malý dítě má mnoho stolic a že jsou nezažitý	-
		A proto děťátko mívá nezažitý stoličky	-
		Když malý dítě mnoho stoliček má: totiž za den tři neb čtyři a že nezažitý jsou	-
		Item	-
		Když děťátko nemůž lehce vody pouštěti a že k ní tlačiti musí a těžce mu to přichází	-
		Jináč	-
103 ^v - 104 ^r		Když malý dítě má veliký tlačení k vodiče, buďto pro větry neb kdyby kámen byl a že by jemu nad lunkem voteklo	-
104 ^f	Počínají se lékařství na rány i také zstavění krve z ran i proti divýmu masu a komu teče klítvosr	Žehnání na rány	-

		Item mast na rány	-
		O dobrém prachu na rány	-
		Mast k ráně nevyhojené	-
		Item	-
104 ^v		Proti postřelení kulkou neb šípem	-
		Rána aby byla zacelelá	-
		Komu rána zle vycelí	-
		Mast na rány dobrá	-
		Komu žíly přetnou	-
		Kdo má velké rány sečené	-
		Komu se rána nemůže hnojit	-
		Aby kosti z rány ven vyšly	-
104 ^v – 105 ^r		Komu se žíly krčí	-
105 ^f		Kdo má ránu jakžkoli velkou	-
		Když chceš raněnému krev zastaviti	-
		Proti zastavení krve z rány bodené	-
		Kdo chce krev staviti z kterékoliv rány	-
105 ^f - 105 ^v		Aby krev stála	-
105 ^v		Item zaklínám	-
		Komu jde klídvosr	-
		Proti vojenskému masu	-
		K témuž takto	-
106 ^f	Spis o rozličných mastech jakým způsobem mají dělány bejti	Mast komu oud některý schne	123
		Mast hnojící	123
		Mast šerá proti ranám smrdutým	124
		Mast pruská tuto	124
106 ^v		Mast pruská obecná	124
		Mast bílá takto má býti dělána	124
		Jináč	124
		Mast na rány velmi dobrá	126
		Opět jináč	126
106 ^v - 107 ^r		Mast topolová	126

107 ^f		Mast proti vlku dobrá	126
		Mast hojící i celistvá	127
		Mast hojící	127
		Kosti zlámané aby se hojily a svalily	127
		Komuž maso hnije a umře	127
		Komu krev nechce státi a jest rána hluboce probodená	127
107 ^f - 107 ^v		Mast dialtová dobrá komu oudové schnou	128
107 ^v		Jinak ta mast takto má dělána býti	128
		Mast Apostolicon	128
		Mast milost boží řečená	129
107 ^v - 108 ^r		Ta mast může se lépe tímto způsobem dělati	129
108 ^f		Mast proti bolesti ješto shání maso sama v sobě	130
		Mast celistvá proti každému otoku	130
		Mast kdož nohu zlomí	130
		Proti tesknosti	131
108 ^f - 108 ^v		Mast proti nespaní	131
108 ^v		Mast koho hlava bolí	131
		Proti střevní dně mast	131
		Mast proti dně dobrá	132
108 ^v - 109 ^r		Mast dialtová takto se dělati má	-
109 ^f - 109 ^v		Mast Populium takto se dělati má	-
109 ^v		Mast pro rány a pro matku	-
		Mast pro matku zkušená	-
109 ^v - 110 ^r		Červená mast takto se dělati má	-
110 ^f - 110 ^v		Mast pronikající takto se dělati má	-
110 ^v	Počínají se lékařství proti zkousání od psa vzteklého i také zhryzení vlčímu a koho kočka zdrápe	Koho pes vzteklý ukousne	121

		Jináč k tomu	-
		Opět jináč	121
110 ^v – 111 ^r		Item	121
111 ^r		Item takto	121
		Opět k témuž	-
		Item jiné písmo takto	-
		Item jiné písmo na chlebě piš takto	-
		Jináč na chlebě napiš	-
		Item	-
		Koho pes ukousne	121
		Jináč opět	122
		Proti zkousání vlčímu člověka neb dobytčete	122
111 ^v		Mast bude-li potřeby proti vlčímu zkousání	-
		Koho vzteklý pes ukousne	-
		Opět takto	-
		Jináč k témuž	122
		Koho kočka zdrápe a že oteče	122

Tabulka č. 3Folio 111^v - 233^v

Folio	Kapitola	Podnadpis
111 ^v - 112 ^r	Počínají se lékařství proti hlízám	Když komu hlíza naskočí
112 ^r		Proti hlízám trunk
		Jináč k témuž
		Item
		Opět proti hlíze
		Item
		Item
		Proti hlíze ať se provalí
		Proti hlíze
112 ^v		Proti hlízám a trávení
		Komu se hlíza vyvře
		Jináč proti hlízám
		Opět proti hlízám
		Aby se hlíza propustila i nežit
		Jináč takto
		Těž proti hlízám
		Aby hlíza dozrála
113 ^r		Opět proti hlíze lékařství
		Proti bolesti hlíze
		Koho hlíza napadne lékařství výborné
		Po morní nakažení lékařství
113 ^r - 113 ^v		Jiný recept
113 ^v		Letkvař pro morový povětrí
		Jináč
		Letkvař v moru pro zlé povětrí
		Pro morní povětrí
		Jináč pro mor
113 ^v - 114 ^r		Voda nezaplacená takto se dělá zlatem

		[poznámenáno prohození: Voda zlatem nezaplacená takto se dělá]
114 ^r - 115 ^r	Počíná se zpráva a lékařství, kterak se máš zachovati ve zdraví od zlého povětří v mor	Atvin takřečený mistr to praví, že každý člověk šesterou věc činí, bude s boží pomocí dlouho živ a zdrav
115 ^r		Proti moru pilule
		Proti moru ne šelmě
115 ^v		Času moru a šelmy
		Proti povětří zlému
		Proti moru jenž zachovává a posiluje v mor času šelmy
		Dyamunum dělej takto
115 ^v - 116 ^r		Lékařství v mor velmi dobré
116 ^r - 116 ^v	Sluší znamenati, že člověk každý složen jest podle člověčí podstaty ze čtyř živlův, jenž jsou podstata a příčina zbytečné všech věcí	
116 ^v	Počíná se kapitola druhá, kterak má býti poznána po vodě nemoc, zvláště od kterého živlu řečeného pochází	
116 ^v – 117 ^r	Počíná se kapitola třetí o poznání nemoci	
117 ^v	Počíná se kapitola čtvrtá o rozeznání ženských i také panenských vodách	
	Tuto se vypisuje o moci dubového mejlí	Za Appokras největší mistr jakož jest byl ve všem pohanstvu
118 ^r		Angel
		Těž
		A kdož má červenou nemoc
		Komuž chtějí játry hníti

		Kdož má chlísty aneb škrkavky
		Opět jináč
118 ^r - 118 ^v		Angel boží přinesl toto poselství
118 ^v		O dubovém listu také toto
		Spis o hadové kůži tento jest, kdož ji míti může
118 ^v - 119 ^r		Také jest nemoc, ježto slove Noli me tangere
119 ^r		Také kdož má ránu jakoužkolivěk
		Také když žena těhotná jest
		A také kohož pes vzteklý uhryzne
		Tuto se vypisuje o hadové krvi
119 ^r - 120 ^r		Tuto se vypisuje o moci bukvicové
120 ^r - 120 ^v		Víno pálené má tuto moc
120 ^v	Dryák má tyto moci a hodí se k mnohým lékařstvím	
	O moci koření	Barvínek
121 ^r		Polej má tuto moc
		Verbena má tuto moc
		Čekanka má tyto moci
		Jazejček má tyto moci
		Jitroci má tyto moci
		Benedikt bílý
121 ^r - 121 ^v		Benedikt červený má tuto moc
121 ^v		Svatého ducha koření
		Bedrník jest pomocen
		Bukvice má tyto moci
		Hadové koření
		Zeměžluč
		Sléz kdož s vodou vaří
121 ^v - 122 ^r		Máta to koření má tyto moci
122 ^r		Locika
		Starček má tuto moc
		Kejchavka má tuto moc
		Zázvor

		Muškát
		Květ muškátový
		Hřebíček
		Cicvár
		Skořice
		Pepř
122 ^v		Bobek
		Kdo nemůž močiti
		Jináč
		Kdo krvi močí
		Kdo nemůž vody zadržeti
		Komu nároky otekou
		Koho konec bolí
		Proti kamenu
122 ^v – 123 ^r		Jináč
123 ^r	Prach pro kámen takto se dělati má	Líkařství pro kámen
		Kapounová voda jak se dělati má
123 ^v	Proti těžkému porodu ženskému	Proti počištění po porodu
		Proti ženské nemoci
		V které ženě lože ostane
		Která žena nemůž poroditi
		Která žena jest příliš nemocná
		Která žena má nečistou matku
123 ^v – 124 ^r	Které se ženě matka hnula z místa a k srdci jí přistupuje a že nemá v čas své nemoci	
124 ^r		Pro matku a bolení v životě
		Proti bolení v životě
		Chceš-li ženě chtivost uhasiti
		K témuž totiž, kterou ženu cecky bolejí
		K témuž
		Proti žízni

		Proti hluchotě
		Jináč
124 ^v		Proti ukousnutí vzteklého psa
		Komuž jest živý vlas
		Jináč
		Aby vlasy rostly
		Aby moly vlasů nejedly
		Proti divýmu masu
		Proti smrdutému duchu
		Kdo těžce dejše
		K témuž jinak
124 ^v - 125 ^r		Proti dušnosti
125 ^r		Proti bolesti a těžkosti v prsech
		Proti kašli
		Jináč
	Syrop tento jest proti flusům a vnitřním nedostatkům	
		Jestli větry pro ně lékařství
		Aby krev z rány zstavil
125 ^v		Aby dobře spal
		Proti padoucí nemoci
		Item
		Opět jinak takto
		Proti melancholii
		Koho bolí pupek
		Lékařství toto zkušené proti zření
		Proti tesknosti
126 ^r		Pro posilnění těla
		Pro posilnění a mdlobu
		Růžová letkvař
	Lékařství pro bílou anebo bledou nemoc	Kdo má zimnici
126 ^r - 126 ^v		Kdož má červy v zubech

126 ^v		Proti neštovici, která kyše
		Kadidlo má tyto moci
		Kdo má dna
		Proti zimnici
		Tuto se znamená řezanice Rudoltová
127 ^r		Lékařství proti neštovicím
		Líkařství pro památku
127 ^r - 127 ^v	Recept kterak se dělati mají svíčky černý, co se nimi pro votok kouří	
127 ^v - 128 ^r		V šestinedělích žufeň takto se dělati má
128 ^r	Lékařství jisté kdyby komu co uděláno bylo překaženo nebo učarováno z boží pomoci zhojí se každý. Jest na mnohých zkušeno a toto líkařství jest od paní Adamový Slavatový	
128 ^r - 128 ^v		Pro průtrž dětem
128 ^v		Lékařství ženám těhotným
		Jiný líkařství ženám těhotným
		Jiný líkařství ženám těhotným
		Jiný líkařství
128 ^v - 129 ^r		Žufeň
129 ^r		Voda pro matku
		Proti souchotinám
		Proti trhání v nohách
129 ^v		Recept flastru ženám těhotným
		Líkařství dětem když se osepají
		Jinak
130 ^r		Psí víno
		Saft aneb voda z psího vína
		Komuž ostrý flus do očí padá
		Hojení horkých otevřených a kysavých aneb

		tekutých vředů
		Bylina s solí stlučená
		Dobrá mysl
		Dobrá mysl s fiky jedená
130 ^v		Dobrá mysl
		Dobrá mysl
		Květ dobré mysli
		Zkušené lékařství pro všelijakému plynutí břicha
		Vezmi listí dobré mysli
		Komuž v pokrmích dodánu bolehlavu
		Dobrá mysl s kopytníkem
		Dobrá mysl
131 ^r		Ženy, kteréž nedostatek trpí v mléku
		Dobré mysli
		Voda z dobré mysli
		Zevnitř
		Dobrá mysl
131 ^r - 131 ^v		Paření
131 ^v		Koření do lázní
		Když těžce stůně k porodu
		Mast
		Poznamenání se dítě v životě matky síliti má
		Item pro posílení dítěte
132	<i>prázdný list</i>	
133 ^r - 133 ^v		S nátržníku
133 ^v		Proti chrkání a plivání krvi
		K témuž dobrý prášek
134 ^r		Kdož má [vynechané slovo], to jest zimnici třetího dne
		Proti střevnímu zření a neb psotníku
134 ^r - 135 ^r		Zevnitř
135 ^r		Přirození moci a účinkové
135 ^r - 135 ^v		Vnitř

135 ^v – 136 ^r		Zevnitř
136 ^v - 138 ^r		Verbína
138 ^r - 139 ^r		Přirozený moci a účinkové
139 ^r – 140 ^v		Bedrník
140 ^v		Na prašivinu na životě neb kdekoliv
		Proti prašivosti všelikému hovadu
141 ^r	Letkvaře strojiti z vořechů vlašských	Muškatelky hrušky strojiti
		Pomoranči strojiti
141 ^v		Citrín strojiti
		Jináč citríny
141 ^v - 142 ^r		Strojiti jiné lékařství z koření
142 ^r		Zázvor také může se tak strojiti
142 ^r - 142 ^v	Letkvaře jiné koření v cukru	Růžová letkvař
142 ^v		Tyto strojiti z květu levandulového volového
		Letkvař bzová
142 ^v – 143 ^r		Letkvař z višně
143 ^r		Letkvaře lité z kdoulí do forem
143 ^r - 143 ^v		Letkvař světlá kdulová
143 ^v - 144 ^r		Piškot dobrý aneb chléb královský
144 ^r		Těž kdoulová hustá
144 ^r - 144 ^v		Jináč též kdulová
144 ^v		Letkvař z kůr melounových
		Letkvař z meruněk
		Letkvař višňová
144 ^v - 145 ^r		Višně strojiti a syrop z nich v nemocech palčivých pro žízeň velmi dobré
145 ^r		Letkvař z mořských jahod ty žluté jsou
		Letkvař růžová
		Letkvař bzová
145 ^v		Růžovej cukr
145 ^v – 146 ^r		Syropy strojiti
146 ^r		Růžovej syrop

		Vořechy čerstvé chovati
		Jináč
		Višně čerstvé míti
		Perník dobrej strojiti z cukru
146 ^v		Perník na způsob Normberského dělati
		Prustkvoreč jiným obyčejem
146 ^v - 147 ^r		Opimel jak dělá který appatikáři dělají
147 ^r		Syrop z jablek zralých
		Letkvař z kdulí
		Letkvař
147 ^r - 147 ^v		Hrušky do cukru dobré
147 ^v		Melouny do cukru nebo medu
147 ^v - 148 ^r		Babu mandlovou dělati
148 ^r		Jináč
		S pomorančích kůr jablek letkvař
		Ztracené kuře přistrojiti
148 ^v		Sejr madlový
148 ^v - 149 ^r		Mandlové vejce
149 ^r - 149 ^v		Marcipány dělati
149 ^v		Českej mestrejch
		Panadu dělati
		Tyto perníky velmi dobré v strojeném koření byly
150 ^r		Preclíky cukrový péci
		Jak se dělati má piškotový chléb
		Syrop fialový z modré fialy
150 ^r - 150 ^v		Syrop růžovej takto se dělá
150 ^v		Syrop marjánkový
		Syrop z černých višěň
150 ^v - 151 ^r	Cukrový trubičky takto se dělají	Nejprve trubičky tělný takto se dělají z Johannis permit a z fialy
151 ^r		Trubičky modrý z vorlíčku
		Trubičky z listí marjánkového
151 ^r - 151 ^v		Trubičky z zelené levandule

151 ^v		Takto se lístky burákový dělají
		Sedmikrása takto se dělá
		Lístky z žlutého květu
151 ^v - 152 ^r		Bez takto se dělá
152 ^r		Syrečky růžový
		Syrečky fialový modrý
		Lístky od veliké růže červené
		Letkvař malinová světlá
152 ^r - 152 ^v		Mandly bílý jak se dělají: takto se dělají
152 ^v		Mandly skořicový
		Mandly žlutý strojiti
		Takto se z protažených kутten kusy do forem podařily
152 ^v - 153 ^r		Podařily se kusy kутtnový do plechových loupků dělání
153 ^r		Takto se bílý kusy kутtnových podařily
		Takto se zofft kутtnovej do škatulek dělati má
		Takto se letkvaře dělati mají
153 ^v		Jak se piškoty dělati mají
		Citrony do cukru se dávají tím způsobem
153 ^v - 154 ^r		Týmž způsobem i kdule se strojí, když se pěkně obloupí a prostředkové z nich vykrojí
154 ^r		Vzítí kутten jednu libru, cukru tlučeného půl druhý libry
		Takto se okurky zadělávají
154 ^r - 154 ^v		Cukr růžovej pennavej
154 ^v - 155 ^r		Letkvař z hamrlí takto se do skleniček dělá
155 ^r		Kterak se citrín v Rusích strojívá
155 ^r - 155 ^v		Jinak citrony zadělávati
		Letkvař španělskou do skleniček, jest pěkná světlá, takto se dělá
155 ^v - 156 ^r	Druhé knihy	Piškoty, které se na topinky krájejí
156 ^r - 156 ^v		Preclíky mandlové takto se dělati mají

156 ^v – 157 ^r		Perníky cukrový takto se dělají
157 ^r		Piškoty kutnový takto se dělají
157 ^v - 158 ^r		Letkvař kuttnová v zoftu slove špalková
158 ^r - 158 ^v		Pokates strojiti
158 ^v		Item
158 ^v - 159 ^r		Kdyby samej broskvovej pokates jmíti chtěla
159 ^r		Broskve v zoftu kutnovým do skleniček
159 ^r - 159 ^v		Letkvař zabarvovaná do skleniček
159 ^v - 160 ^r		Citronáda takto se dělati má
160 ^r - 160 ^v		Kterak se citrín v kusech dělati má
160 ^v		Letkvař kuttnová ryšavá s citrínem do skleniček takto se dělá
160 ^v - 161 ^r		Cukr růžovej pěňavej takto se dělá
161 ^r - 161 ^v		Letkvař višňová do skleniček pro šály
161 ^v		Letkvař z hamrlí takto se do skleniček dělá
161 ^v - 162 ^r		Kdyby pro lékařství višňový zoft míti chtěl
162 ^r		Rybízový saft takto se dělá
		Růžovej tlučenej cukr, slově cukr rozžatý, takto se dělati a spraviti má
162 ^v		Když chceš míti takový cukr z jiných věcí, takto se dělá
		Tyto pak letkvaře se dělati mohou tím vším způsobem
162 ^v a 167 ^r		Letkvař litá světlá do forem takto
167 ^r - 167 ^v		Mast růžová takto se dělati má
167 ^v		Růžový olej takto se dělá
167 ^v - 168 ^r		Pro posilnění a pro horkost v jakékoliv nemoci na pulse na rukou i pod kolenami na žíly dobré lékařství
168 ^r		Mazání na prsích, když těžkost v prsech jest
168 ^r - 168 ^v		Routová mast pro božec k mazání dobrá
168 ^v		Pytlík pro kámen takto dělati
		Vanu pro kámen z těch nadepsaných věcí a bylin

		může se přistrojiti
168 ^v - 169 ^r		Flastr pro spaní aneb pro spaní takto
169 ^r		Perníky medové takto se dělají mají
		Pěkná prohlídací letkvař z jablek, jsou přepsané z německých kněh
169 ^r - 169 ^v		Koření bedrníkové zadělávati
169 ^v		Kterak se marcipán do forem dává
169 ^v - 170 ^r		Kutnový perník dělají a pící
170 ^r		Cukrový caletky aneb všelijaký perníky i preclíky dělají
		Item
		Na půl tuctu perníčku jak se dělají
170 ^v		Do cukru víno v hrozných dávati
170 ^v - 171 ^r		Marcipány v formě jako ledek dělají
171 ^r		Višně v jíše strojiti
		Item
171 ^r - 171 ^v		Zázvor strojiti
171 ^v		Sprostěj obecní perník dělají
		Dvakrát pečený perník
		Na způsob Nymberského perník
172 ^r		Opět jináč
		Kterak má jeden lejtrovati cukr byť pět nebo šest liber bylo
172 ^r - 172 ^v		Vořechy strojené dělají
172 ^v		Kterak se meruňky strojiti mají
		Hrušky muškatešky strojiti
172 ^v a 174 ^r		Čerstvé višně strojiti
173	<i>Vytržený list</i>	
174 ^r		Dorty z mandlí dělají
		Dort z hrušek
		Z jablek dort
		Květ bzový smažiti
174 ^v		Jinej z mandlí dort strojiti

		Dort z byliny všelijaké z zelnaté
174 ^v - 175 ^r		Dort z žemle udělati
175 ^r		Piškoty kutnový takto se dělají
175 ^r - 175 ^v		Bokates lektvař takto se dělá
175 ^v - 176 ^r		Letkvař kutnová v zaftu slove špalíková takto se dělá
176 ^r		Letkvař kutnová zabarvovaná do forem neb do skleniček
176 ^r - 176 ^v		Letkvař kutnová litá do forem takto se vařiti má
		Letkvař višňová do skleniček na šály
176 ^v - 177 ^r		Preclíky mandlový takto se dělají
177 ^v		Perníky cukrový takto se dělají
177 ^v - 178 ^r		Perníky medový takto se dělají
178 ^r		Jak se z syrových kdoulí letkvaře dělají
		Z protažených kdulí
178 ^r - 178 ^v		Perníky kdulový
178 ^v		Lektvaře hustý do skleniček
		Perníky jako Normberský
178 ^v - 179 ^r		Druhý perníky
179 ^r		Kterak se preclíky dělají
		Kterak se pomoranči zadělávati mají od paní ze Hussiczky
179 ^r - 179 ^v		Recept na leceltky aneb perníky kterak se mají strojiti
179 ^v		Z mandlí bílejších perník
		Perník pěkněj brunátnej přičervenalý barvy strojiti
179 ^v - 180 ^r		Kterak jeden dělati má chléb cukrový
180 ^r		Jinej chléb cukrovej strojiti
		Bílej chléb, který vzhůru najde a naskočí strojiti
		Křížalky kutnový v cukru strojiti
180 ^r - 180 ^v		Kutnový lektvař strojiti
180 ^v		Letkvař co by mohl nejčistší míti strojiti
		Kterak se zlatá voda pálí proti šlaku

180 ^v - 181 ^r		Takto se Aqua Vita strojiti má
181 ^r		Recept a trunk proti morovému povětří
		Toto lékařství pařiti se dobrý jest pro bledou
181 ^v		Dryák strojiti, kterýžto lidem i dobytku prospěšný jest
		Užívá se ho takto, když komu v žaludku těžko jest
		Led takto se dělá na marcipány, perníčky, načkoliv chceš
		Druhej led
		Zoft višňový aneb jakýkoliv
182 ^r		Meruňky
		Marcipány
		Piškoty bílý takto se mají dělati
182 ^r - 182 ^v		Perníčky bílý
182 ^v		Piškoty jiný
		Jiný perníčky bělý
182 ^v - 183 ^r		Medový perníčky
183 ^r		Normberský perníčky
		Skořicový perníčky
		Jiný perníčky
		Kdoule jak se vaří a do forem lijí
183 ^v		Kdoule v cukru červený
		Broskve
		Hrušky
		Perníčky
		Jiný perníčky
183 ^v - 184 ^r		S medem perníčky
184 ^r		Já takto kdoulový kusy dělám
	O moci řeřichy a jiných rozličných bylin jaké moci mají a vody z nich pálené	O řeřiše
		O karafilátu pro mdlobu
184 ^r - 184 ^v		O marjánce

184 ^v		Proti mdlý hlavě
185 ^r		O catoriji
		O mateří douška
185 ^r - 185 ^v		O rautě
185 ^v		Proti červům stromu
		O řepičku
186 ^r - 186 ^v		Zevnitř
186 ^v		Proti močení krvi
186 ^v - 187 ^r		Voda z řebříčku strojí se takto
187 ^r - 187 ^v		Mast čertkusová
187 ^v		O kopřivě
187 ^v - 188 ^r		Vnitř
188 ^r - 188 ^v		Zevnitř
188 ^v		Proti třetího dne zimnici
		O chluché kopřivě
188 ^v - 189 ^v		Svinský kořen
189 ^v – 190 ^r		Pětilístek s květem bílým
190 ^r		Vokřachky
190 ^r - 190 ^v		Zevnitř
190 ^v		O řimbabě
190 ^v – 191 ^r		Zevnitř
191 ^r		Proti bolestem a zření v životě šestnedělky po porodu znamenitý koláč
191 ^r - 191 ^v		O lípě
192 ^r		O vrabí
		Zkušené lékařství proti každodenní zimnici
192 ^r – 193 ^r		O listí sene
193 ^r - 193 ^v		O pivoňce
194 ^r - 195 ^r		O rmenu a neb heřmánku
195 ^r - 195 ^v		Olej rmenový
195 ^v - 196 ^r		O bzu, bez horní
196 ^r - 196 ^v		Letkvař bzová takto se dělá
196 ^v		Proti lámání

		Ostropes
196 ^v – 197 ^r		Pelyněk
197 ^r		Kohož hlava bolí od šlemovitých flusův
		Proti bolesti kloubní aneb podagře
197 ^r - 198 ^r		Pelyněk
198 ^r		O brotanu
198 ^r - 198 ^v		Proti žloutenici jisté a zkušené lékařství
198 ^v – 199 ^r		Zevnitř
199 ^r		Proti otoku očí
199 ^r – 200 ^v		Máta planá
200 ^v – 201 ^v		O hyssopu
201 ^v – 202 ^v		O břechťanu
202 ^v – 203 ^v		O kondrheli
203 ^v - 204 ^r		O krušině
204 ^r		Proti morové ráně
		Proti hlavní nemoci
204 ^v		Item
		Lékařství pro hlavní nemoc
		Proti šlaku neb poražení řeči neb oněmění
		Picí med aby za víno šmakoval
205 ^r		Na prym srdeční
		Jiné k témuž
		Jiné
		Pro psotník
		Proti kamenu
205 ^r - 205 ^v		Pro horkost žaludka a jater
205 ^v		Pro prym
		Jináč
		Aby mohl spáti
205 ^v – 206 ^r		Pro kámen
206 ^r		Smradlavá voda kterak se má dělati
206 ^r - 206 ^v		Proti vlku na noze
206 ^v	Počíná se lékařství k zubům a	Kdo má zlé zuby

	také jiným nemocem okolo úst, ale nejprve sluší věděti, že každý člověk dokonalý má zubův dvaatřicet	
		Proti zubům
		Jinak
		Jinak
		Item
		Jinak
		Jinak
		Komu se zuby vyklí od bolesti
		Jinak
		Item
207 ^r		Aby nikdy zuby nebolely
		Jinak vezmi blínu
		Jinak
		Opět jinak
		Jinak
		Opět jinak
		Proti bolesti zubův i proti všem neduhům v ústech
		Proti bolesti zubův
207 ^v		Item
		Jinak
		Kořen jitrocelový
		Kdo má černé zuby
		Aby dětem zuby rostly
		Aby zub bolný vypadl
		Kdo má vapor
		Proti smradu od zubů
		Kdo má smrdutý duch
		Jinak
		Komu maso od zubů odevstane
		Komu se v ústech ospe

208 ^r		Komu se pysky z sedají
		Item
		Kdo má lišej na tváři
		Kdo se ztepe až oněmí
		Kdo nemá chuť k jídlu
		Jinak
		Jina [!]
	Počínají se lékařství proti všem nemocem, kteréž bývají proti žábě	Jinak
208 ^v		Jinak
		Opět k témuž
		Jinak
		Opět jinak
		Jinak
		Proti žábě v ústech
		Jinak
		Item
		Jinak
209 ^r		Proti zhaže
		Item
		Item
		Proti štkavce
		Opět jináč proti štkavce
209 ^v		Kdo má žlázy na hrdle
		Proti navné kosti
		Jinak
209 ^v – 210 ^r		Recept na rány též do života užívati
210 ^r		Cur trunk
210 ^r - 210 ^v		Poznamenání kterak se mají na růži hojit
210 ^v		Koho voči bolejí
		Koho voči bolejí a jsou červený
		Pro bělmo na vočích

		Proti povlance a červenosti očí
		Vody na oči dobrý
210 ^v – 211 ^r		Komu slzy z očí tekou
211 ^r		Proti horkosti v očích
		Jinak
		Červenou mast vařiti do svatého Filipa Jakuba jest nejlepší
211 ^r – 212 ^f		Kardus Benediktus
212 ^r		Jinak
		O krve stavění
212 ^v		Korál ztlučený
		Jinak žehnání
		Jinak
		Jinak
		Jinak proti témuž
		Ku počištění hlavy
		K témuž
		Většímu zdraví hlavě a očí
		Proti bolné hlavě po uražení
213 ^r		Item
		Všedobr proti mornímu nakažení prospívá kašli
		Pro rýmu
		Item borákové semeno
		Proti třesení srdce a omdlávání
		Proti zbláznění
213 ^r - 213 ^v		Dobré jest, kdo je od hada uštknut
213 ^v		Jiná
		Kdo má velkou horkost v prsech
		Toto předoznamené lékařství s vinnými kvasnicemi
		Flastr z mejlí
		Mejlí hlohové a jabloňové
		Marštaléri praví

213 ^v – 214 ^r		Rebarbarum
214 ^r		Vorlíčkové semeno
		Pálená voda z té byliny
		Voda vorlíčková
		Proti zření
		Proti ustavičnému v životě tření
		Baziliková voda
214 ^r - 214 ^v		Vezmi štěrbák
214 ^v		Oupor, šťáva z něho
		Voda pálená
		Proti rúži, pekelnímu ohni
		Proti otokům prsů
		Mejlí hruškový
		Jedlový mejlí
		Mejlí, pryskyřice a vosk
215 ^r		Ředkvové semeno
		Ředkev kaldou na břicho kdo nemůž močit
		Lékařství pravdě zkušené ku porodu
		Proti znění v uších
		Šparklu voda
215 ^v		Kapusta v slepičí polívce
		Koho had uštípne
		Proti svrabu a prašivosti
		Proti ukousnutí vzteklého psa
		Proti bolení z čel
216 ^r		O jelení hubce jinak lanější
		Houbu lazelníčka, kdy se matka v bříše pohne
		Trank z polní rútky proti vodnatedlnosti a slezině
		Divizna
		Když si člověk třísku či hřeb do těla vrazí
		Listí s octem stlučené
		Husí nůžka
		Prach z husí nůžky

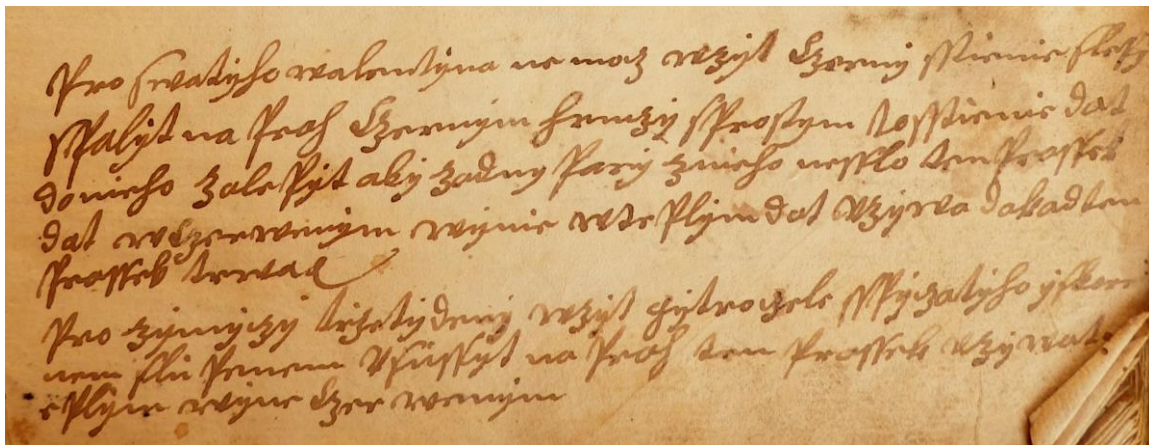
216 ^v		Semeno fialové
		Voda fialová
		Proti šlaku, závratu, padoucí nemoci
216 ^v - 217 ^r		Měsíček
217 ^r		Zkušené lékařství proti zastaralým neduhům
		Ostružina kořen
		Proti prašivně
		Popel z routy
217 ^v		Který děti střevní psotník mají
		Pro červenku
		Kdo nemá čichu
		Kdo má v střevech boukání
218 ^r		Komu krev z ran hrubě teče
		Voda z vlaskýho kopru
		Kořen s medem smíchaný na ukousnutí vzteklého psa
		Libé a dobré lékařství pro oči
218 ^r - 218 ^v		Aby pivo nezkyšlo
218 ^v	O všelijakých vodách	Ambrožková voda
219 ^r		Anýzová voda
		Alounová voda
		Balšánová voda
219 ^r - 219 ^v		Bukvicová voda
219 ^v		Bedrníková voda
		Bzová voda z květu samého
		Boraková voda z květu
220 ^r		Čekanková voda
		Chmele planého voda z vrchův mladistvých
		Celídonová voda
220 ^v		Černohlávková voda
220 ^v - 221 ^r		Diviznová voda z kvítí
221 ^r - 221 ^v		Dubová voda z listí mladistvého
221 ^v		Dobré mysli voda takové moci má

		Fialy modré voda
221 ^v – 222 ^r		Nos [?] Campi totiž polru květ
222 ^r		Jeleního jazyka voda
222 ^r - 222 ^v		Jitrocelová voda
222 ^v		Husí nožky voda
		Hromového koření voda
		Hadového koření voda
222 ^v – 223 ^r		Jalovcová voda
223 ^r		Yzopová voda
		Jablečniko [!] voda
		Jahodová voda
223 ^r - 223 ^v		Kostivalová voda
223 ^v		Kopru vlaského voda
		Z kopřiv voda této moci jest
223 ^v – 224 ^r		Kopytníková vody [!] této moci jest
224 ^r		Kozlíková voda
224 ^r - 224 ^v		Levandulová voda
224 ^v		Lilium Convallium voda
224 ^v – 225 ^r		Liliová voda
225 ^r - 225 ^v		Libečková voda
225 ^v		Mateřídoušky voda
225 ^v – 226 ^r		Mátová voda
226 ^r		Majoránová voda
		Malinová voda
		Netřesková voda
		Pelyňková voda
226 ^r - 226 ^v		Řezabinová voda
226 ^v		Psího vína voda divnou moc má a velmi užitečná
226 ^v – 227 ^r		Polejová voda
227 ^r - 227 ^v		Víno pálené latině Aqua Vita má tyto moci
227 ^v		Růtky polní voda
		Rojovníková voda
		Routy zahradní voda

		Rmenová voda vonnej
227 ^v – 228 ^r		Voda z rakův pálená
228 ^r		Šalvějná voda
		Štěrbová voda
		Šafránového květu voda
228 ^v		Višni mořských anebo židovských voda
		Zanyklová voda
		Proti bílé nemoci
		Proti zimnici
228 ^v – 229 ^r		Kdo má hlízu aneb nežit
229 ^r		Lékařství na hlavu
229 ^r - 229 ^v		Kdoby byl velmi zaraněný
229 ^v		Proti žloutenici
		Když žena má nasležený břicho
		Kdo by zbit a raněn byl
		Pro zimnici
230 ^r		Koho hlava bolí a neboli závrať mívá
		Proti otokům a článkům
		Proti těm ještě jsou od ran studený
		Těm ještě krvi chrkají
		Růže velmi studená a krečená na rány
		Proti těm ještě v hrdle mají mokrost
		Proti horkosti
230 ^v		Svatého Antonína voheň
		Komu se játra nebo plíce zapálí
		Komuž by opuchli dásně
		Komu střevo vychází zadkem
230 ^v – 231 ^r		Flastr na střevo aneb na fik
231 ^r		Mast k témuž
		Komuž by rána smrděla
		Mast na czestu
		Mast proti nespaní
231 ^r - 231 ^v		Mast zubům a dásněm

231 ^v		Mast aby ránu zavřel
		K témuž
		Chceš-li ránu otevřít
		Mast proti tej bolesti ješto slove vlk
231 ^v – 232 ^r		Mast proti tej nemoci ješto slove nedotykej mě
232 ^r		Prach prudký
		Prach bílý
		Prach komuž klívdasr teče
		Prach prudký proti divnému masu
		Mast pro chuť a jedení dobrá
		K stavění klané vody aneb klívdasru
		Mast k měkkým ranám
232 ^v		Mast
		Mast hlavám zbitým
		Pro hlavu zbitou
		Komuž by dna aneb spuchliny u článkův a nebo kdekoliv
		Komuž by vlasy dolů lezly
		Kdo by jměl v rukou neb na noze bolest
		Kdo by dna měl
233 ^r		Komu plíce hnijí anebo játra
		Koho voči bolejí
		Které dítě dušné jest
		Ke všelikým otokům
233 ^r - 233 ^v		Mast pro lámání od paní Fremutový
233 ^v		Voda pro horkost
		Komu vejce čistí krev, kdy se jí
234 ^r (- 235 ^v)	Registrum těchto kněch lékařských jest sepsán vedle počtu abecedy při jednom každém artikuli litery postavené, co o čem a proti jaké nemoci hledati kdo chtíti bude i podle počtův listův spraviti se může, jakž níže pořád položeno jest	

Příloha D: Ukázky písma ze zkoumaného rukopisu

Pro predjso realoutyna no moz vezit Szonij Nionio floty
Kalyt na faaf Szonijim fanyzj pfofym Noyfionio dal
Doniofo Zalaftit akj zadny faryj zmofo uoflo domfoafko
dal redyrozovim veyio vado flim dal vzyrea dabadkom
foafko fovea
Pro zymijzy bitydydmj vezit ejtvozolo Njizalyfo yfkom
um flm fonom vpyftit na faaf dom foafko vzyrea
v flim veyio Szonijim

Obr. č. 1; fol. 2^r

Vernišká Bítrovca
Vzjij v flm vjtom, vjtomij vjny ja flm, a vjny vjil Lotnra,
Lant, a vjny naom drabam, can vjtravim joff, fobom
Vzjij flm vjtom, Mandl, Lant, ja, a flant, vjny vjlyjij
vjny vjtom vjtom vjtom, abm drabam na fano flm
dabm vjny vjny, vjny vjny vjny, a vjny vjny,
vjny vjny vjny vjny, a Mandl vjny vjny vjny
vjny vjny, vjny vjny vjny vjny, vjny vjny, a ja
vjny vjny vjny a na vjny vjny vjny vjny
vjny, vjny vjny vjny, a vjny vjny, do vjny vjny
vjny, vjny vjny vjny vjny vjny vjny. Na fano
vjny vjny vjny vjny vjny vjny.

Obr. č. 2; fol. VII^f

rechnerij na nufu

na minubli aralloyi k'kingezimj aralloyi rezijij forozimj z'lingij
 dat gij y'p'ai, ma'p'raai do'p'raai b'ijij k'lingij z'aralloyi rezijij aralloyi
 aralloyi rezijij go'ning b'ijij k'lingij do'p'raai, a'forozimj, b'ijij z'lingij do'p'raai
 aralloyi un'fal. g. Duj mo'p'ijl rezijij d'omijm, m'ijto'p'raai aralloyi b'ijij
 forozimj k'lingij g'ij k'lingij aralloyi a'forozimj ma'nd'ij, na'p'raai fal
 do'p'raai k'lingij b'ijij aralloyi aralloyi d'omijm d'omijm na'p'raai
 aralloyi 4 k'lingij ma'nd'ij z'lingij forozimj k'lingij b'ijij k'lingij
 k'lingij k'lingij k'lingij do'p'raai k'lingij do'p'raai k'lingij k'lingij
 m'ijto'p'raai

Obr. č. 3; fol. XIII^r

12

L: 5

Hocznagise Sitazstwi a Wodo
 Statku D'uciu

D'uciu jest D'uciu a nels'ij

Wzemi to'p'raai net'ne'kowi z' k'lingij ge, a r'olij r'olij r'olij r'olij
 k'lingij z' k'lingij tu r'olij, a k'lingij g'ij b'ijij d'el'ijij, wzemi g'at' k'lingij
 z' k'lingij k'lingij k'lingij, m'ijto'p'raai do'p'raai k'lingij r'olij r'olij r'olij
 na'p'raai, Wzemi k'lingij.

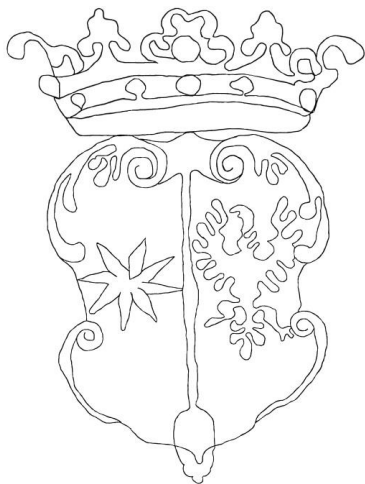
Wzemi k'lingij k'lingij r'olij r'olij g'ij k'lingij k'lingij r'olij r'olij
 k'lingij k'lingij k'lingij a nels'ij. Wzemi k'lingij k'lingij a
 na'p'raai k'lingij k'lingij, a te k'lingij na'p'raai k'lingij k'lingij k'lingij
 k'lingij, a b'ijij k'lingij.

Obr. č. 4; fol. 12^r

Recept Mastru Jeram. Ete Solym
 R Boli armeni Oriental: Saig: Draconis aa ʒʒ
 Thuris Mastice Galban
 Ammoniac. aa ʒʒʒ Balanst Corl: Grand.
 Nuc cupress: Gallus: Capul: gland: aa ʒʒ
 Terebinte: picis Naval: Resine aa ʒʒ
 Cere q. s. se ret: art: Cerat: Sgfe ut supra
Lyfarsisturi Netem. Adys se o seppagj
 Recepte ruzh: Notropes: Rasypennosht: Slauicj: toj: ke
 a dnyet: etet: Nodau: Lypornau: poyedij: Nodm: ruzh: Nodau: a dnyet
 na fta: et to moloj: Slauicj: a ruzh: Lypornau: nodis: Nodau: toj
 tict: poyad: az do dnyet: Dne: Dnyet
Bynak
 Dins: Dnyet: ruzh: moloj: Nodis: moloj: a dnyet: Dnyet: Dnyet
 tal: moloj: gish: Dnyet: Dnyet: Dnyet: ma

Obr. č. 5; fol. 129^v

Příloha E: Filigrány

ND